

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ПРАВОСУДДЯ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Частина I

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до практичних занять
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 Право

ОДЕСА
ОНУ
2026

**УДК 342(477)(072)
К65**

Укладачі:

З. В. Кузнєцова, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Л. А. Ольховик, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

О. І. Миколенко, доктор юридичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри адміністративного та господарського права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Т. В. Степанова, доктор юридичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою економіко-правового факультету
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 4 від 1 грудня 2025р.*

К65 **Конституційне** право України [Електронний ресурс] : електрон. метод. рек. до практ. занять для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищ. освіти спец. 081 Право / уклад.: З. В. Кузнєцова, Л. А. Ольховик. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2026. Ч. 1. 146 с. 2,4 МБ.

Методичні рекомендації розроблені для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Право» спеціальності 081 Право для опанування матеріалу при підготовці до практичних занять, оформленні робіт при самостійному виконанні завдань.

УДК 342(477)(072)

ЗМІСТ

Вступ	4
Зміст навчальної дисципліни	6
Плани практичних занять та методичні рекомендації до вивчення питань теми.9	
Питання для підсумкового контролю	137
Список рекомендованих джерел	140

ВСТУП

Конституційне право України є провідною галуззю національного права, що закріплює основи організації та функціонування держави, визначає права, свободи й обов'язки людини і громадянина, а також принципи діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Вивчення цієї дисципліни має ключове значення для формування правової культури, розуміння засад демократії, верховенства права та забезпечення прав людини.

Курс «Конституційне право України» покликаний надати студентам системні знання про Конституцію як Основний Закон держави, її місце в правовій системі, а також про особливості конституційно-правових відносин. Дисципліна створює базу для подальшого опанування інших юридичних галузей та практичного застосування правових знань у професійній діяльності.

Таким чином, вивчення конституційного права є необхідною складовою підготовки майбутніх юристів, державних службовців, політичних діячів та всіх, хто прагне активно брати участь у розбудові правової держави й громадянського суспільства в Україні.

Метою викладання дисципліни «Конституційне право України» є формування у студентів глибоких знань про конституційні засади організації держави і суспільства, правовий статус людини і громадянина, а також розвиток практичних навичок застосування норм конституційного права у професійній діяльності.

Основними завданнями дисципліни є:

1. Ознайомлення студентів із Конституцією України та її місцем у правовій системі.
2. Вивчення основ конституційного ладу України та принципів функціонування державної влади.
3. Засвоєння положень про права, свободи та обов'язки людини і громадянина, механізмів їх реалізації та захисту.
4. Дослідження системи органів державної влади та місцевого самоврядування, їх компетенції та взаємодії.
5. Формування навичок аналізу конституційних норм і правозастосовної практики.
6. Розвиток правової свідомості, вміння аргументовано відстоювати позицію та приймати рішення в межах конституційно-правових відносин.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен:

знати:

- Конституцію України, її структуру, юридичні властивості та роль у правовій системі держави;
- основні принципи конституційного ладу України;
- зміст і гарантії прав, свобод і обов'язків людини і громадянина;
- правовий статус органів державної влади та місцевого самоврядування;
- порядок організації та діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, судової влади;

- конституційні основи виборчої системи та референдумів;
- механізми захисту конституційних прав і свобод;

уміти:

- аналізувати положення Конституції та конституційно-правові норми;
- застосовувати знання у практичних ситуаціях, що виникають у сфері державного управління та правозастосування;
- здійснювати правову оцінку дій органів державної влади й посадових осіб з точки зору конституційності;
- аргументовано обґрунтовувати правову позицію у спірних питаннях конституційного права;
- використовувати механізми захисту прав і свобод людини та громадянина.

набути компетентностей:

- здатність до правового мислення та правової аргументації;
- навички практичного застосування конституційного законодавства;
- вміння працювати з нормативно-правовими актами, судовою практикою та науковою літературою;
- формування активної громадянської позиції на засадах верховенства права та демократії.

**ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ»
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА**

Змістовий модуль 1. Загальна характеристика конституційного права як галузі, науки та навчальної дисципліни (теми 1 – 5).

Тема 1. Конституційне право України як основа національного права.

Поняття, предмет і метод конституційного права як галузі права. Особливості предмета конституційно-правового регулювання в умовах формування громадянського суспільства і правової держави. Особливості методу конституційно-правового регулювання.

Тема 2. Предмет та методологія науки конституційного права України. Навчальна дисципліна конституційного права.

Поняття і предмет науки конституційного права. Основні категорії і система науки конституційного права. Методологія науки конституційного права. Плюралізм ідей і світоглядна основа. Співвідношення юридичного, соціологічного і політологічного початку в конституційному праві. Конкретні методи дослідження: порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-юридичний. Роль (функції) конституційного права. Задачі і тенденції розвитку конституційного права на сучасному етапі політичного і правового реформування в країні та її суспільного розвитку. Конституційне право як навчальна дисципліна: поняття, система, функції.

Тема 3. Система та принципи конституційного права України.

Поняття та загальна характеристика системи конституційного права України як галузі права. Побудова системи конституційного права. Поняття та види принципів конституційного права, їх системоутворююча роль. Поняття та види конституційно-правових інститутів. Характеристика основних конституційно-правових інститутів. Поняття та особливості конституційних норм. Структура норми конституційного права. Класифікація конституційних норм та їх види.

Тема 4. Джерела конституційного права, їх види та характеристика.

Джерела конституційного права: поняття і види. Конституція – основне джерело конституційного права: Конституція: поняття та сутність; сфера функціонального призначення та юридичні властивості Основного Закону України; процедура внесення змін до Конституції України; правова охорона Конституції України; тлумачення Конституції України. Декларації: правова природа і роль у конституційному праві. Європейська стратегія в єдності декларативного і конституційного права. Значення і роль Закону в конституційному праві. Види законів: конституційні, органічні, звичайні. Нормативні акти державних органів, що містять норми конституційного права. Конституційний звичай. Договори (міжнародні, внутрішньодержавні) у системі

джерел конституційного права. Релігійне право як джерело конституційного права. Проблема використання на території України законодавства Союзу РСР. Ієрархічна система і юридична чинність джерел конституційного права, їх співвідношення з принципами і нормами міжнародного права.

Тема 5. Конституційно-правові відносини.

Поняття, ознаки й особливості конституційно-правових відносин: склад, види, класифікація. Суб'єкти конституційно-правових відносин. Об'єкти конституційно-правових відносин. Зміст державно-правових відносин. Підстави виникнення і динаміка державно-правових відносин.

Змістовий модуль 2. Теорія конституції та конституціоналізм в Україні (теми 6 – 14).

Тема 6. Поняття конституції, її юридичні властивості та функції.

Поняття, ознаки та сутність конституції. Юридична і фактична Конституція. Юридичні властивості конституції. Функції конституцій та їх характеристика. Конституція як конкретно-історична, політична і правова категорія. Гарантії стабільності Конституції України. Роль та місце конституції в демократичному суспільстві та державі.

Тема 7. Класифікація та види конституцій.

Класифікація конституцій: мета та критерії класифікації. Писана, неписана, кодифікована та не кодифікована конституції. Класифікація конституцій за способом прийняття та часом дії. Внесення змін в конституцію як критерій їх класифікації. Види конституцій за формою правління, політичним режимом та формою територіального устрою. Відповідність конституції реальним відносинам у суспільстві.

Тема 8. Сутність та витоки конституціоналізму. Конституція та конституціоналізм.

Поняття конституціоналізму й основні етапи його становлення. Сутність та зміст конституціоналізму, його рівні й складові елементи. Виникнення та періодизація історії розвитку конституціоналізму в Україні, та взаємозв'язок з європейським конституціоналізмом. Конституціоналізм і конституція.

Тема 9. Історія конституційного процесу на території сучасної України до проголошення незалежності.

Державно-конституційні традиції й акти України дореволюційного періоду (до жовтня 1917 р.). Основні етапи вітчизняного конституційного будівництва. Універсали Української Центральної Ради і Конституція Української Народної Республіки (1918 р.), Конституція УРСР 1919 р. Конституція УРСР 1937 р., Конституція УРСР 1978 р., основні риси й особливості. Передумови розвитку конституційного розвитку незалежної України.

Тема 10. Історія конституційного процесу після проголошення незалежності України.

Історичні передумови, порядок та особливості прийняття Конституції України 28 червня 1996 року. Проблема забезпечення стабільності Конституції України в умовах перехідного періоду вітчизняного конституціоналізму. Періодизація конституційного процесу до та після прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.

Тема 11. Механізм реалізації Конституції України.

Поняття та способи реалізації Конституції України. Соціальні, політичні та економічні чинники реалізації конституції. Безпосередня реалізація та пряма дія норм Конституції України. Тлумачення Конституції України.

Тема 12. Правовий захист (охорона) Конституції України. Сутність та основні моделі конституційного контролю.

Необхідність захисту (охорони) Конституції України. Захист (охорона) конституції: поняття, форми, суб'єкти. Інститути конституційного нагляду і контролю, їх роль у забезпеченні конституційної законності і верховенства конституції. Конституційний Суд України як єдиний орган конституційного контролю.

Тема 13. Конституційний суд України як орган конституційного контролю.

Конституційний Суд України як єдиний орган конституційного контролю: склад та порядок формування. Функції та повноваження Конституційного Суду України. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України. Конституційна скарга: поняття, критерії прийнятності, особливості розгляду. Поняття та юридична природа актів Конституційного Суду України. Порядок ухвалення та виконання актів КСУ.

Тема 14. Конституційно-правова відповідальність та санкції в конституційному праві.

Поняття, ознаки, принципи і функції конституційної відповідальності.

Види конституційно-правової відповідальності. Підстави конституційно-правової відповідальності. Політико-правовий характер конституційної відповідальності. Суб'єкти конституційної відповідальності. Об'єкти конституційно-правової відповідальності. Конституційний делікт. Санкції в конституційному праві.

**ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ**

Змістовий модуль 1. Загальна характеристика конституційного права як галузі, науки та навчальної дисципліни (теми 1 – 5).

Практичне заняття 1

Тема 1. Конституційне право України як основа національного права (2 години)

Питання для обговорення:

1. Поняття, предмет і метод конституційного права як галузі права.
2. Особливості предмета конституційно-правового регулювання в умовах формування громадянського суспільства і правової держави.
3. Особливості методу конституційно-правового регулювання.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Здобувачам приступаючи до розгляду теми, треба звернути увагу на те, що конституційне право – це категорія багатопланова, а отже термін «конституційне право» вживається у декількох аспектах. Варто розглянути ці значення. Насамперед термін «конституційне право» вживається для позначення однієї із галузей в системі національного права, яка і називається «конституційне право». По-друге, цим терміном іменується наука конституційного права, яка вивчає дану галузь права, її норми, конституційно-правові інститути та конституційно-правові відносини, що формуються на основі норм даної галузі права. По-третє, конституційним правом іменується навчальна дисципліна в системі юридичної освіти, яка базується на досягненнях і даних науки і являє собою сукупність знань про дану галузь права і науку.

Варто наголосити, що галузі конституційного права України притаманний власний особливий предмет правового регулювання, до якого можна віднести відносини, які складаються в різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, зокрема, духовній, економічній, соціальній, політичній. У свою чергу, конституційно-правові норми закріплюють насамперед основні принципи, які визначають устрій держави і суспільства.

Здобувачам доцільно зазначити, що розглядуваній галузі права притаманні специфічні характерні ознаки, які відрізняють її від інших галузей права України, слід їх детально дослідити. Специфічні характерні ознаки і риси, що притаманні конституційному праву України, розкриваються з найбільшою повнотою через такі категорії, як:

- предмет конституційного права,
- метод конституційно-правового регулювання,
- соціальне призначення ,
- місце конституційного права України в системі національного права, -- функції конституційного права,
- особливості конституційно-правових норм та відноси, що виникають в результаті їх реалізації,
- специфіка конституційно-правової відповідальності тощо.

Слід проаналізувати, що включає предмет конституційного права України:

- основи конституційного ладу,

- основи правового статусу людини та громадянина,
- основні права, свободи та обов'язки людини та громадянина,
- форми правління,
- політичні режими,
- порядок та принципи формування,
- організації та функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування,
- народовладдя та форми його реалізації,
- територіальний устрій,
- державна символіка України.

Здобувачам доречно порівняти предмет конституційного права з іншими галузями права. Зазначити, що конституційне право виступає фундаментом, на якому формуються інші галузі (цивільне, адміністративне, фінансове).

Необхідно наголосити, що конституційне право – провідна галузь права України, що являє собою сукупність правових норм, які закріплюють і регулюють суспільні відносини, що забезпечують організаційну і функціональну єдність суспільства як цілісної соціальної системи, основи конституційного ладу України, статус людини і громадянина, територіальний устрій держави, форми безпосередньої демократії, систему органів державної влади та місцевого самоврядування.

Обов'язково звернути увагу, що для конституційно-правового регулювання суспільних відносин характерним є владно-імперативний метод, оскільки норми конституційного права України регламентують великий блок відносин, які базуються на владі та підкоренні, реалізації владними структурами своїх повноважень. Доцільно відмітити, що чимало є і дозвільних норм, які дають можливість суб'єктам державно-правових відносин реалізовувати свої права, наприклад, право на участь у всеукраїнському або місцевих референдумах, у виборах народних депутатів, право обирати і бути обраним в органи державної влади, місцевого самоврядування. Застосування усіх вище згаданих методів правового регулювання у конституційному праві України є запорукою злагодженого функціонування інститутів державної влади, якісного функціонування громадянського суспільства у консенсуальному режимі, тобто на основі злагоди, народовладдя, дотримання основних прав і свобод людини і громадянина. Варто розглянути особливості цього методу:

- перевага політико-правових норм над суто юридичними, адже багато конституційних положеньз акріплюють політичні домовленості;
- прямої дії характер норм Конституції (ст. 8 Основного Закону: Конституція має найвищу юридичну силу, її норми – норми прямої дії);
- загальнообов'язковість – конституційні норми регулюють відносини для всього суспільства, а не лише окремих суб'єктів;
- комплексність – конституційне право охоплює різні сфери (політика, економіка, соціальна сфера, права людини).

При аналізі методу слід звернути увагу на роль Конституційного Суду України у тлумаченні та застосуванні норм Конституції, що на практиці визначає особливості цього методу.

Теми доповідей (на вибір, обсяг презентації – до 10 слайдів):

1. Місце конституційного права в системі права України.
2. Функції конституційного права як галузі права
3. Методи конституційного права як галузі права

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Конституційне право : підручник МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука ; [О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь та ін.] ; передм. М. І. Марчука. – Харків, 2019. – 484 с.

2. Конституційне право України : Підручник. 11-е видання: (присвячене 30-й річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет») перероблене та доповнене. Ужгород : РІК-У, 2023. 536 с.

3. М. Козюбра. Конституційне право: галузь права чи особлива базова підсистема – стрижень національної системи права/
<http://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/175846>

4. Конституційне право: підручник за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.

5. Терлецький Д. С., Афанасьєва М.В., Батан Ю. Д. та ін. Конституційне право України: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти. Одеса, 2019. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12412/КПУ_НМП_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Практичне заняття 2

Тема 2. Предмет та методологія науки конституційного права України. Навчальна дисципліна конституційного права (2 години)

Питання для обговорення:

1. Поняття і предмет науки конституційного права.
2. Основні категорії і система науки конституційного права.
3. Методологія науки конституційного права. Джерела науки конституційного права.
4. Плюралізм ідей і світоглядна основа.
5. Співвідношення юридичного, соціологічного і політологічного початку в конституційному праві.
6. Методи дослідження конституційного права. Конкретні методи дослідження: порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-юридичний.
7. Роль (функції) конституційного права.
8. Задачі і тенденції розвитку конституційного права на сучасному етапі політичного і правового реформування в країні та суспільного розвитку країни.
9. Конституційне право як навчальна дисципліна: поняття, система, функції.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Дослідження даної теми здобувачам варто розпочати з визначення: наука конституційного права – галузева юридична наука, що являє собою цілісну систему знань, ідей, концепцій, теорій, вчень про конституційне право як галузь національного права. Доречно обстежити предмет науки конституційного права яким є актуальні теоретичні та практичні проблеми галузі конституційного права України. Предмет науки конституційного права є досить об’ємним та має тенденцію до подальшого розширення, так як політико-правова практика ставить нові проблеми, на які наука має надати обґрунтовані відповіді. Треба наголосити, що до предмета належать не тільки норми й інститути відповідної галузі права, але й аналіз значного кола політико-правових відносин, їх специфіки, засади їх виникнення, розвитку, припинення. Слід детально розглянути, що до предмета науки конституційного права України належать розробка комплексних теоретичних проблем становлення народовладдя в Україні і його конституційного регулювання, сутність народного, державного і національного суверенітету та форми і механізми реалізації його на практиці, розвиток конституційного процесу, його проблеми і труднощі, аналіз основ правового статусу особи, конституційних принципів взаємовідносин держави і громадянина, особливостей правового становища іноземців, біженців, осіб без громадянства, національних меншин, конституційних основ організації громадянського суспільства.

Важливим завданням науки є з’ясування ефективності дії конституційно-правових норм та інститутів, надання пропозицій щодо підвищення результативності їх впливу на суспільні відносини тощо. Наука конституційного права вивчає практику реалізації конституційно-правових норм, досліджує закономірності розвитку галузі конституційного права, формулює практичні рекомендації з метою вдосконалення її норм і конституційно-правових відносин у цілому. До предмета науки також належить розробка комплексних теоретичних проблем становлення народовладдя в Україні та його конституційно-правового регулювання, сутність суверенітету (народного, національного, державного), а також форми реалізації народовладдя на практиці. Здобувачам треба зазначити, що наука аналізує проблеми та труднощі конституційного процесу, визначає шляхи їх вирішення. Необхідно відмітити, що за умов становлення в нашій державі конституціоналізму на основі загальнолюдських цінностей важливим предметом науки є аналіз сутності Конституції України, її принципів, функцій, порядку її прийняття та зміни, ролі конституційного законодавства у формуванні громадянського суспільства та правової держави. Варто звернутися до праць В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко, які зазначають, що предметно-галузевий зміст конституційного права і законодавства визначає основний зміст предмета науки конституційного права.

Слід наголосити, що наука конституційного права має свою систему, що визначається структурою її предмета та системою галузі. Структурні елементи представлені відносно відособленими ідеями, гіпотезами, концепціями і теоріями, які у своїй сукупності утворюють основні напрямки досліджень в науці

конституційного права. Напрямки наукових досліджень іноді визначаються як «розділи» та «підрозділи».

Необхідно дати визначення, що система науки конституційного права – це впорядкована сукупність відносно самостійних комплексів теоретичних положень. Загалом система цієї науки визначається системою конституційного права України як галузі права - нормами, принципами, інститутами, конституційно-правовими відносинами.

Здобувачам доцільно розглянути, з яких підрозділів складається система науки конституційного права, а саме:

- загальні питання науки: про її предмет, методологію, методи правового регулювання;

- вчення про Конституцію України. Тут принципово важливими є питання конституціоналізму, теорії Конституції України, її сутності, найважливіших структурних та функціональних характеристик.

- загальні засади конституційного ладу України. В цьому розділі досліджуються фундаментальні основи організації й діяльності українського суспільства і держави, причому головними із них є положення про те, що Україна є суверенною, демократичною, правовою і соціальною державою, яка відповідає перед людиною та суспільством за свою діяльність;

- форми безпосередньої демократії. Цей розділ охоплює проблеми виборчого права, референдумів та інших форм безпосереднього народовладдя;

- місцеве самоврядування. Дослідження цього напряму стосується проблеми статусу територіальних громад, органів та інших суб'єктів місцевого самоврядування.

Здобувачам безумовно варто зупинитись на предметі науки конституційного права України - загальнотеоретичні і практичні питання, які становлять предмет конституційно-правового регулювання. Проблематика науки конституційного права зумовлює розробку теоретичних положень, формування понятійно-категоріального апарату, дослідження механізмів ефективного конституційного регулювання, аналіз практики нормозастосування та інше.

Бажано розглянути, що наука конституційного права України вивчає:

- сучасний досвід та досвід, що накопичувався впродовж не одного століття, щодо конституційно-правової теорії і практики;

- конституційно-правові відносини, норми та інститути;

- публічні політико-правові відносини;

- практику реалізації конституційно-правових норм;

- джерела конституційного права.

Необхідно звернути увагу на метод дослідження конституційних явищ як систему заснованих на світогляднофілософських принципів пізнання відповідного предмета наукових досліджень правил, прийомів і способів, які допомагають виявити юридичні особливості інститутів конституційного права та змодельовати перспективи його розвитку на майбутнє. Варто розглянути методи запропоновані Н. Пархоменко, А. Крусян, С. Петренко.

Не зайвим буде дослідити функції науки конституційного права як напрями її впливу на суспільні відносини, врегульовані нормами конституційного законодавства. Функціями науки конституційного права є:

1) політична – формує політичні переконання і орієнтації в суспільстві, сприяє становленню високої політико-правової культури, обґрунтовує політикоправові зв'язки з іншими державами;

2) методологічна – спрямована на допомогу іншим суспільним наукам, оскільки дає тлумачення і оперує важливими поняттями, які мають суттєве значення для інших галузей права;

3) ідеологічна – це аналіз ідей і цінностей, втілених у нормах і принципах конституційного законодавства;

4) прогностична – це прогнозування стратегії розвитку нормотворчого і конституційного процесів;

5) комунікативна – спрямована на формування політико-правової культури населення, представників державної влади;

6) експертна – це залучення науковців до експертиз проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів.

Якщо конституційне право не можна уявити без цілісної системи загальноновизнаних ідей та ідеалів конституціоналізму, які формують правосвідомість учасників конституційно-правових відносин і визначають сутність цих правовідносин, то цілком логічно, що і весь процес конституційного регулювання повинен досліджуватись у тому числі й у контексті становлення правосвідомості учасників конституційно-правових відносин, утвердження універсальних цінностей конституціоналізму, формування нового типу правової культури. Ставлячи на меті дослідити роль утвердження і розвитку конституціоналізму як невід'ємного елемента сучасної правової культури громадян України, необхідно розв'язати такі конкретні завдання: а) охарактеризувати поняття конституціоналізму та визначити його значення для функціонування системи конституційного регулювання; б) визначити роль принципу верховенства конституції як центральної ідеї сучасного конституційного регулювання; в) окреслити специфіку трансформації цінностей конституціоналізму у сучасній національній правовій культурі. Характеризуючи існуючі у сучасній науці конституційного права підходи до визначення поняття конституціоналізму, слід вказати, що на доктринальному рівні сформувалось одразу ж декілька основних традицій щодо його розуміння. З цього приводу треба вивчити позиції С.Авакян, А.Пархоменко, Н.Бобрової.

Вивчаючи конституційне право як навчальну дисципліну, здобувачам слід дати визначення: конституційне право як навчальна дисципліна – це система знань у галузі конституційного права, отриманих шляхом наукового пізнання та утверджених практикою конституційного будівництва і реалізації конституційно-правових норм. Необхідно наголосити, що започаткування та утвердження конституційного (державного) права як навчальної дисципліни пов'язане з низкою чинників на яких теж варто зупинитись, а саме:

1) юридична освіта нерозривно пов'язана із заснуванням університетів в Україні. Університети Харкова, Києва, Одеси, Львова мали декілька факультетів, серед яких вирізнявся юридичний. Зокрема, у 1835 році в Києві створено юридичний факультет в університеті Святого Володимира, проте викладання такої навчальної дисципліни, як конституційне право, започатковане лише після реформи 1864 року;

2) конституційні монархії, що прийшли на зміну абсолютним, зумовили в ХІХ сторіччі активізацію розвитку публічного права, пріоритетною галуззю якого стало конституційне право;

3) практика викладання навчальної дисципліни "Державне право" (інша його назва - "Конституційне право") привнесена в Україну з провідних європейських держав, де юриспруденція розвивалася активніше. Конституційне право України як навчальна дисципліна викладається для майбутніх юристів у межах обсягу навчальних годин, передбаченого Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України. Однією з необхідних умов організації навчального процесу є наявність навчальної і робочої програми з дисципліни "Конституційне право України".

Треба зазначити, що завдання вивчення навчальної дисципліни полягає в тому, щоб:

1) сформуванню високий рівень загального світогляду майбутнього юриста;

2) озброїти його загальнотеоретичними і практичними знаннями та вміннями в сфері конституційно-правових відносин;

3) забезпечити готовність майбутнього юриста до практичного використання отриманих знань та вмінь;

4) прищепити повагу до права.

Здобувачам доцільно розглянути систему конституційного права України як навчальної дисципліни, вона представлена взаємопов'язаними розділами і темами, які вивчають основні інститути конституційного права та здобутки й досягнення відповідної галузевої науки.

Доречно проаналізувати структуру загальної і особливої частини.

Загальна частина має таку структуру:

1. Введення в сучасний конституціоналізм.

2. Конституційне право — галузь правової системи, законодавства і юридична наука.

3. Конституційні норми і джерела конституційного права.

4. Конституція — Основний Закон держави і суспільства.

5. Конституційні відносини.

6. Конституційні правопорушення і правова охорона Конституції.

7. Конституційно-процесуальне право. Установчий, виборчий, юрисдикційний, конституційний процес.

Особлива частина репрезентована:

1. Конституційний лад держави і суспільства.

2. Конституційний статус людини і громадянина.

3. Громадянський стан особи.

4. Державний лад.
5. Державний устрій.
6. Конституційна система органів державної влади.
7. Місцеве самоврядування.

Теми доповідей (на вибір, обсяг презентації – до 10 слайдів):

1. Плюралізм ідей в конституційному праві
2. Функції науки конституційного права
3. Завдання конституційного права як науки
4. Тенденції розвитку конституційного права на сучасному етапі політичного і правового реформування в країні

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Алмаші І.М. Конституційне право України. Підручник. Ужгород, 2023. 534 с.
2. Слінько Т. М., Летнянчин Л. І., Веніславський Ф. В. Конституційне право України. Підручник, Харків, 2024. 670 с.
3. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 556 с.

Практичне заняття 3

Тема 3. Система та принципи конституційного права України (2 години).

Питання для обговорення:

1. Поняття та предмет конституційного права України як галузі права.
2. Загальна характеристика системи конституційного права України як галузі права.
3. Побудова системи конституційного права.
4. Поняття та види принципів конституційного права, їх системоутворююча роль.
5. Поняття та види конституційно-правових інститутів.
6. Характеристика основних конституційно-правових інститутів.
7. Поняття та особливості конституційних норм.
8. Структура норми конституційного права.
9. Класифікація конституційних норм та їх види.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Починаючи вивчення системи конституційного права України як галузі права, здобувачам доречно дати визначення: система конституційного права України — це структурована сукупність правових норм, що регулюють основи суспільного і державного ладу, правовий статус людини і громадянина, організацію і діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Ця система відображає зміст і структуру конституційного права як галузі права та

включає нормативно-правові акти, серед яких головне місце займає Конституція України.

Слід детально дослідити структуру конституційного права.

Система конституційного права складається з двох основних частин:

1. Загальна частина – містить фундаментальні принципи та інститути:

- Поняття і джерела конституційного права.

- Конституційно-правові відносини.

- Конституційні принципи (верховенство права, народовладдя, демократизм тощо).

- Суб'єкти конституційного права.

2. Особлива частина – включає конкретні конституційно-правові інститути:

- Основи конституційного ладу (ст. 1–20 Конституції України).

- Права, свободи і обов'язки людини і громадянина (ст. 21–68).

- Народовладдя (виборча система, референдуми, форми демократії).

- Система органів державної влади (Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, судова влада).

- Місцеве самоврядування.

- Конституційна юстиція (роль Конституційного Суду України).

Варто зупинитись на особливостях системи конституційного права України, а саме:

- Пріоритетність – Конституційне право є основоположною галуззю, яка визначає засади всієї правової системи.

- Публічно-правовий характер – регулює відносини, що мають публічний інтерес.

- Динамічність – система розвивається відповідно до змін суспільного життя та конституційної реформи.

- Зв'язок з міжнародним правом – конституційні норми враховують міжнародні стандарти прав людини.

Слід звернути увагу на те, що конституційне право є складною системою, яка включає багато частин і елементів, що взаємодіють між собою, і в свою чергу характеризують його внутрішню будову. Необхідно розглянути основні частини і елементи системи конституційного права – це загальні принципи, його інститути, і норми.

Здобувачам доречно зупинитись на визначенні: загальні принципи конституційного права – це виражені в змісті даної галузі права основні засади (вихідні положення), згідно з якими воно будується як система правових норм, а також здійснюється конституційно-правове регулювання суспільних відносин.

Треба дати поняття: конституційно-правові інститути – це певна система конституційно-правових норм, що регулюють однорідні та взаємопов'язані суспільні відносини, і утворюють відносно самостійну групу. (Наприклад: правовий статус особи, форма правління, виборче право та ін.).

Необхідно класифікувати конституційно-правові інститути на:

1) загальні конституційно-правові інститути – мають комплексний характер і регулюють великі сфери суспільних відносин. (Наприклад: “Основи правового статусу людини і громадянина”);

2) головні конституційно-правові інститути – в межах загальних інститутів об’єднують правові норми, що регулюють певні групи однорідних суспільних відносин. (Наприклад: “Основи правового статусу людини і громадянина”, “Громадянство”, “Основні права й свободи людини і громадянина”, “Правовий статус іноземців” і т.д.);

3) початкові конституційно-правові інститути – в межах головних інститутів, об’єднують декілька правових норм, що регулюють окрему групу суспільних відносин. (Наприклад: “Громадянство”, “Втрата громадянства” і т.д.).

Здобувачам потрібно дати визначення: конституційно-правові норми – це загальнообов’язкові правила поведінки, що встановлюються чи санкціонуються державою з метою охорони і регулювання певних суспільних відносин, що здійснюються через конкретні права і обов’язки та забезпечуються примусовою силою держави.

Доцільно зупинитись на структурі конституційно-правової норми. Конституційно-правова норма, як і інші правові норми, має внутрішню структуру: гіпотезу, диспозицію і санкцію.

– гіпотеза – складова частина норми права, що визначає умови, за наявності яких суб’єкти права повинні здійснювати свої права і обов’язки, визначені в диспозиції даної норми;

– диспозиція – складова частина норми права, що визначає саме правило поведінки, згідно якого дозволяється, забороняється або рекомендується проведення певних дій;

– санкція – складова частина норми права, яка на випадок її невиконання визначає заходи щодо відновлення порушеного права та покарання правопорушника.

Треба акцентувати увагу, що у Конституції України є норми, які не містять усі три класичні складові правової норми – гіпотезу, диспозицію та санкцію. Це передусім декларативні, програмні та установчі норми.

Конституційне право України є елементом правової системи України. Разом із цим, конституційне право являє собою складну систему, що складається з багатьох взаємодіючих частин і елементів, за допомогою яких можливо побачити внутрішню структуру конституційного права та виокремити його відмінності від інших галузей права. Необхідно наголосити, що структура конституційного права України обумовлена системними зв’язками між його нормами та інститутами, що знаходяться у відповідній підпорядкованості. Нормам конституційно-правових інститутів притаманна внутрішня єдність, яка, в свою чергу, відрізняє їх від норм інших інститутів конституційного права. Доречно зауважити, що система галузі конституційного права України складається з найважливіших конституційно-правових інститутів, до яких насамперед належать такі інститути: основ конституційного ладу; основ

правового статусу людини і громадянина; територіального устрою; органів державної влади і місцевого самоврядування; безпосередньої демократії. Характеристика системи конституційного права України обумовлює необхідність виявлення складових частин не лише всієї галузі права, а й кожного конституційно-правового інституту в його системі. В основі співвідношення цих інститутів і їх взаємодії – реальне співвідношення тих сфер суспільних відносин, які є предметом конституційного права.

Здобувачам обов'язково вивчити усі структурні елементи Конституції.

За своєю конструкцією Конституція України складається із преамбули, 15 розділів та 161 статті. Преамбула Конституції України фіксує те, що Верховна Рада України приймає цю конституцію як Основний Закон України, проте робить це від імені Українського народу. У преамбулі також зафіксовано посилання на первинний документ сучасної України – це Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. 15 розділів складаються із 161 статті та відповідають структурі конституційного ладу.

Слід зупинитись детально на кожному розділі:

Розділ 1. «Загальні засади» відображає принципи та гарантії функціонування державного та суспільного ладу. У ньому акцентується увага на сутності держави, котра повинна бути суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою; на тому, що людина є найвищою соціальною цінністю; на єдиному громадянстві, на гарантії місцевого самоврядування; на міжнародних договорах як частини національного законодавства; на визначенні статусу державної мови; на захисті інтересів національних меншин; на захисті землі як основного соціального багатства; на питаннях екологічної безпеки; на спрямованості зовнішньополітичної діяльності; на державних символах та інше.

Розділ 2. «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» розкриває систему можливостей людини та громадянина у житті загалом (право на життя, свободу думки, світогляду) та різних сферах суспільної взаємодії (можливість участі в органах державної влади, право на підприємницьку діяльність, право на житло, право на судовий захист). Окрім цього, відображається група конституційних обов'язків, наприклад: захист вітчизни, не завдавати шкоди природі, сплачувати податки, додержуватись конституції України, поважати права, свободи, честь та гідність інших людей.

Розділ 3. «Вибори. Референдум» зазначає принципи та умови проведення народного волевиявлення. Акцентується увага на: вікових та громадянських цензах виборців, принципах: загального, рівного, прямого, виборчого права, таємного голосування; суб'єктах призначення референдуму та питаннях, які можуть на ньому бути розглянуті.

Розділ 4. «Верховна Рада України» відображає порядок формування та функціонування парламенту держави. Визначається правовий статус народного депутата та повноваження парламенту у різних напрямках державного функціонування.

Розділ 5. «Президент України» відображає порядок та умови набуття повноважень главою держави, регламентує гарантії роботи, визначає повноваження та умови їх припинення.

Розділ 6. «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої ладі» передбачає структуру, формування та повноваження уряду держави, а також склад та функціонування місцевих ержавних адміністрацій.

Розділ 7. «Прокуратура» був виключений із Конституції України в 2016 році та частково відображений в ст. 131-1. Конституції України (тобто у 8 Розділі «Правосуддя»).

Розділ 8. «Правосуддя» включає принципи організації судової влади в Україні, правовий статус суддів, засади здійснення правосуддя, повноваження Вищої ради правосуддя, а також умови функціонування адвокатури та прокуратури в Україні.

Розділ 9. «Територіальний устрій України» передбачає засади функціонування територіального устрою, правовий статус, перерахунок територіальних одиниць, визначення міст із особливим статусом.

Розділ 10. «Автономна Республіка Крим» включає положення щодо характеристики АРК як невід'ємно складової частини України, відображає структуру органів публічної влади АРК, а також сфери нормативного регулювання адміністративного відання.

Розділ 11. «Місьцеве самоврядування» регламентує правовий статус територіальних громад, органів місцевого самоврядування, порядок обрання органів місцевого самоврядування, матеріальну та фінансову основу функціонування місцевого самоврядування та інше.

Розділ 12. «Конституційний Суд України» визначає правовий статус, структуру, порядок формування КСУ, правовий статус суддів, повноваження цього органу та інше.

Розділ 13. «Внесення змін до Конституції України» регламентує жорсткий та гнучкий порядок внесення змін до Основного Закону, суб'єктів внесення, а також умови за яких зміни до Конституції України не можуть бути внесені.

Розділ 14. «Прикінцеві положення» передбачено умови набуття чинності Конституції України та встановлення державного свята у день прийняття Конституції.

Розділ 15. «Перехідні положення» передбачає умови, які регламентують запровадження нового законодавства, тобто це технічний розділ, норми якого є інструкціями для впровадження нових змін. Примітно, що послідовність розділів у Конституції України відповідає структурі конституційного ладу. Це означає, що спершу зазначено розділи, які пов'язані з суспільним ладом (2 розділ), тобто організацією взаємодії між людьми, а потім розділи, пов'язані із державним ладом (розділ 4, 5, 6 та інші), тобто організацією публічної влади. Перехідним між суспільним ладом та державним ладом виступає розділ, присвячений виборам (3 розділ), оскільки саме завдяки виборам суспільний лад формує державний лад. Розділ 1 «Загальні засади» у свою чергу відображає основні колони, на яких базується конституційний лад.

Здобувачам для всебічного розуміння конституційного права доречно дослідити принципи. Принципи конституційного права України (з фр. *principes*, від лат. *principium* — початок, основа) — це керівні засади, ідеї, ідеали, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми конституційно-правового регулювання.

Слід акцентувати на тому, що принципи конституційного права умовно можна поділити на загальні та спеціальні.

Загальні принципи конституційного права — це найбільш узагальнені керівні засади, ідеї, а іноді й завдання цієї галузі права. До загальних принципів конституційного права України слід відносити принципи публічності, пріоритетності, універсальності, демократизму, активної дієвості, науковості, наступності, системності, програмності та ін.

Варто детально розглянути кожен з цих принципів:

- Принцип публічності конституційного права України означає, що ця галузь права має своїм завданням передусім регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі здійсненням публічної влади народом України та Українською державою.

- Принцип пріоритетності визначає пріоритетний характер предмета, джерел і суб'єктів конституційного права України.

- Принцип універсальності конституційного права передбачає, що ця галузь права регулює широке коло найважливіших суспільних відносин політичного, економічного, соціального та культурного (духовного) характеру.

- Активна дієвість як принцип конституційного права України являється в дієвому характері конституційно-правових відносин, пов'язаних насамперед зі здійсненням влади у суспільстві та державі.

- Принцип науковості конституційного права України полягає в належному теоретичному обґрунтуванні всіх конституційно-правових явищ, наявності розвиненої конституційно-правової науки, яка своєчасно й ефективно забезпечує потреби конституційної практики.

- Принцип наступності конституційного права України виявляється в історизмі цієї галузі права, в її еволюційному становленні та розвитку.

- Системний принцип полягає в тому, що складові елементи конституційного права являють собою найбільш цілісну й комплексну правову систему.

- Програмний принцип конституційного права України виражає перспективи розвитку суспільних відносин, що регулюються цією галуззю права.

Здобувачам слід наголосити, що спеціальні принципи конституційного права України — це керівні засади, ідеї, що виражають сутність і зміст окремих основних інститутів цієї галузі права. Ці принципи розвивають і деталізують загальні принципи конституційного права України, спрямовують їх на конкретні групи суспільних відносин.

Виходячи з системи основних інститутів національного конституційного права, слід розрізняти:

- принципи основ конституційного ладу України;

- принципи конституційно-правового статусу людини, зокрема принцип громадянства;

- принципи форм безпосередньої демократії;
- принципи організації та діяльності органів державної влади;
- принципи місцевого самоврядування;
- принципи конституційної юстиції;
- принципи основ національної безпеки й оборони України тощо.

Починати вивчення конституційно-правового інституту здобувачам необхідно з поняття: конституційно-правовий інститут – це відповідна система норм конституційного права, які регулюють однорідні і взаємозв’язані суспільні відносини, що складають відносно самостійну групу. Доречно зробити акцент на тому, що існують прості та складні інститути. Наприклад, інститут виборчого права включає такі інститути як виборче право (у суб’єктивному розумінні) та виборчий процес. Останній містить у собі ряд стадій (призначення виборів, висунення кандидатів у депутати, голосування, підрахунок голосів і визначення результатів виборів). Необхідно сказати, що об’єднує та різнить норми конституційних інститутів. Конституційно-правові інститути об’єднують норми як Конституції України, так і поточного законодавства, тобто норми, які мають різну юридичну силу. Норми конституційних інститутів різняться між собою за територією дії, ступенем визначеності і чіткості правових приписів, призначенням у механізмі правового регулювання та за іншими ознаками. Необхідно наголосити, що при застосуванні конституційно-правової норми необхідним є визначення її належності до того чи іншого правового інституту, оскільки не кожна правова норма містить властивості, які притаманні конституційно-правовому інституту у цілому, однак, такі властивості конституційно-правового інституту слід враховувати задля правильного розуміння механізму реалізації окремої норми. Важливо відмітити, що зв’язку з тим, що галузь права – це не просто сукупність норм, і між нормами існують складні системні зв’язки, а жодна конституційно-правова норма не діє ізольовано від інших, важливим видається визначення особливостей конституційно-правових інститутів.

Важливо дослідити поділ конституційно-правових інститутів на види:

1. Прості:

- а) інститут виборчого права;
- б) інститут імпічменту президента

2. Складні:

а) інститут виборчого права:

- виборче право,
- виборчий процес,

б) інститут правового статусу людини і громадянина:

- права і свободи людини і громадянина,
- громадянство,

в) інститут основ конституційного ладу:

Здобувачам треба відмітити, що конституційно-правові інститути між собою суттєво відрізняються. Специфічним є інститут основ конституційного ладу України, який об'єднує норми, що закріплюють основи суспільного і державного ладу. Його норми впливають на суспільні відносини шляхом закріплення основ устрою суспільства і держави. Вони, як правило, не породжують конкретних правовідносин, але визначають головні політико-правові принципи, сутність правового впливу на усі сфери суспільного життя, адресовані усім суб'єктам конституційно-правових відносин, мають конституційну форму вияву і є здебільшого нормами-принципами, нормами-завданнями, нормами-дефініціями та нормами-цілями. Норми даного правового інституту є основними для усіх інших інститутів конституційного права України, мають важливе значення для усього конституційно-правового регулювання у нашій державі.

Доцільно дати визначення конституційно-правової норми та зупинитись на ознаках. Конституційно-правові норми – це встановлені або санкціоновані державою загальнообов'язкові правила поведінки, що регулюють суспільні відносини і складають однорідну групу. Їм притаманні загальні ознаки юридичних приписів, тобто вони: – регулюють суспільні відносини, встановлюють обов'язкові правила поведінки, містяться у правових актах держави; – охороняються і забезпечуються при необхідності примусовою силою держави. Варто наголосити, що у порівнянні з нормами інших галузей права вони відрізняються: – своїм змістом, сферою суспільних відносин, на регулювання яких спрямовані; – джерелами, в яких вони містяться, оскільки найважливіші норми закріплені в Конституції України, що мають найвищу юридичну силу; – установчим характером своїх приписів, оскільки конституційно-правові норми визначають форми правових актів, порядок їх прийняття і опублікування, компетенцію державних органів; – особливостями внутрішньої структури. Треба відмітити, що на відміну від інших галузей права, у нормах конституційного права значно більше норм загальнорегулюючого характеру. До таких належать: норми-принципи, норми-поняття, норми-завдання, яких досить багато у першому розділі Конституції України. Чимало конституційно-правових норм у своїй реалізації пов'язані не з виникненням конкретних правовідносин, а з відносинами загального характеру або ж з правовим становищем (громадянство, статус Автономної Республіки Крим у складі України). Варто зробити акцент на специфічних рисах конституційно-правових норм у порівнянні з правовими нормами інших галузей права України. Для правильного їх застосування і виявлення їх властивостей необхідно провести їх класифікацію за тими чи іншими критеріями.

Здобувачам слід вивчити структуру конституційно-правової норми: 1. Диспозиція – містить правило поведінки загального характеру; 2. Гіпотеза – містить умови, при настанні яких вступає в силу санкція; 3. Санкція – містить відповідальність за порушення правила, зазначеного в диспозиції. Варто наголосити, що конституційно-правові норми, як правило, не класичні, тобто не завжди мають у своєму складі всі три елементи: гіпотезу, диспозицію і санкцію.

Є норми, які мають тільки диспозицію: «Президент України є главою держави і виступає від її імені» (ст. 102 Конституції України); є норми, що складаються з гіпотези і диспозиції: «Законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш, як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України» (ст. 155 Конституції України). В окремих випадках конституційно-правові норми містять у собі й санкцію.

Для повного розуміння конституційної норми доречно класифікувати конституційні норми на види.

Класифікація конституційно-правових норм:

1. За змістом, тобто колом суспільних відносин, що регулюються, одні норми пов'язані зі сферою суспільних відносин, в яких встановлюються основи конституційного ладу, другі - із закріпленням основ правового статусу людини і громадянина, треті - з територіальним устроєм, четверті - із системою органів державної влади і місцевого самоврядування в Україні, п'яті - із закріпленням виборчої системи тощо.

2. Конституційно-правові норми України суттєво різняться за юридичною силою. Це залежить від того, у якому нормативному акті міститься норма, і яке місце посідає акт у правовій системі України. Найважливіші норми знаходяться у Конституції України. Жодна правова норма не повинна суперечити нормам Конституції України. На основі Конституції, законів України у державі видаються інші правові акти: постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, акти органів місцевої виконавчої влади і місцевого самоврядування.

3. За значенням у механізмі правового регулювання норми конституційного права поділяються на матеріальні: «Верховна Рада України працює сесійно» (ст. 82 Конституції України) і процесуальні: «Повідомлення про час і місце проведення з'їзду (зборів, конференції) партії з метою висунування кандидата на пост Президента України, порядок акредитації на такому з'їзді (зборах, конференції) представників засобів масової інформації, визначений його організаторами, не пізніш як за п'ять днів до дня проведення з'їзду (зборів, конференції) розміщується на офіційному веб-сайті партії та подається до Центральної виборчої комісії. Центральна виборча комісія не пізніше наступного дня з дня отримання такого повідомлення розміщує його на своєму офіційному веб-сайті» (ч. 4 ст. 99 Виборчого кодексу України).

4. За терміном дії конституційно-правові норми поділяються на постійні, тимчасові та виключні. Більшість норм конституційного права України – постійні, строк їх дії чітко не визначений. Тимчасові норми, як правило, містяться у перехідних положеннях нормативних актів, наприклад: «Встановити, що до прийняття відповідних актів законодавства України на території республіки застосовуються акти законодавства Союзу РСР з питань, які не

врегульовані законодавством України, за умови, що вони не суперечать Конституції і законам України» (Постанова Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР»). Такі норми містяться в розділі XV «Перехідні положення» Конституції України. Виключні норми встановлюються, наприклад, за надзвичайних обставин: «На період надзвичайного стану можуть запроваджуватися такі заходи: 1) встановлення особливого режиму в'їзду й виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де запроваджено надзвичайний стан; 2) обмеження руху транспортних засобів і їх огляд; 3) посилення охорони громадського порядку, а також об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення і народного господарства; 4) заборона проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, а також видовищних, спортивних та інших масових заходів; 5) заборона страйків» (ст. 22 Закону України «Про надзвичайний стан»).

5. За територією дії розрізняють конституційно-правові норми, які діють на території: всієї України; Автономної Республіки Крим; окремих адміністративно-територіальних одиниць.

6. За характером приписів, які містяться в конституційно-правових нормах, останні поділяються на уповноважуючі, зобов'язуючі і забороняючі. Уповноважуючі норми закріплюють право суб'єктів державно-правових відносин виконувати відповідні дії, визначають межі їх повноважень. Такий характер мають норми, які встановлюють компетенцію України, Автономної Республіки Крим, кожного державного органу. До категорії уповноважуючи норм належать також норми-принципи, норми-цілі (наприклад: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», ст. 1 Конституції України), норми-завдання тощо. Зобов'язуючі конституційно-правові норми закріплюють обов'язки відповідних суб'єктів діяти в межах норми. До цієї групи норм конституційного права України належать насамперед норми, які закріплюють конституційні обов'язки громадян: захист Вітчизни, неухильно додержуватися Конституції України і законів України, не завдавати шкоди природі, культурній спадщині, сплачувати податки, шанувати державні символи (ст. 65, 66, 67 Конституції України). До цієї групи відносять також норми, які встановлюють обов'язки органів державної влади: «Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів» (ст. 94 Конституції України). Забороняючі конституційно-правові норми «Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом» (ст. 126 Конституції України).

7. За характером втілених приписів норми конституційного права поділяються на імперативні і диспозитивні. До імперативних належать норми, які не дають суб'єктам державно-правових відносин свободу вибору своєї поведінки. У них однозначно вказуються варіанти поведінки, дії суб'єкта у відповідних обставинах. Так, норма Закону України «Про громадянство

України» встановлює, що зміна громадянства дітей віком від 16-ти до 18-ти років у разі зміни громадянства їх батьків, а також у разі їх усиновлення може відбуватися тільки за згодою дітей. Без їхньої згоди це не може відбутись. Диспозитивні норми дають можливість суб'єктам державно-правових відносин вибирати варіант поведінки з урахуванням вказаних у нормі умов і обставин. Наприклад: «Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їх повноважень, встановлених цією Конституцією» (ч. 1 ст. 72).

8. За функціональною спрямованістю норми конституційного права України поділяються на регулятивні й охоронні. Більша частина їх є регулятивними, наприклад: «Порушення особою правил комендантської години тягне за собою затримання до закінчення комендантської години. Затримані за порушення правил комендантської години підлягають особистому огляду й оглядові їхніх речей, про що складається протокол» (ст. 29 Закону України «Про надзвичайний стан»). Охоронні конституційно-правові норми являють собою заборону. Так, ст. 14 цього Закону, наприклад, встановлює, що у період дії надзвичайного стану не можуть бути розпущені Верховна Рада України та Верховна Рада Автономної Республіки Крим, зупинена діяльність їх та Президента України.

Теми доповідей (на вибір, обсягпрезентації – до 10 слайдів):

1. Складові елементи системи конституційного права
2. Особливості структури конституційного права.
3. Конституційні принципи та їх інтерпретація в Конституційному Суді України
4. Реалізація основних принципів Конституції України
5. Особливості конституційно-правових інститутів
6. Конституційно-правові норми та форми їх реалізації
7. Найвища юридична сила та пряма дія норм Конституції України

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Алмаші І.М. Конституційне право України. Підручник. Ужгород, 2023. 534с.
2. Конституційне право України : Підручник. 11-е видання: (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет») перероблене та доповнене. Ужгород : РІК-У, 2023. 536 с.
3. Конституційне право: підручник за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.
4. Слінько Т. М., Летнянчин Л. І., Веніславський Ф. В. Конституційне право України. Підручник, Харків, 2024. 670с.
5. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 556 с.

Практичне заняття 4,5.

Тема 4. Джерела конституційного права, їх види та характеристика (4 години)

Питання для обговорення:

1. Джерела конституційного права: поняття і види.
2. Конституція – основне джерело конституційного права:
  - а) Конституція: поняття та сутність;
  - б) Сфера функціонального призначення та юридичні властивості Основного Закону України;
  - в) Процедура внесення змін до Конституції України;
  - г) Правова охорона Конституції України;
  - д) Тлумачення Конституції України.
3. Декларації: правова природа і роль у конституційному праві.
4. Значення і роль Закону в конституційному праві.
5. Види законів: конституційні, органічні, звичайні.
6. Нормативні акти державних органів, що містять норми конституційного права.
7. Конституційний звичай.
8. Договори (міжнародні, внутрішньодержавні) у системі джерел конституційного права.
9. Релігійне право як джерело конституційного права.
10. Проблема використання на території України законодавства Союзу РСР.
11. Ієрархічна система і юридична чинність джерел конституційного права, їхнє співвідношення з принципами і нормами міжнародного права.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Здобувачам розгляд цієї теми доречно почати з визначення терміна: джерела конституційного (державного) права – це зовнішні форми закріплення конституційно-правових норм, способи надання цим нормам загальнообов'язкового характеру, офіційні способи їх закріплення.

Будь-яка галузь права має власні джерела. Це у повній мірі стосується і конституційного права також. Необхідно зауважити, що термін «джерело права» у юриспруденції використовується вже давно. Зазвичай серед джерел права розрізняють такі:

- 1) За матеріальним змістом (матеріальні умови життя суспільства, система економічних зв'язків, форми власності тощо);
- 2) За ідеальним змістом (правова свідомість);
- 3) За юридичним змістом (різні форми, засоби вираження, об'єктивізація правових норм). Тому під джерелами права в юридичному значенні розуміється форма вираження, об'єктивізації державної волі.

Варто зупинитись на основних видах джерел конституційного права:

- нормативно-правові акти;
- судові прецеденти;
- правові звичаї;
- міжнародні і внутрішньодержавні договори.

Не зайвим буде розглянути поділ нормативно-правових актів конституційного права:

1. закони;
2. нормативні акти виконавчої влади;
3. нормативні акти органів конституційного контролю (нагляду);
4. парламентські регламенти;
5. акти місцевого самоврядування.

Здобувачам треба зазначити, що система правових актів, які є джерелами конституційного права України, доволі широка, а саме: Конституція України, Конституція Автономної Республіки Крим, закони, постанови Верховної Ради України, акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, декларації (насамперед Декларація про державний суверенітет України), Акт проголошення незалежності України, нормативні акти Президента України, постанови уряду України, Автономної Республіки Крим, нормативні акти органів місцевого самоврядування, регламентитощо. Наголосити, що особливе місце серед джерел конституційного права України належить Конституції України, в якій закріплюються найбільш принципові правові норми загального характеру. Вони мають установчий характер та вищу юридичну силу, стосуються усіх сфер життя суспільства: політичної, економічної, соціальної, духовної. Таким діапазоном зміст у своїх норм Конституція України суттєво відрізняється від усіх інших джерел конституційного права. Важливо й те, що в самій Конституції України визначаються багато інших видів джерел цієї галузі національної правової системи. Норми Конституції України стосуються кожного громадянина, усіх суб'єктів суспільних відносин. Також варто наголосити, що джерелом конституційного права України є міжнародні договори. Так, Конституція України (ст. 9) встановлює, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Слід зазначити, що джерела галузі конституційного права України, як правило, є досить стабільними. Зокрема, це зумовлено тим, що вони передбачені в Конституції України, а також інших нормативно-правових актах. Однак на сучасному етапі конкретні акти, які містять конституційно-правові норми, досить часто змінюються або ж скасовуються. Такі коливання конституційного законодавства зумовлюються як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, в тому числі, складнощами перехідного процесу формування української державності.

Дослідження наступного питання слід розпочати з визначення: Конституція— це система правових норм найвищої юридичної сили, які врегульовують найважливіші відносини у державі та суспільстві на певному етапі їх розвитку. Даючи визначення конституції, варто зупинитись на таких її ознаках:

- 1) система норм, тобто між конституційними правилами поведінки існує взаємозв'язок;

2) правові норми мають найвищу юридичну силу. Це означає, що норми інших законів та підзаконних актів повинні відповідати нормам конституції та базуватися на них;

3) конституційні норми врегульовують найважливіші відносини. Незважаючи на те, що вони впливають на всі відносини в державі, проте основне регулювання все ж спрямоване на відносини, ключові для функціонування держави та суспільства – ті, які стосуються конституційного ладу. Забігаючи наперед, конституційний лад, komponуючись із суспільного (Суспільний лад — юридичний та реальний тан суспільних відносин, які сформовані в певний історичний період у політичній, економічній, соціальній, духовно-культурній сферах та регулюються нормами чинного законодавства) та державного ладу (Державний лад (англ. State system) — організація будь-якої держави, що охоплює як її політичну систему, державний устрій, систему державних органів, визначену основним законом — її конституцією, так і виборчу систему, основні положення щодо взаємовідносин держави і особи), відображає, з одного боку, правовий статус людини та громадянина, а з іншого, – функціонування органів державної влади.

Здобувачам треба зазначити, що Конституція України характеризується:

1) поєднанням юридичності (тобто наявність документа, оформленого відповідно до правових стандартів) та фактичності (тобто реальне застосування конституційних правових норм на практиці);

2) формальною визначеністю (конституція виступає письмовим документом);

3) кодифікованістю (структурні елементи конституції систематизовані за однорідним типом відносин та мають між собою логічний взаємозв'язок);

4) жорсткістю (порядок внесення змін до конституції відрізняється своєю складністю у порівнянні з порядком прийняття та внесення змін до інших законів).

Доречно дослідити сутність конституції, яка виходячи із наукових бачень, може відображатися у двох підходах:

1) конституція виступає законом, який дозволяє обмежити існуючу владу. При цьому державна влада інтерпретується як форма правління над суспільством;

2) конституція виступає суспільним договором, який врегульовує формування та функціонування державної влади. При цьому держава, виконуючи роль адміністратора, інтерпретується як форма служіння суспільству.

Доцільно розглянути багатоаспектність онституційно-правового регулювання та проаналізувати класифікації конституцій сучасних країн. Види конституцій.

У науці конституційного права склався наступний поділ конституцій на певні категорії за обраними критеріями:

1. За історичними умовами прийняття – конституції першого, другого, третього та четвертого поколінь. Конституції першого покоління приймались в умовах буржуазно-демократичних революцій (кін. XVIII – кін. XIX ст.), другого

– в період соціалістичних революцій (поч. ХХ ст.), третього – після другої світової війни (40–80-ті роки ХХ ст.), четвертого – після розпаду «соціалістичного табору» і припинення «холодної війни» (з кін. 80-х і до сьогодні).

2. За юридичною формою – писані й неписані. Писані - складаються з одного чи декількох нормативно-правових актів, а неписані – з нормативних актів, звичаїв та прецедентів.

3. За способом прийняття (встановлення) – народні та октройовані. Народними визнаються конституції, прийняті при безпосередній (шляхом референдуму) чи опосередкованій (через парламент чи конституційні збори) участі народу. Октройовані ж є певним даром народу від монарха, метрополії, окупаційного режиму.

4. За порядком внесення змін та доповнень – жорсткі та гнучкі. Зміни до гнучких конституцій вносяться у тому ж порядку, що й до звичайних законів, а зміна жорстких вимагає додержання особливої, більш складної процедури.

5. За формою правління – республіканські та монархічні.

6. За формою територіального устрою – унітарні та федеративні.

7. За формою політичного режиму – демократичні та авторитарні.

8. За обсягом нормативного матеріалу – вузькі (лаконічні) й широкі (об'ємні).

9. За терміномдії – постійні й тимчасові.

10. За ступенем систематизації – кодифіковані й некодифіковані.

Здобувачам не зайвим буде наголосити, що Конституція України є Основним Законом держави, який створює нормативний фундамент для функціонування відносин у будь-якій сфері сучасного життя.

Проте основні сфери слушно виділити такі: суспільна, політична, економічна, культурна та ідеологічна.

-Суспільна сфера. Конституція України, встановлюючи права, свободи та обов'язки людини та громадянина, регламентує основи взаємин між людьми у суспільстві, акцентуючи на можливості (свободу для дій) та межі, які не можна перетинати, оскільки порушуються права інших людей.

-Політична сфера. Конституція України окреслює рамки політичної взаємодії. Починаючи від права на участь в управлінні державними справами та можливістю участі у виборах, закінчуючи формуванням коаліції та реалізацією законодавчого процесу, створюється політична платформа. Із врахуванням балансу між публічними та приватними інтересами вона дозволяє реалізацію найрізноманітніших поглядів щодо суспільного та державного розвитку.

-Економічна сфера. Конституція України в економічній сфері регламентує формування державного бюджету та бюджету місцевого самоврядування. Окрім того, захищає економічні права суб'єктів конституційних відносин, зокрема, право на підприємницьку діяльність, право на працю.

-Культурна сфера. Конституція України створює основу для права інтелектуальної власності, унормовує захист культурних прав українців та національних меншин, захист культурної та історичної спадщини, передбачає

повноваження державних органів, пов'язаних із розробкою та реалізацією державних програм у сфері культурного розвитку.

-Ідеологічна сфера. Конституцією України передбачено рівність ідеологічних поглядів шляхом заборони визнання будь-якої деології як обов'язкової, а суспільне життя може формуватися на ідеологічній багатоманітності. Це є основою класичної емократії.

Юридичні властивості Конституції України. Одним із визначень юриспруденції у перекладі із латинської мови є «справедливість». У теорії держави та права справедливість визначається балансом міжпублічними та приватними інтересами.

Виходячи із зазначеного, слід відмітити, що «справедливими» властивостями конституції виступають: верховенство, нормативність, установчість, стабільність та програмність. Доречно буде зупинитись на кожній властивості детально:

-Верховенство. Конституція України є найвищим актом в ієрархії нормативно-правових документів. Це означає, що всі акти, які видаються державними органами (від законів до наказів) повинні відповідати Конституції України.

-Нормативність. Конституція України, виходячи із сутності поняття нормативність, відповідає двом критеріям: перший – вона діє на необмежене коло осіб; другий – вона діє на всю територію країни.

-Установчий характер. Конституція України створює основи для функціонування конституційного ладу, зокрема для формування та функціонування державних органів (для державного ладу), а також для розвитку та створення нового законодавства.

-Стабільність. Конституція України має особливий порядок внесення змін. Цей порядок відрізняється своєю жорсткістю (складністю) у порівнянні із порядком прийняття та внесення змін до інших правових актів. Такий підхід дозволяє зберігати постійність Основного Закону України не залежно від тенденцій повсякденних змін.

-Програмність. Конституція України у своїх нормах формує напрямок для розвитку всієї держави. Правила поведінки, окрім того, що функціонують у реальному часі, також формують мету, тобто те, до чого ми (як нація) прагнемо. Програмність добре виражена у загальних засадах, оскільки вони за своєю конструкцією не тільки проголошують фактичні умови існування, але і визначають напрямки для удосконалення. Таким чином, якщо держава є соціальною (умовно «для людей»), то ця соціальність повинна поглиблюватися.

Оскільки Конституція України регулює найважливіші суспільні відносини, важливо, щоб вона відрізнялася своєю стабільністю, тобто зміни до неї були внесені тільки за умов вагомої суспільної необхідності. Наведений підхід також запобігає негативним наслідкам постійних політичних процесів. Зміни до Конституції України у порівнянні зі звичайними законами вносяться за більш складною процедурою, при чому внутрішньо в структурі Конституції

передбачено різний порядок внесення змін до окремих розділів. Слід детальніше зупинитись на цих процедурах.

Гнучкий порядок внесення змін передбачено до всіх розділів Конституції України (окрім Розділів I, III та XIII) та супроводжується такою процедурою:

1) подається проект закону про внесення змін Президентом України або не менше 1/3 від конституційного складу Верховної Ради України (це більше 150 депутатів);

2) схвалюється не менше 1/2 народних депутатів (більше 225 депутатів) від конституційного складу;

3) приймається 2/3 народних депутатів (300 депутатів) на наступній черговій сесії. Повторний розгляд того ж законопроекту може бути здійснений парламентом не раніше ніж через 1 рік після попереднього розгляду.

Жорсткий порядок внесення змін передбачено для Розділів I, III та XIII Конституції України та супроводжується такою процедурою:

1) подається проект закону про внесення змін до зазначених розділів Конституції України Президентом України або 2/3 від конституційного складу народних депутатів (не менше ніж 300 депутатів);

2) приймається не менше ніж 2/3 від конституційного складу;

3) затверджується на референдумі, який призначається Президентом України. Повторний розгляд законопроекту із того ж питання може бути здійснений тільки Верховною Радою України наступного скликання. Верховна рада України не може двічі змінювати одні і ті ж положення Конституції України протягом строку одного скликання (тобто 5 років).

Здобувачам слід наголосити на випадках, коли внесення зміни до Конституції України неможливе. Не можуть вноситися зміни, якщо вони передбачають:

1) скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина;

2) ліквідацію незалежності;

3) порушення територіальної цілісності;

4) в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Верховна Рада України розглядає проект про внесення змін до Основного Закону тільки за наявності висновку Конституційного Суду України про відповідність законопроекту вимогам статей 157 (щодо умов, коли Конституція України не може бути змінена) і 158 (щодо порушень строків повторного розгляду змінодних і тих самих положень Конституції України).

Варто зупинитись на охороні конституції, яку купно і заходів, спрямованих на захист та забезпечення функціонування Конституції України.

Для детального вивчення цього питання треба дослідити різноманітні інструменти: політичні, економічні, ідеологічні, виховні та правові. Правова охорона Конституції спрямована на забезпечення її верховенства та стабільності.

Здобувачам доречно розглянути, які заходи використовуються для забезпечення верховенства та стабільності Конституції.

Для забезпечення верховенства Основного Закону використовують такі заходи:

1) акти та діяльність органів і посадових осіб повинні відповідати Конституції України;

2) вищі органи державної влади несуть відповідальність за діяльність, яка суперечить Конституції України.

Для забезпечення стабільності Основного Закону використовують такі заходи:

1) особливий порядок внесення змін до Конституції України;

2) здійснення конституційного контролю та офіційного тлумачення єдиним органом конституційної юрисдикції – Конституційним Судом України;

3) забезпечення охорони судовими та іншими органами державної влади через пряме застосування норм основного закону.

Окремо варто вернути увагу на інститут конституційного контролю як захід забезпечення стабільності та верховенства Конституції України. Він здійснюється: Президентом України (шляхом застосування права вето, через звернення до Конституційного Суду України), Верховною Радою України (через конституційне звернення, депутатські запити та звернення, через роботу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини) та Кабінетом Міністрів України (через конституційне звернення). Зазначені органи здійснюють офіційний конституційний контроль, неофіційний контроль здійснюють юридичні та фізичні особи.

Здобувачам необхідно також детально дослідити питання тлумачення конституції та розглянути види.

Тлумачення конституції – це процес, який полягає у роз'ясненні правових норм Основного Закону. Слід зазначити, що тлумачення за видами буває офіційним та неофіційним. Офіційне тлумачення в Україні здійснюється єдиним судовим органом конституційної юрисдикції – Конституційним Судом України. Офіційне тлумачення можна також розділити на нормативне та казуальне. Нормативне тлумачення – це роз'яснення Конституції України у контексті нормативного припису (тобто, що означає ця норма та як її розуміти). Казуальне тлумачення – це роз'яснення Конституції України у контексті певної конкретної ситуації з індивідуальними ознаками (казусу) (тобто як відображається ця правова норма в цих обставинах, який зв'язок між нормою та обставинами).

Треба наголосити, що неофіційне тлумачення розділяється на три види: академічне, професійне та повсякденне. Академічне тлумачення – це роз'яснення Конституції України, яке здійснюється закладами вищої юридичної освіти та науковими установами. Професійне тлумачення – це роз'яснення Конституції України, яке здійснюється органами державної влади, юридичними відділами підприємств, установ, організацій та іншими суб'єктами юридичної діяльності (наприклад, прокурорами, адвокатами, нотаріусами) на основі професійних знань. Побутоветлумачення – це роз'яснення Конституції України, яке здійснюється на основі загальних знань та індивідуального світогляду будь-якої особи.

Варто зупинитись на способах тлумачення: мовний, системний, функціональний, логічний та теологічний. Слід кожен ретельно проаналізувати:

-Мовний спосіб базується на мові та юридичній техніці. Це означає співвідношення юридичних термінів та слів, якими ці терміни пояснюються. Використання цього методу вимагає: звертати увагу на мовний стандарт; не можна трактувати будь-які слова в законі як зайві; кожний термін повинен мати одну дефініцію, не кілька; якщо є слова, котрі не мають точного значення, тоді застосовується наукове чи практичне визначення; у процесі тлумачення поняття та вирази можуть поширюватися на інші галузі права тільки за достатніх підстав (у більшості випадків вони повинні тлумачитися тільки в рамках однієї галузі).

-Системний спосіб передбачає співвідношення норм права до інститутів права та галузей права. У процесі використання цього способу варто звертати увагу на (згідно з науковими рекомендаціями): співвідношення правової норми із терміном, який вживається у цій нормі, та його визначенням у законі (подається на початку нормативно-правового акту); співвідношення загальної та спеціальної норм – у пріоритеті – застосування спеціальної норми, оскільки вона є точнішою за загальну; співвідношення статей, які мають посилання на інші статті. Це означає, що за своїм змістом одна стаття не повна, її продовження знаходиться в іншій статті. У цій ситуації потрібно аналізувати обидві статті (відсильна – стаття, яка посилається на норму в одному акті; бланкетна – стаття, яка посилається на норму іншого акту).

-Функціональний спосіб – тлумачення правової норми у співвідношенні із тими умовами та життєвими обставинами, в яких вона застосовується, тобто функціонує.

-Логічний спосіб – тлумачення правової норми, яке передбачає застосування мисленнєвих прийомів для пояснення її змісту. Наприклад, пояснення за аналогією (можливо, існує подібна норма в іншій галузі), висновок від протилежного (використовують альтернативну можливість застосування конкретної норми), аналіз (поділ норми на структурні елементи для пояснення кожного із цих елементів) та інше.

-Теологічний спосіб – полягає у співвідношенні змісту, який вкладав законодавець у правову норму в процесі її створення та змісту, якого вона набула у процесі функціонування (застосування). (Більш детально: «Тлумачення Конституції України: способи, межі та зміст» - Єзеров А.А., «Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом» - Ю.Тодика)

Здобувачам доцільно вивчити правову природу декларацій та їх роль у конституційному праві. Варто наголосити, що аналіз матеріалів та вивчення послідовності дій ООН, Ради Європи і Європейського Союзу стосовно формування основних документів, роботи над реалізацією Загальної декларації прав людини 1948 року показали, що це надзвичайно складний процес. Його звершення після Загальної декларації можна окреслити етапами становлення названих європейських інституцій, Європейською конвенцією про права людини, Європейською соціальною хартією і чи не головним демократичним надбанням — Конституцією для Європи та іншими актами конституційного

характеру. Необхідно звернути увагу, що основна тенденція 50-річної діяльності світової та європейської спільноти над зближенням співробітництва народів і забезпеченням захисту прав та свобод людини зводиться до єдності дій в поєднанні деклараційного і конституційного права. Для України ця тенденція і розвиток співпраці також мають визначальний характер.

Єдність деклараційних і конституційних відносин. В історично мужитті України було зроблено не одноразові започаткування у спробах реалізувати свої деклараційні та конституційні права. Про це свідчать результати правового обґрунтування Декларації директорії УНР, оприлюдненої 26 грудня 1918 року як програмного документа конституційного характеру, який проголошувався лише від імені Директорії та Українського національного союзу.

Треба наголосити, що представники юридичної науки зробили вдале започаткування наукового пізнання взаємозв'язку між деклараційним та конституційним правом в українських умовах розвитку правової системи. Доречно буде вивчити наукові праці О. Міцюк, М. Стахов, О. Мироненко. Ці науковці опублікували праці, які розкривають певні особливості єдності деклараційного і конституційного права. Заслуговує на увагу з позиції деклараційного права наукова думка О. Мироненка у праці «Груднева (1918 р.) декларація Директорії» (У книжці «Українське державотворення: не витребуваний потенціал». К. 1997).

Здобувачам доречно порівняти ставлення СРСР та США до деклараційного права. Варто розглянути приклад нехтування деклараційним правом, що був в СРСР, який тривалий час через пріоритет політичної ідеології не визнавав та юридично не виконував деклараційного права людини на безпечне життя, гарантовану конституцією свободу, гідні людини умови життя, судовий захист прав і свобод та інші деклараційні права, які проголошені Загальною декларацією ООН прав людини після Другої світової війни, 10 грудня 1948 року. Протилежною була позиція США як країни, що юридично визнала названу й інші декларації та виконувала їх приписи.

Ось чому є найбільш типовим у цьому аспекті політичне та правове протистояння в діяльності СРСР та США стосовно деклараційного права. Зокрема, чи не є парадоксальним явищем ситуація, коли СРСР — головний переможець фашизму в Другій світовій війні, народ якого зазнав найбільших втрат та відчув нечувані масштаби порушень прав людини, тривалий час з політичних мотивів не визнавав Загальної декларації прав людини, замовчувава бо давав її нормам і положенням негативні політичні оцінки як і всьому міжнародному документу в цілому.

Тому за перших демократичних випробувань стався розпад СРСР. І навпаки, у США політично та юридично здійснювалося в основному дотримання норм і положень Загальної декларації прав людини, посилювалися позиції країни на міжнародному і національному рівнях і вона зберегла свій статус за цим основним критерієм деклараційного права й не втратила правової довіри людей і позитивно вирішувала на цій основі й інші питання співробітництва між народами.

Здобувачам треба зауважити, що деклараційне право є значною юридичною й конституційною засадою як для національного, так і міжнародного права та надає якісно нову правосвідомість людям, народам, їх суспільствам і державам, усьому людству агалом та забезпечує суспільну стабілізацію, перспективний розвиток якісно нових договірних відносин на базі деклараційного права, що забезпечує належні взаємовигідні та ефективні міжнародні деклараційні відносини і співпрацю. Саме тому Європа і світ отримали новий міжнародний приклад, який викристалізувався на ґрунті співвідношення політики і пріоритетів деклараційного права в період роботи над проектом Європейської Конституції.

Слід наголосити на співвідношенні декларацій і конвенцій. У деклараційному праві знаходять своє важливе місце і норми та положення міжнародних конвенцій як процесуальної форми і способів реалізації норм декларацій у договірній формі. Поняття «конвенція» має, як і декларація, латинське походження і буквально означає convention — угоду, договір (Словник іншомовних слів. К. 1974. — С. 348), які отримали широке визнання в національних та міжнародному законодавствах.

Треба зробити акцент на тому, що деклараційне право отримало у формі конвенцій ефективну процесуально конкретизовану договірну систему реалізації норм і положень декларацій в європейських та інших країнах. Тому в міжнародній практиці дедалі більше привертають увагу ті положення і норми декларацій, в яких за допомогою конвенцій відбулася ефективна договірна реалізація деклараційних норм про право на життя, захист честі та гідності людини, права на гідні умови життя, право на правосуддя й виконання судових рішень та інше, які набули міжнародного характеру.

Здобувачам варто зазначити, що таким є історичний етап реалізації деклараційного права в договірній (конвенційній) формі цивілізованого міжнародного масштабу волевиявлення народів, якого не знала історія людства. Історично жодна з імперій світу чи Європи не мала у своїй основі такого масштабу добровільного виявлення волі народів про створення особливого етапу деклараційної договірної співдружності народів, їхніх суспільств і держав у питаннях забезпечення прав і свобод людини та громадянина й солідарного вирішення інших питань у розвитку народів.

Доречно наголосити, що осмислення такої взаємодії системи: деклараційне право — конвенційна форма реалізації — конституційне право має завершуватися визначенням рівноправності статусу всіх учасників національних і міжнародних відносин. Слід наголосити, що конституційна стабільність взаємовідносин та деклараційне і конвенційне співробітництво забезпечать людству мир та узгоджену позитивну взаємодію.

На підставі проведеного дослідження про правову природу та роль і юридичне значення декларацій в розвитку конституційних відносин та реалізації принципу верховенства права доречно зробити такі методологічні висновки:

1) декларація, яка заявлена або проголошена суб'єктом деклараційних відносин в межах її компетенції, породжує суттєві правові наслідки;

2) декларація, якій суспільство, держава або їх компетентна структура згідно з верховенством права надала значення конституційної основи чи законодавчого акта, набуває юридичної сили і є обов'язковою для виконання;

3) норми та положення декларації, які її учасниками демократично сформовані у конвенцію для вирішення спеціалізованих питань, набувають обов'язкової юридичної сили і виконуються гідно з умовами конвенції;

4) декларації та основані на них конвенції є відкритими демократичними способами правового співробітництва суспільств і держав на підставі їх вільного визнання;

5) учасники декларації та конвенції на демократичних засадах утворюють необхідні спільні структури міжнародного значення для забезпечення гарантій прав і свобод учасників та умов виконання;

6) учасники декларації та конвенції мають право демократично створювати органи правосуддя та відповідну систему виконання їх рішень.

Здобувачам треба зупинитись на статусі Декларації про державний суверенітет України. Правові ознаки національного і міжнародного значення Декларації про державний суверенітет України з достатньою змістовною повнотою властиві цьому історичному для народу і країни документу. Він відображає абсолютну волю народу України, Декларація прийнята на основі суверенних прав народу на незалежність і суверенітет держави згідно з нормами міжнародного права, схвалена на народних референдумах, і лише недолуга політика майже двох десятиліть стоїть на її перешкоді.

Що ж до юридичних обґрунтувань ситуації, то варто повторити, що Україна як одна із засновників ООН, визнала й ратифікувала Загальну декларацію прав людини, в установленому правовому порядку приєдналась до Європейської конвенції захисту прав і свобод людини, визнала принцип верховенства права, пріоритет міжнародного права над національним законодавством, є членом Ради Європи та інших міжнародних організацій тощо.

Доречно наголосити на значенні ролі Закону в конституційному праві, а саме:

- становлять первісну правову основу дії, реалізації Конституції;
- є продовженням Конституції;
- конкретизують й деталізують певні конституційні норми (функціональну роль);
- за їх допомогою вносяться конкретні зміни і доповнення (а в майбутньому, можливо, робитимуться і поправки) до чинної Конституції;
- визначають порядок набрання чинності Конституцією;
- вносять змін і доповнень до Конституції;
- регламентують ті суспільні відносини, які відіграють визначальну роль у функціонуванні правової держави (суспільна роль)
- мають бути офіційними додатками до тексту чинної Конституції (додаткова роль);
- регулюють ті суспільні відносини, які з позиції Основного Закону потребують особливої уваги.

Здобувачам варто дослідити види законів: конституційні, органічні, звичайні.

Конституційні закони – це особливі нормативно-правові акти в системі українського законодавства, що за своїм політико-правовим змістом, предметом правового регулювання та юридичною силою посідають особливе місце після Конституції України, органічно розвивають і доповнюють її. Треба зупинитись на класифікації, яку пропонує Л. П. Юзьков. Він класифікує конституційні закони на: органічні, номінальні і ординарні конституційні закони. Органічними конституційними законами називає закони про внесення змін до Конституції. Зазначені закони приймаються в такому ж порядку, як і Конституції. Їх нормативні положення безпосередньо вносяться до Конституції, стають органічними (невід’ємними) частинами її єдиного тексту. Таке найменування дає можливість навіть за формальною ознакою відрізнити ці закони від інших конституційних законів, не кажучи вже про зміст. А зміст органічних конституційних законів виявляється в тому, що за їх допомогою вносяться конкретні зміни і доповнення (а в майбутньому, можливо, робитимуться і поправки) до чинної Конституції. До органічних конституційних законів дослідник відносить закони, які визначають порядок набрання чинності Конституцією, закони про внесення змін і доповнень до неї. Положення цих законів до основного тексту Конституції не включаються. Проте вони становлять первісну правову основу дії, реалізації Конституції. Окремим видом конституційних законів є номінальні конституційні закони. Їх перелік і конкретне офіційне найменування передбачені конституціями. Ці закони є свого роду продовженням Конституції. Але їх положення до тексту Конституції не включаються. Вони (номінальні конституційні закони) є здебільшого статусними актами. І зрозуміло, що їх головне призначення – конкретизувати й деталізувати певні конституційні норми. Визначаючи таким чином функціональну роль номінальних конституційних законів, учений зауважує, що «доцільно разом з тим визнати не заперечним той факт, що у правовій державі й усі інші закони, які не входять до ряду конституційних, у кінцевому підсумку конкретизують і деталізують Конституцію, визначають юридичний механізм реалізації її букви і духу». Сказане, однак, не означає, що номінальні конституційні закони не мають специфіки. Доцільно наголосити, що вона полягає в тому, що ці закони конкретизують і деталізують Конституцію стосовно тих принципово важливих положень, які визначаються самим Основним Законом. Ці положення чинних конституцій торкаються в основному інституту громадянства, статусу депутатів, організації і діяльності найвищих державних органів. У майбутньому, очевидно, слід було б розширити перелік номінальних конституційних законів, включивши до нього закони про власність, землю, територіальну організацію, вибори, політичні партії, самоврядування, правовий режим надзвичайного стану. Немає сумніву в тому, що ці закони регламентують ті суспільні відносини, які відіграють визначальну роль у функціонуванні правової держави. Конституція не може бути індеферентною до них. Вона повинна передбачати механізм, який виключав би будь-які відхилення від

конституційних засад їх регулювання. З урахуванням цього, треба вдіти, що, у Конституції варто було б передбачити норму про те, що номінальні конституційні закони приймаються, змінюються і доповнюються в такому ж порядку, що й Основний Закон. Вони мають бути офіційними додатками до тексту чинної Конституції. У чинних конституціях є чимало норм, які посилаються на закони без визначення конкретно назви останніх, на основі чого Л. П. Юзьков робить висновок, що закони, які приймаються (повинні прийматися) на виконання відповідних норм Конституції, є також конституційними, і умовно називає їх ординарними конституційними законами. Останні за формальними ознаками (скажімо, за порядком прийняття) нічим не відрізняються від звичайних законів. Все ж їх конституційний статус встановлено самою Конституцією. А це означає, що вони регулюють ті суспільні відносини, які з позиції Основного Закону потребують особливої уваги. У практичному вираженні суть справи зводиться до того, що передбачене Конституцією певне коло суспільних відносин, чітко визначених питань повинне регламентуватися лише законом в буквальному розумінні цього слова. Підзаконне регулювання тут не допускається і навіть виключається.

Нормативні акти державних органів, які містять норми конституційного права, включають в себе різноманітні правові документи, що базуються на Конституції та відображають основні принципи та норми, закріплені в Конституції країни. Доречно детально розглянути, що до таких актів можна віднести:

-Конституційні закони: Це закони, що мають найвищу юридичну силу в системі права країни. Вони приймаються за спеціальною процедурою та можуть змінюватися лише шляхом проведення конституційної реформи або у разі прийняття нової Конституції.

-Закони: Законодавчі акти, що приймаються парламентом чи іншими законодавчими органами, і які повинні відповідати Конституції.

-Постанови та рішення Конституційного Суду: Конституційний Суд має повноваження розглядати конституційні питання та давати рішення щодо їхньої відповідності Конституції. Його постанови та рішення також можуть містити норми конституційного права.

-Розпорядження, постанови та інші акти президента, уряду та міністерств: Ці акти можуть містити норми, які базуються на конституційних принципах та положеннях.

-Постанови та рішення органів місцевого самоврядування: Органи місцевого самоврядування також у своїй діяльності повинні керуватися Конституцією та законами країни, тому їхні акти також можуть містити норми конституційного права.

Здобувачам слід зазначити, що будь-який нормативний акт, навіть якщо він містить норми конституційного права, повинен бути узгоджений із загальними принципами та положеннями Конституції.

Переходячи до розгляду питання щодо конституційного звичаю, варто зупинитися на визначенні: конституційний звичай — історично прийняте і

юридично визнане правило, що існує і застосовується на рівні з нормами конституції країни. Слід наголосити, що уряді країн, які використовують загальне право у своїй законодавчій і виконавчій практиці, конституційні звичаї є невід'ємною (хоча і не завжди обов'язковою до виконання) частиною конституцій. У ряді випадків конституційні звичаї є формальним закріпленням історично сформованої практики адміністрування та управління вищими органами управління країни.

Конституційний звичай—правило що склалося в практиці однакової діяльності органів держави правило, має усний характер, спирається на консенсус(згода) учасників стосунків і не користується судовим захистом у разі його порушення. Звичаї особливо поширені в діяльності парламенту і уряду Великобританії, Нової Зеландії, де немає писаних конституцій

Треба наголосити, що практично в кожній країні існують конституційно-правові звичаї, проте лише в окремих країнах вони вважаються офіційними джерелами конституційного права. Доречно зауважити, що ці правила поведінки, ніде в офіційних виданнях не записані в якості таких, проте впродовж тривалого часу вживані і мовчазно санкціоновані державою. Втім, судом вони у будь-якому випадку не захищаються.

Необхідно відмітити, що широке поширення звичай отримав в конституційному праві Великобританії (конституційні угоди). Багато положень британської конституції існують нині саме в цій формі: « Король повинен погодитися з біллем (законопроектом), що пройшов через обидві палати Парламенту»; «лідер партії більшості - прем'єр-міністр»; «міністри виходять у відставку, якщо перестають користуватися довірою палати громад»; «Палаті лордів не належить ініціатива фінансових біллів» та ін.

Доцільно говорити, що міжнародні договори служать джерелами конституційного права у випадках, коли регулюють конституційні проблеми і передбачено їх безпосереднє застосування. У сучасних конституціях багатьох держав містяться положення про примат міжнародного права перед внутрішньодержавним. Це породжено процесом подальшої інтернаціоналізації економіки і інших сторін громадського життя. У Західній Європі формується єдиний правовий простір, що охоплює країни Європейського союзу, де безпосередньо діють акти, що видаються не лише національними органами влади, але також і органами Союзу. Такі тенденції позначилися і в деяких інших регіонах світу. Втім, потрібно мати на увазі, що мають пряму дію в країнах Європейського союзу акти органів Союзу є не міжнародними договорами, а актами національного характеру.

Здобувачам варто наголосити, що внутрішньодержавні договори служать джерелами конституційного права, якщо регулюють конституційні проблеми у разі, коли суб'єкти, що уклали їх, на це уповноважені. Як приклад можна вказати на договори, що укладаються територіальними спільнотами між собою або з центральною владою. Наприклад, згідно Конституції Іспанії статuti автономних співтовариств можуть передбачити випадки, умови і цілі, в яких автономні співтовариства можуть робити висновок між собою угоди для управління і

взаємного надання послуг, а також характер і наслідки повідомлення про це Генеральних кортесів(парламенту країни). У інших випадках автономних співтовариств про співпрацю потребують затвердження Генеральнихкортесів.

Доречно дослідити релігійне право як джерело конституційного права. Релігійні джерела, особливо в монархічних державах з феодальними і родовими пережитками, зокрема з питання про престолонаслідування. У одиничних мусульманських країнах конституцію замінює Коран — священна книга, що містить, за переказами, записи проповідей пророка Мухаммеда, в інших же Коран вважається актом, що стоїть вище за конституцію.

Здобувачам слід звернути увагу, що специфічним джерелом права, у тому числі конституційного, в окремих країнах виступають зведення релігійних правил, причому юридична сила їх іноді перевершує навіть силу конституційних норм. Наприклад, в Ісламській Республіці Іран вищим джерелом права є шаріат - зведення норм мусульманського права.

Матеріальними джерелами можуть бути безпосередньо тексти священних писань(наприклад, Коран), богословські доктрини, церковні акти, релігійно-правові звичаї, а також державні законодавчі акти, закріплюючі і систематизуючі релігійно-правові норми.Наприклад, в іудаїзмі джерелами права виступають Письмова Тора(Танах) і Усний Закон, зафіксований в Мишне і Талмуді. Найважливішими формами(джерел) мусульманського права виступають: Коран — священна книга ісламу, Суну — традиції, пов'язані з посланцем Бога, Іджма — «єдина угода мусульманського суспільства» і Кияс — судження аналогічно.

Треба зупинитись на характерній особливості релігійного права — персональному, а не територіальному характеру його юрисдикції: приписи релігійного права зазвичай поширюються тільки на представників цієї релігійної общини; іновірці вилучені з-під їх дії.

Найбільш розвинені релігійно-правові системи: єврейське право, індуське право, канонічне право, церковне право, мусульманське право.

Здобувачам доцільно дослідити проблему використання на території України законодавства Союзу РСР. Дана проблема виникла після отримання Україною незалежності в 1991 році. Після розпаду Радянського Союзу виникла необхідність у формуванні нового правового простору, що відповідав би новим реаліям та пріоритетам незалежної України.

Треба наголосити, що основні аспекти проблеми використання законодавства колишнього Союзу РСР на території України включають:

-Протиріччя до нового права: Законодавство колишнього Союзу РСР часто не відповідає сучасним потребам та цінностям українського суспільства. Багато норм було спрямовано на забезпечення потреб радянської системи, що суперечить новим принципам демократії та правової держави.

-Невідповідність конституційному порядку: Багато норм законодавства колишнього Союзу РСР суперечать конституційній системі України, яка була прийнята після отримання незалежності.

-Потребу у гармонізації: Україні потрібно було провести процес гармонізації свого законодавства з міжнародними стандартами та нормами, а

також з практикою інших демократичних країн, що ставило під сумнів актуальність та застосовність багатьох норм колишнього радянського законодавства.

-Питання правової спадщини: На перехідному етапі було необхідно вирішити питання про спадщину правової системи колишнього Союзу РСР, зокрема, щодо застосування певних нормативних актів.

Для вирішення цих проблем уряд та парламент України приймали рішення про адаптацію та впровадження нового законодавства, що відповідало сучасним вимогам та цілям українського суспільства. Такі заходи включали ухвалення нових законів, скасування чи зміну застарілих норм, реформування правової системи та її гармонізацію з європейськими стандартами.

Здобувачам доцільно звернутися до тексту Постанови Верховної Ради України Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР та вивчити її.

Варто звернути увагу на постанову Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року "Про проголошення незалежності України" та прийняття Акта проголошення незалежності України Верховна Рада відповідно до якого України постановляє: встановити, що до прийняття відповідних актів законодавства України на території республіки застосовуються акти законодавства Союзу РСР з питань, які не врегульовані законодавством України, за умови, що вони не суперечать Конституції і законам України.

Не зайвим буде дослідити ієрархічну систему і юридичну чинність джерел конституційного права, їхнє співвідношення з принципами і нормами міжнародного права. Треба зауважити, що започатковує систему загальнодержавних джерел муніципального права України таке джерело цієї галузі права, як рішення всеукраїнського референдуму, позаяк саме в них відображається установча влада Українського народу, що є єдиним джерелом влади в Україні. Попри не досить широке розповсюдження цієї форми прямої демократії в Україні, що нині поєднується з недосконалістю її нормативно-правового регулювання, рішення всеукраїнського референдуму, на наш погляд, мають найвищу юридичну силу серед інших джерел муніципального права України, адже шляхом проведення всеукраїнського референдуму можуть зазнавати змін будь-які положення Конституції України – Основного Закону нашої держави. Крім того, відповідно до ст. 156 Конституції України виключно через рішення всеукраїнського референдуму затверджується закон України про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України. З огляду на наведене, реформування засад конституційного ладу України, відображених у першому розділі Конституції України, може суттєво впливати на різноманітні джерела муніципального права України. Варто зазначити, що друге місце в ієрархії загальнодержавних джерел конституційного права України за юридичною силою посідає Конституція України – фундаментальне джерело для будь-якої галузі національної системи права. Відповідно до ст. 8 Основного Закону України, Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на підставі Конституції України та

відповідно до неї. Третє місце в ієрархії загальнодержавних джерел конституційного права України за юридичною силою, на наш погляд, посідають міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Така позиція міжнародних договорів обумовлена тим, що відповідно до ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» встановлено: якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, які передбачено у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Четверте місце в ієрархії загальнодержавних джерел конституційного права України за юридичною силою, на наше переконання, посідає практика ЄСПЛ. Адже, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», національні суди України мають застосовувати під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. З огляду на ці норми закону, практика ЄСПЛ є джерелом права не лише для судів системи судоустрою України, а й для всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших учасників муніципально-правових відносин. П'яте місце в ієрархії загальнодержавних джерел конституційного права України за юридичною силою, на нашу думку, посідають рішення Конституційного Суду України. Адже, відповідно до ст. 150 Конституції України, до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Водночас, згідно зі ст. 91 Закону України «Про Конституційний Суд України», закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність. Шосте місце в ієрархії загальнодержавних джерел конституційного права України за юридичною силою, на нашу думку, повноправно належить законам України. Сьоме місце в ієрархії загальнодержавних джерел муніципального права за юридичною силою, на нашу думку, належить нормативним указам Президента України, що містять правові норми. Варто зауважити, що досить складно навести певний перелік указів Президента України, що Президент України має право зупиняти дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності. Також варто зазначити, що постанови Кабінету Міністрів України посідають восьму позицію в ієрархії загальнодержавних джерел конституційного права України. Наприклад, можна навести постанову Кабінету Міністрів України від 27 липня 1998 року № 1150 «Про затвердження Положення про державну реєстрацію статутів територіальних громад». Нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади України, посідають дев'яту позицію в ієрархії загальнодержавних джерел конституційного права України за їх юридичною силою. До системи центральних органів виконавчої влади України належать міністерства, служби, агентства, інспекції,

комісії, бюро та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Ці органи виконавчої влади в межах своїх повноважень можуть видавати накази, які є обов'язковими для виконання органами місцевого самоврядування та іншими учасниками правових відносин в Україні.

Теми доповідей (на вибір, обсяг презентації – до 10 слайдів):

1. Сутність Конституції України.
2. Декларація про державний суверенітет – джерело конституційного права України.
3. Проблема прийняття та внесення змін до Конституції України.
4. Юридична природа джерел конституційного права
5. Правові акти Президента України-джерело конституції України
6. Міжнародні договори-джерела конституційного права
7. Внутрішньодержавні договори- джерела конституційного права
8. Європейська стратегія в єдності деклараційного і конституційного права
9. Конституційне право й міжнародні договори
10. Загальновизнані принципи й норми міжнародного права та конституційне право
11. Співвідношення міжнародного права й національних конституцій

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Конституційне право України : Підручник. 11-е видання: (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет») перероблене та доповнене. Ужгород : РІК-У, 2023. 536 с.
2. Речицький В. Конституція, конституційна доктрина, конституційний процес і війна. *Український часопис конституційного права*. 2022. №2. С.53-58.
3. Терлецький Д. С., Афанасьєва М.В., Батан Ю. Д. та ін. Конституційне право України: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти. Одеса, 2019. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12412/КПУ_НМП_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Тетарчук І., Дяків Т. Конституційне право України. Навчальний посібник для підготовки до іспитів. К., Центр учбової літератури, 2021. 218 с.

Практичне заняття 6.

Тема 5. Конституційно-правові відносини(2 години)

Питання для обговорення:

1. Поняття, ознаки особливості конституційно-правових відносин.
2. Склад конституційно-правових відносин.
3. Класифікація конституційно-правових відносин.
4. Суб'єкти конституційно-правових відносин.
5. Об'єкти конституційно-правових відносин.
6. Зміст державно-правових відносин.
7. Підстави виникнення і динаміка державно-правових відносин.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Здобувачам перш за все необхідно дати визначення: конституційно-правові відносини – це врегульовані нормами конституційного права суспільні відносини. Варто охарактеризувати ознаки конституційно-правових відносин, а саме вони:

- 1) пов'язані з відносинами публічної влади;
- 2) є різновидом правових відносин, оскільки існують поряд із кримінальними, господарськими та іншими правовідносинами;
- 3) виникають між суб'єктами правовідносин з приводу реалізації конституційних прав та обов'язків;
- 4) мають переважно імперативний характер;
- 5) регулюються та охороняються конституційними нормами і принципами;
- 6) є різновидом політико-правових зв'язків, оскільки тісно пов'язані з суб'єктами політичного процесу, з реалізацією владних повноважень органів державної влади, правовим статусом людини і громадянина;
- 7) здебільшого мають виключно загальнодержавний, а не локальний (місцевий) характер (наприклад, вибори Президента України, Верховної Ради України, всеукраїнський референдум);
- 8) порівняно з іншими галузями права охоплюють найширше коло суспільних відносин: політичні, економічні, культурні, екологічні, соціальні та ін.;
- 9) здійснюються свідомо і цілеспрямовано в результаті волевиявлення суб'єктів конституційно-правових відносин. Проте у певних випадках причиною або наслідком виникнення, зміни або припинення конституційно-правових відносин є об'єктивні явища - стихійні лиха, аварії, епідемії, епізоотії, що створюють загрозу життю і здоров'ю населення та можуть призвести до масових порушень правопорядку. Виникнення саме таких правовідносин не залежить від волі суб'єктів, але їх настання передбачає певні юридичні наслідки для учасників конституційних правовідносин;
- 10) гарантуються та забезпечуються державно-правовим примусом, основний зміст якого полягає у позбавленні відповідних суб'єктів блага політичного, матеріального чи іншого характеру.

Необхідно наголосити, що особливості конституційно-правових відносин зумовлені особливостями предмета конституційного права і полягають у наявності двох груп цих відносин. Варто детально розглянути кожен з груп.

Першу групу утворюють суспільні відносини загального характеру, що регулюються переважно нормами Конституції України. Ці відносини виражають демократичний лад Української держави, його конституційні основи, визначають основні риси механізму влади народу, що здійснюється безпосередньо та через органи державної влади і місцевого самоврядування, опосередковують основні зв'язки особи із суспільством та державою, а також зв'язки, що виникають з установами територіального устрою України, визначають систему державних органів та основні зв'язки між ними як елементами єдиного цілісного механізму.

Другу групу утворюють конкретні конституційно-правові відносини, для яких характерною ознакою є наявність певних сторін цих відносин, а також те, що вони складаються у сферах, які утворюють основні елементи держави, - населення, територія та влада.

Здобувачам доцільно сказати, що для обох груп конституційних правовідносин характерне те, що вони:

1) мають політичний характер (хоча слід зважати на те, що не всі політичні відносини є конституційно-правовими і не всі конституційно-правові відносини мають політичний характер - наприклад, відносини з приводу громадянства, реалізації конституційних прав та свобод є конституційно-правовими, однак не є політичними);

2) є базовими у системі правовідносин у цілому.

Треба дослідити класифікацію конституційно-правових відносин за певними критеріями:

I. За цільовим призначенням:

1) установчі відносини – це переважно загальні відносини, що виникають на основі конституційних принципів, дефінітивних та інших норм;

2) правостановлюючі відносини – це такі, в яких їх суб'єкти здійснюють свої права та виконують свої обов'язки, встановлені правовою нормою;

3) правоохоронні відносини – це відносини, метою яких є охорона приписів правової норми. Ці відносини завжди мають характер владовідносин. Вони можуть бути як загальними, так і конкретними. Загальні, наприклад, забезпечують передбачений ст. 6 Конституції України поділ державної влади на законодавчу, виконавчу, судову гілки, а конкретні, зокрема, забезпечують недоторканність народних депутатів України;

II. За змістом:

1) матеріальні правовідносини - ті, що складаються в процесі реалізації матеріальних норм конституційного права. Наприклад, такі відносини виникають у процесі реалізації норм Конституції України, що визначають взаємовідносини між Президентом України та Верховною Радою України;

2) процесуальні правовідносини виникають при реалізації процесуальних норм. Такі норми містяться, наприклад, у Регламенті Верховної Ради України, який встановлює порядок підготовки і проведення сесій Верховної Ради, її засідань, формування державних органів, визначає законодавчу процедуру, процедуру розгляду інших питань, віднесених до її повноважень, та порядок здійснення контрольних функцій Верховної Ради;

III. За формою:

1) правовідносини у власному розумінні, які характеризуються тим, що в них чітко визначені права та обов'язки суб'єктів і кожен суб'єкт здійснює свої права та обов'язки особисто;

2) правові стани, які характеризуються тим, що права та обов'язки суб'єктів мають менш визначений характер. Вони встановлюються правовими нормами, на підставі яких складаються інші правовідносини (наприклад, стан громадянства);

IV. За часом дії:

1) строкові правовідносини – це більшість конституційно-правових відносин; вони діють протягом чіткого, встановленого в нормі строку (наприклад, правовідносини, що виникають під час виборчої кампанії, проведення референдуму тощо);

2) безстрокові правовідносини – це правовідносини, не обмежені в часі, які, однак, можуть припинити своє існування за певних умов (наприклад, смерть громадянина припиняє всі відносини з приводу його громадянства). До безстрокових належать усі відносини, що за формою є правовими етапами, відносини, пов'язані із забезпеченням державою основних прав і свобод громадян тощо.

Існують і інші критерії класифікації конституційних правовідносин: за суб'єктами, за юридичними фактами тощо.

Здобувачам доречно дати визначення: суб'єкти конституційно-правових відносин – це їх учасники, які у конкретному правовідношенні здійснюють свої права та несуть відповідні юридичні обов'язки або своєю правоздатністю породжують певні правові стани. Зазначене поняття потрібно відрізнити від поняття "суб'єкт конституційного права", під яким розуміють установленого конституційними нормами носія, який може мати юридичні права і нести відповідні обов'язки.

Варто наголосити, що характерна особливість суб'єктів конституційно-правових відносин полягає в тому, що вони мають різні права та обов'язки, тобто різну за змістом конституційну правоздатність.

Усіх суб'єктів конституційно-правових відносин поділяють на індивідуальні та колективні (комплексні).

Треба зробити акцент на видах суб'єктів конституційно-правових відносин. Найбільш поширеними видами є: 1) спільності (народ, нація, національні меншини, корінні народності, територіальні громади тощо);

2) держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх структурні утворення, зокрема парламентська більшість та парламентська опозиція, депутатські фракції, комітети тощо; депутати, службові та посадові особи;

3) політичні партії, громадські організації та блоки;

4) громадяни України, іноземці, особи без громадянства, жителі, біженці;

5) підприємства, установи, організації;

6) міжнародні органи і організації;

7) органи самоорганізації населення;

8) ЗМІ тощо.

Обов'язково уважно дослідити об'єкти конституційно-правових відносин, і розпочати треба з поняття: об'єкти конституційно-правових відносин – це предмети або явища, з якими норми конституційного права пов'язують поведінку учасників конституційно-правових відносин.

Здобувачам доцільно детально розглянути об'єкти конституційно-правових відносин, а саме:

1) державна територія, оскільки територія держави є просторовою базою здійснення її суверенітету, просторовою межею її влади;

2) влада (воля) Українського народу;

3) державна влада, що є об'єктом більшості онституційно-правових відносин;

4) місцеве самоврядування;

5) майнові та немайнові блага. Причому майнові блага як об'єкти конституційно-правових відносин у загальній їх масі займають порівняно невелике місце (наприклад, з приводу майнових благ суб'єкти конституційно-правових відносин реалізують права, передбачені статтями 41, 46-48 Конституції України), оскільки реалізація правових норм, що регулюють користування власністю та іншими матеріальними благами, здійснюється у більшості випадків у цивільно-правових, фінансово-правових, земельно-правових відносинах тощо;

б) поведінка людей, дії органів держави, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, що мають певною мірою профілююче значення в конституційному праві, оскільки саме через дії реалізується народовладдя в різноманітних його формах.

Треба не аби яку увагу приділити змісту державно-правових відносин.

Змістом конституційно-правових відносин є соціальна поведінка (діяльність) суб'єктів конституційного права, що забезпечується і спрямовується державою шляхом визначення їх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Змістом конституційно-правових відносин є юридичний зв'язок між суб'єктами у формі прав і обов'язків, передбачених відповідною правовою нормою конституційного права, тобто соціальна поведінка учасників цих відносин. Слід вивчити загальні та особливі риси конституційно-правових відносин. Їм притаманні загальні риси, характерні для всіх правовідносин, адже будь-які з них є результатом впливу правової норми на відносини в суспільстві. Природа конституційно-правових зв'язків розкривається у змісті суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин. При цьому суб'єктивне право дає можливість суб'єкту діяти в межах, визначених нормою конституційного права України, на свій розсуд, і в необхідних випадках вимагати відповідної поведінки від інших суб'єктів правовідносин, у тому числі від державних органів та органів місцевого самоврядування. Конституційно-правові відносини є основою правового регулювання у сфері політико-державного управління, і це визначає їх головну роль у регулюванні суспільних зв'язків.

Водночас треба наголосити, що вони мають особливі риси, пов'язані насамперед зі специфікою предмета правового регулювання, суб'єктами правовідносин, механізмом їх реалізації, місцем у системі правових зв'язків тощо.

Здобувачам варто зробити акцент на тому, що конституційно-правові відносини відрізняються своїм змістом, виникають в особливій сфері відносин, які становлять предмет конституційного права України. Вони є різновидом політико-правових зв'язків, оскільки пов'язані з правовим

регулюванням політико-правових процесів, і насамперед з реалізацією державними владних повноважень, з поділом влади між цими структурами і взаємодією органів законодавчої, виконавчої і судової влади, з визначенням правового статусу людини і громадянина, функціонуванням політичних партій, інших суб'єктів політичного процесу.

Доречно дослідити підстави виникнення і динаміку державно-правових відносин. Слід наголосити, що виникнення, зміна та припинення конституційно-правових відносин пов'язані з певними умовами, передбаченими нормами конституційного права. Такі умови називають юридичними фактами їх класифікують за кількома критеріями. Наприклад, за впливом на динаміку правові відносин виділяють правостворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі юридичні факти.

Треба розглянути класифікацію юридичних фактів на дії і події:

- 1) юридичні дії – це юридичні факти, що залежать від волі людини;
- 2) юридичні події – це юридичні факти, що не мають вольового характеру, хоча іноді причиною їх виникнення можуть бути вольові акти (наприклад, смерть людини є подією, але її причиною може бути вбивство).

До числа подій, що мають конституційно-правове значення, належать:

- 1) народження людини. Ізцим фактом пов'язується належність людині прав і свобод; він є однією з підстав виникнення громадянства;

- 2) досягнення особою певного віку. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 70 Конституції України право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років; згідно з ч. 2 ст. 103 Конституції України Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцятип'яти років;

- 3) смерть особи. За її настання припиняються відносини, пов'язані, наприклад, із громадянством особи, виконанням нею посадових обов'язків тощо;

- 4) стихійні лиха, епідемії, епізоотії, великі аварії, що ставлять під загрозу життя і здоров'я населення та потребують проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт; загроза нападу, загроза державній незалежності України тощо є підставами для запровадження відповідно надзвичайного або воєнного стану на території України або в окремих її місцевостях;

- 5) призначення певного строку, з яким норма права пов'язує можливість виникнення певних правовідносин (наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 94 Конституції України Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду).

Здобувачам слід звернути увагу на те, що подія має правове значення не сама по собі, а лише оскільки вона обумовлює необхідність забезпечення певної поведінки людей, тобто дії.

Більшість юридичних фактів, що зумовлюють виникнення конституційно-правових відносин, мають характер юридичних дій, які поділяють на правомірні дії та правопорушення.

Не зайвим буде дослідити, що до правомірних дій належать юридичні вчинки та юридичні акти. Юридичні вчинки – це діяння, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Іноді вони можуть мати форму бездіяльності. Юридичні акти – це юридично значущі дії, що вчиняються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також шляхом народного голосування з метою створення правових норм, з якими пов'язані виникнення, зміна чи припинення правовідносин.

Теми доповідей (на вибір, обсяг презентації – до 10 слайдів):

1. Критерії класифікації конституційно-правових відносин.
2. Особливості конституційно-правових відносин.
3. Ознаки конституційно-правових відносин.
4. Елементи конституційно-правових відносин.
5. Види суб'єктів конституційно-правових відносин.
6. Динаміка конституційно-правових відносин.
7. Система об'єктів конституційно-правових відносин.

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Конституційне право України : Підручник. 11-е видання: (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет») перероблене та доповнене. Ужгород : РІК-У, 2023. 536 с.

2. Речицький В. Конституція, конституційна доктрина, конституційний процес і війна. *Український часопис конституційного права*. 2022. №2. С.53-58.

3. Терлецький Д. С., Афанасьєва М.В., Батан Ю. Д. та ін. Конституційне право України: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти. Одеса, 2019. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12412/КПУ_НМП_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y

4. Тетарчук І., Дяків Т. Конституційне право України. Навчальний посібник для підготовки до іспитів. К., Центр учбової літератури, 2021. 218 с.

Практичне заняття 7

Контрольна робота за змістовим модулем 1

Основні питання, які виносяться на контрольну роботу (тестування):

1. Поняття, предмет і метод конституційного права як галузі права.
2. Особливості предмета конституційно-правового регулювання в умовах формування громадянського суспільства і правової держави.
3. Особливості методу конституційно-правового регулювання.
4. Поняття і предмет науки конституційного права.
5. Основні категорії і система науки конституційного права.
6. Методологія науки конституційного права.
7. Джерела науки конституційного права.
8. Плюралізм ідей і світоглядна основа.
9. Співвідношення юридичного, соціологічного і політологічного початку в конституційному праві.
10. Методи дослідження конституційного права.

11. Конкретні методи дослідження: порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-юридичний.
12. Роль (функції) конституційного права.
13. Задачі і тенденції розвитку конституційного права на сучасному етапі політичного і правового реформування в країні та суспільного розвитку країни.
14. Конституційне право як навчальна дисципліна: поняття, система, функції.
15. Поняття та предмет конституційного права України як галузі права. Загальна характеристика системи конституційного права України як галузі права.
16. Побудова системи конституційного права.
17. Поняття та види принципів конституційного права, їх системоутворююча роль.
18. Поняття та види конституційно-правових інститутів.
19. Характеристика основних конституційно-правових інститутів.
20. Поняття та особливості конституційних норм.
21. Структура норми конституційного права.
22. Класифікація конституційних норм та їх види.
23. Джерела конституційного права: поняття і види.
24. Конституція – основне джерело конституційного права.
25. Декларації: правова природа і роль у конституційному праві.
26. Європейська стратегія в єдності деклараційного і конституційного права
27. Значення і роль Закону в конституційному праві.
28. Види законів: конституційні, органічні, звичайні.
29. Нормативні акти державних органів, що містять норми конституційного права.
30. Конституційний звичай.
31. Договори (міжнародні, внутрішньодержавні) у системі джерел конституційного права.
32. Релігійне право як джерело конституційного права.
33. Проблема використання на території України законодавства Союзу РСР.
34. Ієрархічна система і юридична чинність джерел конституційного права, їхнє співвідношення з принципами і нормами міжнародного права.
35. Поняття, ознаки, й особливості конституційно-правових відносин: склад, види, класифікація.
36. Суб'єкти конституційно-правових відносин.
37. Об'єкти конституційно-правових відносин.
38. Зміст державно-правових відносин.
39. Підстави виникнення і динаміка державно-правових відносин

Змістовий модуль 2. Теорія конституції та конституціоналізм в Україні(теми 6 – 13).

Практичне заняття 8

Тема 6. Поняття конституції, її юридичні властивості та функції (2 години).

Питання для обговорення:

1. Поняття, ознаки та сутність конституції. Юридична і фактична Конституція.
2. Юридичні властивості конституції. Функції конституцій та їх характеристика.
3. Конституція як конкретно-історична, політична і правова категорія.
4. Гарантії стабільності Конституції України.
5. Роль та місце конституції в демократичному суспільстві та державі.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Нині практично неможливо уявити державу, яка б не мала власної конституції. Наразі з-понад 200 країн, що знаходяться на політичній мапі світу, лише одиниці не формалізували ключові суспільні відносини, пов'язані зі здійсненням публічної влади, у вигляді конституції (конституційних актів). Відсутність конституції в державі, як правило, є явищем короткотерміновим, обумовленим наявністю надзвичайної події (війною, екологічним або техногенним лихом, стихією тощо). Одразу з настанням більш сприятливих умов керівництво держави вживає заходів з як найшвидшого прийняття основного закону держави. Значення конституції для сучасної держави наразі важко переоцінити. Слід наголосити на важливості Конституції для держави. Саме в основному законі закріплюється статус певної території як незалежної суверенної держави. Відсутність у країні формальної конституції ускладнює визнання такої держави повноправним суб'єктом міжнародних відносин. В реаліях сьогодення конституція виконує функцію паспорту держави за аналогією із паспортом громадянина. Чи може існувати сучасна держава без формальної конституції? Де-факто – може. А ось де-юре такій державі буде складно довести іншим державам своє існування, так само як людині без паспорта майже неможливо довести державі й суспільству свій формально-юридичний статус.

Здобувачам варто відмітити, що ідентифікація певної території як окремої держави відбувається, насамперед, на підставі її конституції. Саме в цьому найбільш яскраво проявляється фундаментальний характер конституції. Треба зупинитись на терміні. Термін «конституція» є одним із найдавніших юридичних термінів, якому вже понад дві тисячі років. Окремі елементи конституції були сформульовані в працях давньогрецьких філософів, зокрема Платона і Аристотеля. Попри це прийнято вважати, що дане поняття походить від латинського слова «constitutio» – установа, устрій.

Не зайвим буде звернутись до історичних витоків «конституції». У сучасному розумінні термін «конституція» одним із перших почав вживати Ш.-Л. Монтеск'є: назву «Про конституцію Англії» мала глава його твору «Про дух законів» (1748 р.), у якій викладено його концепцію поділу влад. Саме Англія і вважається «батьківщиною» конституції. У XVII ст. там були прийняті такі важливі конституційні акти, як «Хабеас корпус акт» (1679 р.), «Біль про права» (1688 р.), «Форма правління державою Англії, Шотландії, Ірландії та

володіннями, які їм належать», «Знаряддя правління» (1653 р.). Поява конституції як єдиного кодифікованого акта пов'язана з епохою буржуазних революцій. Першими конституціями цього періоду вважаються конституції штатів Північної Америки: «Конституція Меріленда (1776 р.)», «Конституція Массачусетса» (1780 р.), конституційні акти, прийняті в штатах Пенсільванія («Біль про права Пенсільванії» 1776 р.), Вірджинія («Декларація прав Вірджинії» 1776 р.) тощо. Серед перших конституцій у сучасному розумінні цієї дефініції найбільш відомою є Конституція США 1787 р., яка була розроблена установчими зборами і згодом ратифікована конституційними конвентами штатів. На теренах Європи першими конституціями прийнято вважати Конституції Франції та Польщі 1791 р., а на українських землях – Конституцію Пилипа Орлика 1710 р. Протягом першої половини ХІХ ст. конституції були прийняті майже у всіх країнах Західної і Центральної Європи, а у другій половині ХХ ст. конституції стали явищем загальносвітового характеру. У сучасній науці конституційного права термін «конституція» застосовується у двох значеннях, які необхідно дослідити:

1. Конституція юридична – система правових норм, що регулюють найбільш важливі політико-правові відносини, зокрема, що визначають форму держави та основи правового статусу особи. Вони, як правило, мають найвищу серед норм внутрішнього права юридичну силу і змінюються в ускладненому порядку. Юридична конституція – це документ, який закріплює те, що повинно бути.

2. Конституція фактична – це реальний, наявний устрій суспільства і держави та становище людини в них. Іншими словами, фактична конституція є відображенням реального стану системи фундаментальних суспільних відносин, що характеризують процес здійснення публічної влади в державі. Юридична конституція є офіційним визначенням фактичного порядку речей, засобом правового впорядкування реальних суспільних відносин. Вона може більш-менш точно відбивати фактичну, відповідати їй, а може їй суперечити. У першому випадку юридична конституція є реальною, а в другому – фіктивною. Варто мати на увазі, що елемент фіктивності більшою або меншою мірою є властивим будь-якій юридичній конституції, оскільки вона є уособленням ідеальної моделі того або іншого суспільства і держави. Якщо фактична і юридична конституції збігаються, то конституційна система є реальною. Якщо ж навпаки, то конституційна система є фіктивною. Доречно розглянути предмет регулювання конституційних норм, яким є суспільні відносини у конституційній сфері. Зазначені норми мають надзвичайно широкий предмет правового регулювання. Конкретніше предмет конституції визначається її змістом. Виходячи з аналізу останнього можна зробити висновок про те, що його основу становлять дві великі групи суспільних відносин, які слід ретельно дослідити: 1) у сфері здійснення публічної влади (або політичний предмет конституції); 2) у сфері визначення правового становища (статусу) особи та інститутів громадянського суспільства (або громадянський предмет конституції). Кожна з вище згаданих груп суспільних відносин, що становлять предмет конституції, охоплює певне

коло питань суспільного життя. Так, суспільні відносини першої групи стосуються конституційного ладу, форм безпосередньої та представницької демократії, організації і функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, державних символів, конституційної відповідальності суб'єктів владної діяльності, територіального устрою держави, юридичних процедур внесення змін і доповнень до основного закону тощо. Натомість, суспільні відносини другої групи виникають навколо питань визначення правового статусу особи, її основних прав і свобод, а також конституційних обов'язків, юридичної відповідальності за правопорушення, гарантій реалізації громадянських прав і свобод, принципів і форм взаємовідносин із державними і громадськими інституціями, формування та функціонування громадянського суспільства та його окремих інститутів, статусу політичних партій і громадських організацій тощо.

Відрізнити основний закон держави від інших нормативно-правових актів, які становлять законодавство певної країни, дозволяють його юридичні властивості. Тому доцільно вивчити юридичні властивості конституцій:

- а) найвища юридична сила;
- б) особливий порядок прийняття та внесення змін;
- в) особлива назва;
- г) політико-правовий характер;
- г) фундаментальність (основоположний характер);
- д) установчий характер;
- е) підвищена стабільність;
- є) підвищений ступінь охорони з боку держави;
- ж) програмний характер.

Здобувачам слід детально розглянути кожен з властивостей. Треба відмітити, що Конституція є нормативно-правовим актом, як правило, найвищої юридичної сили. Це означає, що в ієрархії нормативно-правових актів (законодавства) вона посідає першу сходинку. Відтак інші нормативно-правові акти – закони, підзаконні нормативно-правові акти – приймаються на її основі та не повинні їй суперечити. Якщо ж виникає правова колізія, пов'язана з невідповідністю конституції держави окремих положень законів чи підзаконних актів, застосовуватися будуть норми конституції як вищі за юридичною силою. Слід зауважити, що верховенство основного закону забезпечується, крім іншого, здійсненням конституційного контролю. Орган, що вирішує питання конституційності актів парламенту, глави держави, уряду, а подекуди й інших органів публічної влади, визначається як орган конституційної юрисдикції, що в різних країнах має різні назви. Так, в одних країнах він називається Конституційний Суд (Латвія, Молдова, Україна), в інших – Конституційний Трибунал (Польща), у третіх – Конституційна Рада (Франція). Разом із тим в окремих державах конституція за юридичною силою не відрізняється від інших актів законодавства (Велика Британія). Варто зупинитись на гнучких і жорстких конституціях. Коли мова йде про так звану «гнучку» конституцію, то треба відміти, що орган конституційної юрисдикції в таких країнах відсутній як такий.

Проте наразі країни, де діє гнучка конституція, становлять абсолютну меншість. Доречно зупинитись на особливому порядку прийняття основного закону та внесення змін, що передбачає, як правило, наявність більш складного механізму її ухвалення. Часто остаточне прийняття нового основного закону відбувається кваліфікованою (конституційною) більшістю голосів законодавчого органу або спеціально скликаних для цього установчих (конституційних) зборів (Італія, Португалія, Туніс). Найчастіше така більшість становить 2/3 голосів членів парламенту (палат парламенту) від його загального (конституційного) складу. Проте існують й більш жорсткі вимоги щодо підтримки депутатами нової конституції, наприклад 3/4. У деяких випадках остаточне прийняття конституції відбувається шляхом загальнонаціонального референдуму (Алжир, Казахстан, Франція). Тут варто зауважити, що, наприклад, у мусульманських країнах Близького Сходу діють даровані конституції (октройовані) – конституції, що, як правило, підготовлені і введені в дію одноособово. Конституція може бути подарована монархом, диктатором, метрополією своїй колишній колонії тощо. Слід наголосити, що можливість внесення змін до конституцій забезпечує, певною мірою, стабільність правового змісту і можливість часткової зміни окремих положень у разі необхідності. Треба зазначити, що у такий спосіб досягається, з одного боку, стабільність суспільних відносин, а з іншого – можливість їх подальшого розвитку. Якщо зміни до конституції вносяться в особливому, ускладненому порядку, то такі конституції називають жорсткими. Існують різні способи забезпечення «жорсткості» конституцій: прийняття кваліфікованою більшістю, затвердження референдумом та ін. Проте існують конституції, зміни до яких вносяться у тому ж порядку, як і до звичайного закону – гнучкі конституції. Вони не становлять суттєвого відсотка серед загалу основних законів. У цьому випадку внесення змін відбувається у тому ж самому порядку, що й прийняття нового закону. Відмітною ознакою конституції є її політико-правовий характер, оскільки, з одного боку, об'єктом регулювання є найбільш значущі суспільні відносини, що виникають у сфері здійснення публічної влади, – у цьому виявляється її політичний характер. З іншого боку, конституція виступає важливим правовим інструментом впливу на вище зазначені відносини. За своєю суттю конституцію можна вважати своєрідним політико-правовим суспільним договором, який визначає правила й умови співіснування різних соціальних і політичних груп населення держави. Доречно відмітити, що фундаментальність конституції обумовлюється тією обставиною, що вона регламентує не всі суспільні відносини в державі, а лише базові, основоположні, які мають виняткове значення для існування державно організованого суспільства як єдиної цілісної збалансованої самодостатньої соціальної системи. Установчий характер конституції впливає вже з назви цього акта, адже її положення, з одного боку, встановлюють чітку ієрархію нормативно-правових актів у державі, визначаючи її основою системи національного законодавства. З іншого боку, на підставі норм основного закону створюються ключові державні інституції, насамперед парламент, глава держави, уряд, судові та правоохоронні органи тощо. В основному законі

держави закріплюються такі засадничі цінності, як конституційний лад, права, свободи та обов'язки людини і громадянина, форми безпосередньої демократії та ін. Конституція, як правило, завдяки ускладненому порядку прийняття та внесення змін і доповнень до неї, відзначається підвищеним рівнем стабільності. Особливий порядок перешкоджає занадто частому, обумовленому політичною кон'юнктурою, внесенню до основного закону змін і доповнень. Держава встановлює підвищений рівень охорони і захисту основного закону, з огляду на його фундаментальне значення, для належного та стабільного функціонування основних політичних інститутів, економічної, соціальної та культурно-духовної систем суспільства. За порушення конституційних норм встановлюються конституційно-правова, кримінально-правова, адміністративно-правова та інші види юридичної відповідальності. Наприклад, посягання на конституційний лад держави, закріплений в основному законі, вважається одним із найтяжчих злочинів, за який передбачене суворе кримінальне покарання – від ув'язнення до смертної кари. Провідна роль конституції у правовій системі, її вища юридична сила і пряма дія норм не виключають, на жаль, випадків порушення положень основного закону, в тому числі і з боку вищих органів державної влади. Тому Конституція вимагає особливої охорони та захисту, покликаних забезпечити її дотримання як фізичними і юридичними особами, так і державою в особі її органів і посадових осіб. Правова охорона конституції реалізується через запровадження спеціального механізму, ключову роль у якому відіграють органи конституційної юрисдикції. Варто наголосити, що у світі сформувалися дві основні моделі конституційного контролю (нагляду) – європейська (континентальна) та американська. Але зміст діяльності органів конституційної юрисдикції в обох моделях однаковий – це забезпечення верховенства конституції шляхом перевірки на відповідність їй конституційних, органічних та звичайних законів, а також інших нормативно-правових актів (актів органів виконавчої влади, глави держави, органів місцевого самоврядування тощо). Конституційні закони, прийняті кваліфікованою більшістю голосів на референдумі, звичайно не підлягають перевірці на конституційність, на відміну від законів, прийнятих на референдум простою більшістю голосів. У деяких країнах об'єктами перевірки можуть виступати міжнародні договори, приватноправові акти (заповіти, договори тощо) і судові рішення, а в деяких випадках і індивідуальні правозастосовні акти. До числа об'єктів конституційного контролю належать дії (бездіяльність) посадових осіб, створення і діяльність політичних громадських об'єднань (особливо партій), акти та дії громадських об'єднань, що виконують за дорученням держави певні владні функції, результати виборів, насамперед президентських і парламентських, референдумів (плебісцитів) тощо. Як правило, рішення органів конституційної юрисдикції є остаточними і оскарженню не підлягають, а натомість повинні бути виконані невідкладно. В окремих державах невід'ємною ланкою механізму охорони конституції є глава держави, який, відповідно до тієї ж конституції, виступає гарантом її додержання (Україна) або стежить за її дотриманням (Франція). Конституцію також можна розглядати як довгострокову

програму співпраці і співіснування різних соціальних, політичних, демографічних, етнічних та інших груп населення країни, взаємовідносин суспільства з державою, визначення магістральних напрямків державної політики в різних сферах суспільного життя. Іншими словами, основний закон – це програма розвитку основних суспільно-політичних інститутів у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Роль конституції в суспільстві виявляється в її функціях: політичній, юридичній, ідеологічній тощо. Доречно дослідити функції конституції. Функціями конституції є основні напрямки її впливу на суспільні відносини і соціальну дійсність, які характеризують її сутність і соціальне призначення. Функції конституції є багатоплановими і мають різну спрямованість.

-За місцем і роллю конституції в суспільному житті виділяють такі її соціальні (об'єктні) функції: політичну, економічну, ідеологічну та юридичну (правову). Зміст і особливості політичної функції визначається тим, що конституція, її норми безпосередньо визначають загальні засади здійснення політичної діяльності в різноманітних сферах функціонування суспільства й держави: належність влади в державі, вектори внутрішньої та зовнішньої політики держави, її конституційний лад. Саме конституція закріплює такі надзвичайно важливі політичні інститути, як державний та національний суверенітет, вибори, через які реалізуються політична воля й інтереси народу на найвищому рівні. Політична боротьба, взаємовідносини між політичними партіями та іншими політизованими об'єднаннями громадян із приводу завоювання, використання та утримання влади також здійснюються на основі приписів конституції. Зміст економічної функції полягає в тому, що конституція фіксує основоположні суспільні відносини, що становлять економічну систему державно організованого суспільства. Наприклад, закріплення в конституції різноманітних форм власності на принципах рівності та захищеності створює необхідні умови для належної реалізації економічної політики держави, успішного функціонування її господарського механізму, соціальної спрямованості економіки. Конституція справляє величезний вплив на волю й поведінку мас. Закріплюючи найважливіші світоглядні переконання, в основі яких лежать ідеї народного суверенітету та державного суверенітету, демократичної, соціальної правової держави, конституція водночас формує певний тип суспільної свідомості, невід'ємною частиною якої є правосвідомість. Це сприяє формуванню позитивних установок, подоланню деструктивних проявів суспільної поведінки. З цих позицій можна стверджувати про наявність у конституції ідеологічної (культурної) функції. Нарешті, юридична функція виявляється у тому, що конституція є основним джерелом права, має найвищу юридичну силу (формально-юридична конституція), є основою чинного законодавства і визначає всю систему правового регулювання в суспільстві, зокрема її ієрархію. Як основний, вищий закон, конституція виступає головним джерелом права держави, щоправда в основі всієї системи правового регулювання суспільних відносин. Усі інші закони та підзаконні акти повинні відповідати або, принаймні, не суперечити конституції.

У свою чергу варто наголосити, що юридична функція конституції реалізується за декількома напрямками, які є її підфункціями:

1) установча – конституція встановлює найважливіші інститути суспільства і держави, визначає їх спрямованість;

2) регулятивна – конституція є засобом правового регулювання відповідних відносин. При цьому таке регулювання може бути основним, інколи вичерпним (статус вищих органів державної влади) або лише засадничим (визначення правових засад інститутів безпосередньої демократії, власності тощо);

3) охоронна – полягає в закріпленні механізму забезпечення реалізації конституційних норм, зокрема шляхом встановлення відповідальності за їх порушення;

4) системотворча – конституція, будучи основою чинного законодавства, забезпечує єдність і збалансованість елементів правової системи держави.

Треба дослідити Конституцію як конкретно-історичну, політичну і правову категорію. Конституція – категорія історична. Окремі її елементи були сформульовані в працях древньогрецьких філософів, зокрема Платона і Арістотеля, указах імператорів Стародавнього Риму, які мали силу джерела права, в актах конституційного типу - хартіях (Магдебурзьке і Любекське право 13 - 18 ст.). Сучасне розуміння слова "конституція" (конституція держави) бере свій початок із періоду зміни в Європі феодального ладу на буржуазний (XVII-XVIII ст.) і кінцево викристалізовується на початок ХХ ст. уже як сутність основного закону держави. Першими (писаними) конституціями довгий час вважали Конституцію Пилипа Орлика 1710 р., Конституцію США 1787 р., Конституції Франції та Польщі 1791 р. Конституції, в їхньому формально-юридичному значенні з'являються в XVII–XVIII ст. під час демократичних буржуазних революцій, їх поява обумовлена намаганнями запровадити належну організацію державної влади, тобто таку, яка б унеможливила або значно ускладнила б можливість узурпації влади окремими особами чи групами осіб та її використання у вузькокорпоративних інтересах, що, в свою чергу, мало б забезпечити захист людини від свавілля держави, обмеження сфери державної влади і гарантованість природних прав та свобод людини. Саме в цей час виникає і так епоняття як конституціоналізм.

Варто зупинитись на історії світового конституційного розвитку, яка охоплює чотири основних етапи:

Перший етап (XVII–XVIII ст. – перша світова війна) – це період утвердження буржуазного суспільства у країнах Європи й Америки і початок становлення конституційного ладу.

Другий етап конституційного розвитку (період між першою та другою світовими війнами) характеризується різкою активізацією конституційної правотворчості як у країнах зі сталими конституційними традиціями, що було пов'язане з демократизацією державно-політичних режимів (наприклад, у Німеччині), так і в країнах, які або не мали раніше своїх конституцій (наприклад, в Ефіопії), або ж утворилися внаслідок розпаду Російської та Австро-Угорської імперій (наприклад, у Латвії, Чехословаччині, Естонії). Для другого етапу

притаманне певне розширення предмету конституційного регулювання за рахунок питань політичного і соціально-економічного розвитку.

Третій етап конституційного розвитку (1945 р. – кінець 80-х років ХХ ст.) пов'язаний із тим, що конституційний процес набуває загальносвітового характеру, до нього залучаються практично всі держави світу. Цей етап характеризується використанням різних конституційних моделей: ліберальних (американської та континентальної), які склалися на першому та другому етапах; соціалістичної; а також «нової», втіленої в конституціях країн, що звільнилися від колоніальної залежності.

Четвертий (сучасний) етап конституційного розвитку починається з кінця 80-х років ХХ ст. і пов'язаний із ліквідацією тоталітарних і авторитарних режимів у соціалістичних країнах та країнах, що розвиваються. Так, за період 1989–1995 рр. Було прийнято близько 100 нових конституцій. За цей час фактично припинила своє існування соціалістична модель конституції.

Здобувачам доречно Конституцію України дослідити, як правовий документ та зупинитись на юридичних властивостях:

1. Конституція – це, насамперед, закон, тобто акт виключної ваги і значення;

2. Конституції властиве юридичне верховенство, найвища юридична сила порівняно з іншими правовими актами: жоден акт у державі не повинен суперечити їй;

3. Конституція є основою правової системи України. Поточне законодавство лише розвиває конституційні приписи, деталізує їх;

4. Конституції властивий особливий порядок прийняття і внесення змін, за рахунок чого досягається її підвищена стабільність;

5. Конституція закріплює не лише наявні здобутки державно організованої нації, але й містить завдання і цілі програмного характеру.

Доцільно чинну Конституцію України 1996 р. Охарактеризувати наступним чином:

1. За історичними умовами прийняття Конституція України належить до четвертого покоління (до так званих новітніх конституцій), оскільки була прийнята після розпаду СРСР, в умовах розбудови незалежної Української держави.

2. За юридичною формою Конституція України є писаною.

3. За способом прийняття Конституція України є народною, оскільки прийнята вищим представницьким органом – Верховною Радою України – від імені Українського народу.

4. За порядком внесення змін та доповнень Конституція України є жорсткою. Внесення змін до неї здійснюється за особливою процедурою, передбаченою в розділі XIII. Крім того, вона є ще й комбінованою, оскільки внесення змін до розділів I, II та XIII є більш складним, ніж до інших розділів.

5. За формою правління Конституція України є республіканською, що прямо закріплено у ч. 1 ст. 5. Аналіз подальших статей цього документа свідчить про те, що Україна є змішаною, напівпрезидентською республікою.

6. За формою територіального устрою Конституція України – це конституція унітарної держави (унітарний характер Української держави прямо закріплений у ч. 2 ст. 2 Конституції).

7. За формою політичного режиму Конституція України є демократичною, тому що визначає Україну як демократичну державу (ст. 1) і передбачає широкі можливості громадян для участі у формуванні та прийнятті владних рішень.

8. За ступенем відповідності фактичній конституції Конституція України є реальною. Суттєві проблеми у забезпеченні проголошених соціально-економічних прав громадян не впливають на загальний висновок про реальність чинної Конституції України, оскільки переважна більшість її норм дійсно втілюється в життя і відіграє роль базового політико-правового регулятора суспільних відносин.

9. За ступенем систематизованості конституційних норм Конституція України є кодифікованою конституцією, оскільки являє собою єдиний, цілісний документ – Основний Закон.

10. За обсягом нормативного матеріалу Конституція України є помірковано об'ємною, оскільки складається всього із 14 розділів. Це дало змогу закріпити всі найбільш суттєві політико-правові відносини і, водночас, уникнути зайвої деталізації.

11. Чинна Конституція України не передбачає певного терміну дії, тобто є постійною, але це не означає неможливості її зміни або скасування.

Здобувачам необхідно наголосити, що розглядати Конституцію України лише як правовий акт було б не зовсім правильно. Вона є надзвичайно важливим політико-правовим документом довгострокової дії, яким збагатилася наша держава, фундаментом не лише сучасних, але й майбутніх перетворень у багатонаціональному суспільстві, основою його консолідації. Водночас слід звернути увагу на те, що в ній містяться і окремі моральні орієнтири соціальної справедливості нашого суспільства і держави. Конституція України закріплює основи державної політики, спрямованої, перш за все, на забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя. Вона заклала серйозні підвалини для розвитку і зміцнення демократичної, соціальної і правової держави, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Через зміст Конституції проводиться надзвичайно цінна і гуманна ідея про те, що саме держава функціонує для людини, відповідає перед нею за свою діяльність, а не навпаки. Суспільство має вже сьогодні усвідомити, що інакше не повинно і не може бути. Адже Український народ є джерелом влади, яку він реалізує через відповідні органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Тому держава з її апаратом повинна служити, перш за все, своєму народові. Крім політичного значення, Конституція України має надзвичайно велику юридичну цінність як правовий акт.

Доречно Конституцію України розглянути як правовий документ, що характеризується наступними юридичними властивостями: 1. Конституція – це, насамперед, закон, тобто акт виключної ваги і значення; 2. Конституції властиве

юридичне верховенство, найвища юридична сила порівняно з іншими правовими актами: жоден акт у державі не повинен суперечити їй; 3. Конституція є основою правової системи України. Поточне законодавство лише розвиває конституційні приписи, деталізує їх; 4. Конституції властивий особливий порядок прийняття і внесення змін, за рахунок чого досягається її підвищена стабільність; 5. Конституція закріплює не лише наявні здобутки державно організованої нації, але й містить завдання і цілі програмного характеру. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України, на даний час складається з преамбули та 14 розділів, що об'єднують 166 статей, у тому числі 2 статті Прикінцевих положень, та 17 пунктів перехідних положень. Розділ I «Загальні положення» (ст. 1–20). Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» (ст. 21–68). Розділ III «Вибори. Референдум» (ст. 69–74). Розділ IV «Верховна Рада України» (ст. 75–101) Розділ V «Президент України» (ст. 102–112). Розділ VI «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади» (ст. 113–120). Розділ VII «Прокуратура» (ст. 121–123) виключено на підставі Закону від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII Розділ VIII «Правосуддя» (ст. 124–131). Розділ IX «Територіальний устрій України» (ст. 132,133). Розділ X «Автономна Республіка Крим» (ст. 134–139). Розділ XI «Міське самоврядування» (ст. 140–146). Розділ XII «Конституційний Суд України» (ст. 147–153). Розділ XIII «Внесення змін до Конституції України» (ст. 154–159). Розділ XIV «Прикінцеві положення» (ст. 160–161). Розділ XV «Перехідні положення» (п. 1–14).

Отже, слід наголосити, що структура Конституції – досить чітка, логічно зумовлена система взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів. З одного боку, вона є достатньо лаконічною, а з іншого – під дію її норм підпадають ключові суспільні відносини у сфері здійснення публічної влади. Основний Закон встановлює розумний баланс між функціями і повноваженнями вищих органів державної влади – парламенту, глави держави та уряду, які в теорії конституційного права відомі під терміном «система стримувань і противаг». На думку як вітчизняних, так і багатьох зарубіжних учених-правників, українська Конституція є однією з найбільш прогресивних основних законів на Європейському континенті, зокрема в частині конституційно-правового регулювання основних прав і свобод людини й громадянина.

Здобувачам доцільно вивчити юридичну і фактичну Конституції.

Юридична конституція – це система правових норм, які закріплюють засади конституційного (державного) ладу, встановлюють найвищі правові гарантії прав і свобод людини і громадянина, визначають систему, принципи організації і функціонування органів публічної влади (органів державної влади й органів місцевого самоврядування), визначають територіальний устрій держави. Аналізуючи визначення юридичної конституції, варто звернути увагу на такі обставини: – по-перше, практично в усіх державах світу існують нормативні акти, що іменуються конституціями. Але аж ніяк не в усіх із них уже склався конституційний лад, засади якого має встановлювати конституція. Тому подібні акти з досить великим наближенням можна вважати конституціями — це скоріше «квазіконституції», оскільки вони не встановлюють належної

організації державної влади (тобто такої, що базується на засадах поділу влад), не забезпечують її обмеженість правом, реально не гарантують права і свободи людини і громадянина; – по-друге, в юридичній науці паралельно з терміном «конституція» вживається термін «основний закон», при цьому, в багатьох працях ці терміни вживаються як тотожні. Слід дослідити певні історичні передумови, що посприяли цьому. оскільки ще у працях Г. Гроція та інших представників школи природного права XVII–XVIII ст. термін «основний закон» використовувався для характеристики закону, який би мав особливу юридичну силу та виступав би підґрунтям виникнення держави. Проте з позиції сьогодення такий підхід певною мірою виглядає досить спрощеним, оскільки, з одного боку, конституція може і не мати вищої юридичної сили стосовно інших законів, наприклад, конституція Великої Британії чи Ізраїлю, з іншого, боку доречно звернути увагу, що не всі закони, проголошені основними, можна вважати дійсно конституціями – багато з них, як зазначалося вище, не встановлюють засад конституційного ладу. Тому, якщо виходити з тотожності цих термінів, можна прийти до заперечення наявності конституційного ладу у Великій Британії, де немає основного закону, що саме собою є алогічним – загальновідомо, що саме Велика Британія є батьківщиною конституції і однією з перших у світі конституційних держав. Треба наголосити, що в окремих країнах поняття конституції взагалі не пов'язується з юридичним верховенством. Так, в Ірані діє акт, що іменується конституцією, однак вища юридична сила признається не за цим актом, а за Кораном. Більш привабливим є підхід щодо доцільності розмежування понять «конституція» та «основний закон», що дозволяє краще зрозуміти призначення конституції, відокремити конституції від «квазіконституцій» – актів, що лише створюють конституційну видимість. У зв'язку з цим доречним є запропонований ще в XIX ст. поділ конституцій на формальні та матеріальні. Формальна (формально-юридична або формалізована) конституція являє собою закон (або кілька актів), який приймається в особливому порядку і має найвищу юридичну силу по відношенню до всіх інших актів національного законодавства (є основним законом держави). Наприклад, Конституцію Швеції складають чотири акти – «Акт про престолонаслідування» (1810 р.), «Форма правління» (1974 р.), «Акт про свободу друку» (1874 р.) та «Основний закон про свободу висловлювань», Конституцію Фінляндії – чотири органічних закони – «Форма правління Фінляндії» (1919 р.), «Акт про Едускунте» (1928 р.), «Акт про право парламенту контролювати законність діяльності Державної Ради і канцлера юстиції» (1922 р.) та «Акт про державний суд» (1922 р.).

Матеріальна (неформалізована) конституція являє собою значну кількість прийнятих у різні часи нормативних актів, судових рішень та конституційних звичаїв, які визначають засади державного ладу, основи організації органів державної влади, закріплюють та гарантують права і свободи людини, регулюють її взаємовідносини з державною владою. Матеріальна конституція не носить формалізованого характеру, тобто акти, які її складають, не наділені вищою юридичною силою щодо до інших законів. Варто зауважити, що якщо

юридична конституція – це завжди система правових норм, то терміни фактична, соціальна, жива конституція застосовуються для характеристики реального стану суспільних відносин, які складають предмет конституційного регулювання, вони позначають чинні в країні основи державного ладу, фактичну ситуацію з правами та свободами людини тощо. Доцільно зробити акцент, що поява терміну «фактична конституція» пов'язана з тим, що юридична конституція, з погляду причин її появи, демонструє певну ідеальну модель устрою держави, відносин держави і людини, що передбачає встановлення деяких механізмів обмеження державної влади, захисту людини від свавілля держави. Зрозуміло, що дійсно чинні механізми таких обмежень не співпадають абсолютно з ідеальною моделлю, більше того, юридична і фактична конституції можуть суттєво відрізнятись, як це було характерно, наприклад, для так званих «радянських конституцій». Треба зупинитися на різних підходах наука конституційного права щодо визначення поняття конституції. Одним із найуніфікованіших вважають визначення, за яким: Конституція – це Основний Закон держави, що приймається в особливому порядку, має найвищу юридичну силу та регулює найважливіші суспільні відносини, які визначають принципи організації публічної влади, закріплюючи при цьому засади конституційного ладу, гарантії прав і свобод людини і громадянина, систему, порядок організації та компетенцію органів державної влади, територіальний устрій держави, державні символи. Конституція – це Основний Закон держави, який регулює у відповідності з волею та інтересами пануючого класу (класів, народу) суспільні відносини, що складаються в процесі здійснення основоположних засад організації суспільства й держави. Конституція – політико-правовий документ, в якому знаходяться свій концентрований, офіційний вираз і закріплення головні, базові устої суспільного і державного устрою: належність державної влади, характер власності, права і свободи громадян, національне – державний і адміністративне – територіальний устрій, а також система і принципи діяльності механізму здійснення повновладдя народу. Конституція – це особливий інститут правової системи держави, якому належить правове верховенство по відношенню до всіх її актів. Це не просто закон, а особливий закон країни: закон законів, як називав її Маркс. Вона оформляє національну систему права, стягує воедино діюче законодавство, визначає основизаконності і правопорядку в країні. Доречно зупинитись на сутності конституції, а саме – це її внутрішня основа, сенс, найбільш важливі якості і властивості, які визначають всі структурні та функціональні характеристики основного закону суспільства й держави, що знаходять свій предметний вираз у його змісті. Це найбільшу загальноююча категорія, яка уособлює істотні ознаки соціального, політичного призначення та нормативно-правового змісту конституції. Сутність конституції знаходить своє відображення в найрізноманітніших аспектах. Крім юридичного важливий, перш за все, соціально-політичний аспект конституції. Це своєрідний суспільний договір, який фіксує і узгоджує політичні інтереси різноманітних соціальних груп, прошарків, класів тощо. Більшість з них виникає і реалізується в політичній сфері, яка як відомо, є об'єктом діяльності політичних партій,

громадських рухів та інших соціальних об'єднань. Така діяльність знаходить свій вираз в різноманітних правових, в тому числі й конституційних документах. Тобто конституція не може не враховувати дійсний стан речей, не фіксувати їх у відповідних їй положеннях. Без такого узгодження неможливо досягти соціальної злагоди, забезпечити законність і правопорядок. В сучасному постіндустріальному суспільстві конституція має бути механізмом здійснення консенсусу всіх соціальних груп, суспільним договором, коли різноманітні верстви суспільства немов передають державі свої повноваження по забезпеченню соціальної гармонії і злагоди на всіх рівнях. Це, безперечно, не означає, що традиційні соціальні та суспільні суперечності зникають зовсім: вони пом'якшуються, набувають нових рис, відступають на задній план. Варто зупинитись на чинниках, які визначають зміст конкретної конституції: час прийняття, юридичні і релігійні традиції, загальний рівень правової культури суспільства, географічні та демографічні фактори тощо.

Серед численних проблем сучасного державотворення в Україні не найголовнішою є забезпечення реального верховенства Конституції. Особлива роль при цьому відводиться системі правової охорони основного закону держави. Слід дослідити з яких елементів складається механізм правової охорони конституції, загально визнаним елементом такого механізму, а також юридичною властивістю конституції є гарантії її стабільності, що полягають в особливому порядку прийняття конституції і внесення до неї змін. Виходячи з нормативно-правового змісту положень частин другої і третьої статті 5 Основного Закону України, за якими народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні та народів належить право визначати і змінювати конституційний лад в Україні, випливає, що народ має право приймати нову Конституцію України на всеукраїнському референдумі. До такого висновку прийшов Конституційний Суд України у своєму рішенні від 5 жовтня 2005 року. Треба зупинитись на гнучких та жорстких змінах до конституції та детально їх дослідити.

В цілому процедура прийняття конституційного закону складається з кількох стадій, кількість і характер яких в різних країнах є різними. Доречно детально розглянути кожен етап.

Першою стадією є внесення конституційного законопроекту. Друга стадія з актодавчої процедури – прийняття конституційного закону, що характеризується низкою специфічних моментів які треба дослідити. Також не варто забувати про підписання закону та оприлюднення. Доцільно дослідити гарантію стабільності Основного закону України. Перевірка Конституційним Судом України законопроекту про внесення змін до Конституції щодо його відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Що стосується статті 157, то Конституційний Суд України перевіряє:

- 1) чи передбачають запропоновані зміни скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина;
- 2) чи не спрямовані вони на ліквідацію незалежності України, чи на порушення територіальної цілісності України;

3) чи не змінюється Конституція України в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конституційний Суд України також перевіряєчи не порушені часові рамки надання і розгляду законопроекту про внесення змін до Конституції України, тобто чи не порушено вимоги ст.158 Конституції України щодо:

1) заборони подання до Верховної Ради законопроекту про внесення змін до Конституції України, який розглядався нею і не був прийнятий, раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту;

2) заборони для Верховної Ради України повторної протягом терміну своїх повноважень зміни одних і тих же положень Конституції України.

Конституція відіграє важливу роль у будь-якому демократичному суспільстві та державі. Вона є фундаментальним правовим документом, який визначає структуру та функції уряду, обмежує владу державних інституцій та захищає права та свободи громадян.

Здобувачам слід детально проаналізувати ключові аспекти ролі та місця конституції в демократичному суспільстві та державі:

Гарантія прав та свобод громадян: Конституція встановлює основні права та свободи громадян, такі як свобода слова, релігії, зборів, право на справедливий суд та інші. Вона гарантує, що ці права будуть захищені від дій влади.

Розділення влади: Конституція визначає структуру та функції різних гілок влади, таких як законодавча, виконавча та судова. Це забезпечує баланс влади та запобігає зловживанню нею.

Принципи правової держави: Конституція встановлює принципи правової держави, включаючи принципи законності, верховенства права та рівності перед законом. Це допомагає забезпечити розвиток стабільної та прогресивної держави, де всі громадяни мають однакові права перед законом.

Механізми зміни: Конституція встановлює процедури зміни та поправок, які дозволяють адаптувати державний устрій до змін у суспільстві та його потреб.

Охорона державного суверенітету: Конституція визначає еритеріальні межі держави, а також основні принципи її зовнішньої політики, що дозволяє забезпечити державний суверенітет та безпеку.

Гарантія стабільності та прогресу: Конституція забезпечує стабільність політичного режиму та сприяє прогресивному розвитку суспільства, оскільки вона створює рамки для діяльності державних інституцій та громадян.

У демократичному суспільстві конституція є живим документом, який відображає цінності та потреби суспільства. Вона підтримує принципи демократії, верховенства права та захист прав та свобод громадян, що робить її невід'ємною складовою будь-якої справжньої демократії.

Теми доповідей (на вибір, обсяг презентації – до 10 слайдів):

1. Конституція України, її розвиток.
2. Конституція України- нормативний акт вищої юридичної сили
3. Додержання конституції України

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Конституційне право України : посіб. для підгот. до іспитів [Т. М. Слінько, І. І. Дахова, Л. І. Летнянчин та ін.]. Вид. 7-ме, перероб. та допов. Харків : Право, 2022. 372 с.
2. Конституційне право: підручник за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.
3. Основи конституціоналізму (нариси з історії, теорії і практики) В.М. Шаповал. К.: Мишалов Д.В., 2021. 116 с.
4. Речицький В. Конституція, конституційна доктрина, конституційний процес і війна. Український часопис конституційного права. 2022. №2. С.53-58.
5. Сінькевич О. В. Функції конституційного права як галузі права України : монографія Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ : Ліра-К, 2020. 462 с.

Практичне заняття 9

Тема 7. Класифікація та види конституцій(2 години).

Питання для обговорення:

1. Класифікація конституцій: мета та критерії класифікації.
2. Писана, неписана, кодифікована та не кодифікована конституції
3. Класифікація конституцій за способом прийняття та часом дії.
4. Внесення змін в конституцію як критерій їх класифікації.
5. Види конституцій за формою правління, політичним режимом та формою територіального устрою.
6. Відповідність конституції реальним відносинам у суспільстві.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Здобувачам варто зазначити, що класифікація конституцій може проводитися з різних точок зору, враховуючи різні аспекти політичного, правового та історичного характеру. Це має на меті впорядкування конституцій. Варто зупинитись на критеріях класифікації:

1. За часом виникнення всі конституції поділяють на конституції "старого" та "нового" покоління: - до першої групи належать конституції, що були прийняті, переважно, в XVIII -XIX століттях, а також деякі конституції, прийняті в XX столітті до Другої світової війни; - другу групу утворюють конституції, прийняті після Другої світової війни - Італії (1947 р.), Японії (1950 р.) та ін.

2. Писана, неписана, кодифікована та некодифікована конституції.

За формою вираження виділяють конституції писані, неписані, змішані: - писана конституція - один (Конституція України, Німеччини, США) чи кілька документів (законів), які визначені власне як конституція держави (Конституція Швеції, що складається з трьох актів); Писані конституції складені у вигляді юридичних документів, та в свою чергу поділяються на кодифіковані та некодифіковані.

Кодифікована (писана) конституція – це єдиний систематизований документ, який має найвищу юридичну силу та ухвалений у визначеній

законодавчій процедурі. Слід приділити увагу особливостям кодифікованої конституції, а саме:

- Закріплена в одному документі.
- Має вищу юридичну силу.
- Приймається у складній процедурі (часто референдумом).
- Захищена від частих змін.

Треба навести приклади країн з кодифікованими конституціями:

- Україна (1996)
- США (1787)
- Франція (1958)
- Німеччина (1949).

Слід наголосити, що некодифікована (неписана) конституція – це сукупність різних законів, судових прецедентів, традицій та інших правових актів, які разом виконують роль конституції. Варто висвітлити особливості некодифікованої конституції:

- Складається з різних правових актів.
- Гнучка, її легше змінювати.
- Базується на традиціях і судових рішеннях.
- Може бути менш чіткою та залежить від прецедентного права.

Доречно ілюструвати прикладами країн з некодифікованими конституціями:

- Велика Британія (включає "Магну Карту", Білль про права, Акт про Парламент тощо).

- Ізраїль (немає єдиного конституційного документа, а діють Основні закони).

- Нова Зеландія (сукупність законів і судових рішень).

Більшість держав світу, в тому числі Україна, має писані кодифіковані конституції. Найдовшою серед усіх писаних конституцій суверенних держав світу є Конституція Індії, яка містить 444 статті у 22-х розділах. Найкоротшими конституціями є Конституція США (7 статей та 27 поправок) та Конституція Монако, що налічує 10 розділів із 97-и статей та загалом 3 814 слів. Прикладами некодифікованих конституцій є конституції Ізраїлю та Швеції. Неписані конституції становлять рідкісний виняток. До них умовно можна віднести конституції Великої Британії, Нової Зеландії та Канади, де крім писаних документів є й неписані (конституційні звичаї, судові прецеденти, традиції тощо).

- неписана конституція – група політико-правових уявлень, концепцій, доктрин, звичаїв щодо організації державного життя та суспільних відносин (Оман); явище дуже рідкісне в сучасному світі.

- змішана конституція - у ній органічно поєднуються елементи писаної та неписаної конституції (Англія). Прикладом може служити те, що сьогодні прийнято називати Конституцією Великої Британії – зібрання великої групи законів, конституційних звичаїв, правових прецедентів, доктрин тощо;

3. Класифікація конституцій за способом прийняття та часом дії.

Здобувачам необхідно розглянути, що за порядком (процедурою) прийняття виділяють даровані, народні, договірні конституції: - даровані конституції (октройовані) - підготовлені та введені в дію одноособовим актом монарха, диктатора, хунти (Непал -1962 р., Зімбабве - 1979 р., Саудівська Аравія - 1992 р.); - народні конституції – приймаються загальноновизнаними демократичними способами: всенародним референдумом (Росія -1993 р., Казахстан - 1995 р.) або ж парламентом (Україна - 1996 р.); - договірні конституції - приймаються через укладання відповідної угоди між різними суб'єктами конституційного процесу (Конституція СРСР - 1924 р.).

За часом дії розрізняють конституції тимчасові та постійні: - тимчасові конституції - приймаються на певний термін або до настання певної події; - постійні конституції - приймаються на невизначений термін.

4. Внесення змін в конституцію як критерій їх класифікації.

Слід відмітити, що за порядком внесення змін і доповнень конституції поділяються на гнучкі, жорсткі, змішані: - гнучка конституція - зміни та доповнення до неї вносяться в порядку, встановленому як і для будь-якого іншого закону (Конституція Англії); - жорстка конституція – внесення змін і доповнень передбачає складну процедуру, а деякі статті та розділи взагалі не підлягають зміні (Конституція США); - змішані конституції (чи напівжорсткі) – містять статті, що змінюються та доповнюються як звичайні закони, а також статті, зміна й доповнення котрих ускладнені.

Зміни до гнучких конституцій носяться у тому ж порядку, що й до звичайних законів, а зміна жорстких вимагає додержання особливої, більш складної процедури. Оскільки Конституція України встановлює основи в найважливіших напрямках суспільного функціонування, важливо, щоб вона відрізнялася своєю стабільністю, тобто зміни до неї були внесені тільки за умов вагомості суспільної необхідності. Наведений підхід також запобігає негативним наслідкам постійних політичних процесів. Зміни до Конституції України по відношенню до звичайних законів (зовнішні зміни) є жорсткі. Проте внутрішні зміни фундаментального акту можуть бути гнучкі і жорсткі.

Гнучкі зміни вносять до всіх розділів Конституції України (крім 1., 3., 13. розділів) та супроводжуються такою процедурою:

1) подається проект закону про внесення змін Президентом України або не менше 1/3 від конституційного складу Верховної Ради України (це більше 150 депутатів);

2) схвалюється не менше 1/2 народних депутатів (більше 225 депутатів) від конституційного складу;

3) приймається 2/3 народних депутатів (300 депутатів) на наступній черговій сесії (тобто на наступній зустрічі). Повторний розгляд того ж законопроекту може бути здійснений парламентом не раніше ніж через 1 рік після попереднього розгляду.

Доречно наголосити, що жорсткі зміни вносяться тільки до 1., 3. та 13 розділів Конституції України та супроводжуються такою процедурою:

1) подається проект закону про внесення змін до розділів 1., 3., 13. Конституції України Президентом України або 2/3 від конституційного складу народних депутатів (300 депутатів);

2) приймається не менше ніж 2/3 від конституційного складу;

3) затверджується на референдумі, який призначається Президентом України; Повторний розгляд законопроекту із того ж питання може бути здійснений тільки Верховною Радою України наступного скликання. Верховна рада України не може двічі змінювати одні і ті ж положення Конституції України протягом строку одного скликання (тобто 5 років).

Варто зауважити, що не можуть вноситися зміни, якщо вони передбачають:

1) скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина;

2) ліквідацію незалежності;

3) порушення територіальної цілісності;

4) зміни Конституції України в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Верховна Рада України розглядає проект про зміни Основного Закону тільки за наявності висновку Конституційного Суду України про відповідність законопроекту вимогам статей 157 (щодо умов, коли Конституція України не може бути змінена) і 158 (щодо порушень строків повторного розгляду змін до суспільного договору) Конституції України.

5. Види конституцій за формою правління, політичним режимом та формою територіального устрою.

За характеристикою форми державного устрою – федеративні конституції (США), конституції суб'єктів федерації, конституції унітарних держав (Франція, Польща, Болгарія).

Варто дослідити, що за формою державного устрою всі держави можна розділити на три основних групи:

- унітарна;

- федеративна;

- конфедеративна(додаткова).

Форма державного устрою – це елемент форми держави, що відображає спосіб територіального устрою держави, який визначає порядок взаємодії центральної, регіональної та місцевої лад.

Цей елемент характеризує: принципи поділу території держави на складові частини; можливість врахування інтересів національних меншин шляхом надання території, де вони проживають, певних прав щодо територіального самоврядування; відносини між різними рівнями владних органів (центральної, регіональної, місцевої).

За формою устрою держави поділяють на прості й складні.

Простою або унітарною (від лат. *Unitas* – єдність) є держава, що характеризується цілковитою політичною єдністю, частини якої є адміністративно-територіальними одиницями, що не володіють сувереними правами (Болгарія, Україна, Франція, Італія, Фінляндія, Іспанія, Греція, Японія, Китай та ін.).

Доцільно звернути увагу, що до основних ознак унітарної держави відносяться:

- єдина конституція;
- єдина система вищих органів державної влади – глава держави, уряд, парламент, юрисдикція яких розповсюджується на всю територію держави;
- єдине громадянство та єдина державна символіка;
- єдина система законодавства та єдина судова система;
- адміністративно-територіальні одиниці не можуть володіти будь-якою політичною самостійністю;
- в міжнародних відносинах виступає в однині.

Частини унітарної держави мають різні назви: у Польщі – воєводства, в Англії – графства, в Італії – провінції, в Україні – області.

Деякі унітарні держави (Великобританія, Грузія, Ізраїль, Португалія та ін.) включають автономні утворення (адміністративні автономії). Такі держави називаються децентралізованими унітарними державами або унітарними державами з елементами федералізму. Вони відрізняються від централізованих унітарних держав, в яких на чолі місцевих органів влади стоять призначені з центру посадові особи, що підкоряють собі місцеві органи самоуправління. В децентралізованих унітарних державах місцеві органи влади обираються населенням та володіють правом самостійно вирішувати більшість питань місцевого життя. В них автономії мають внутрішнє самоуправління, як правило, в сфері адміністративної діяльності. Вони можуть мати визначену самостійність і в сфері законодавства. В такому випадку закони приймаються парламентом автономії в межах своєї компетенції (головним чином в порядку делегування йому законодавчих повноважень центральним законодавчим органом у випадках, передбачених конституцією).

Здобувачам слід дослідити складні держави. До них належать:

I. Федерація – це союзна держава, що складається з територій суб'єктів (складових держави), які мають обмежений суверенітет (США, Росія, Австрія, Індія, Австралія).

Юридичними ознаками федерації є:

- наявність єдиної території, яка в політично-адміністративному відношенні не представляє собою єдиного цілого, а складається з територій – суб'єктів федерації, що мають власний адміністративно-територіальний поділ;
- наявність загальної конституції федерації та конституцій її суб'єктів, тобто наділення суб'єктів федерації установчою владою;
- наявність системи законодавства всієї федерації та системи законодавства її суб'єктів, тобто наділення суб'єктів федерації в межах встановлених для них компетенцій правом видання законодавчих актів, які діють тільки на території суб'єкта федерації та повинні відповідати союзному законодавству;
- наявність федерального двухпалатного парламенту та парламентів суб'єктів федерації, федерального уряду та самостійних органів управління суб'єктів федерації;

- наявність громадянства як всієї федерації, так і її суб'єктів; в ряді федерацій допускається подвійне громадянство (ФРН, Австрія);

- можливість суб'єктів федерації мати власну правову та судову системи (США);

- наявність загальнофедеральної податкової та грошової системи;

- суб'єкти федерації не володіють суверенітетом та не є суб'єктами міжнародного права, але в договорних міжнародних відносинах може виступати як федерація в цілому, так і кожний з її суб'єктів. Федерації різноманітні.

Здобувачам варто класифікувати їх за наступними підставами:

1. За способом створення:

- Договірні – виникають на підставі договору, виникають, як правило, знизу.

- Конституційні – устанавлюються шляхом прийняття конституції, виникають, як правило, зверху (Індія).

- Договірні-конституційні – їх більшість (США, ФРН).

2. За способом взаємовідносин федерації та її суб'єктів:

- На підставі союзу (США, ОАЕ, СРСР – в минулому).

- На підставі автономії (Бельгія, Австрія, Індія).

3. За способом розподілу та здійснення владних повноважень:

- Централізовані (Індія, Пакістан, Мексика).

- Відносно централізовані (США, Австралія, ФРН).

4. За принципом переваги або поєднання національного та територіального підходів:

- Територіальний підхід (США, Індія, Мексика).

- Національний підхід (В минулому Союзі, в чистому варіанті зараз немає).

- Поєднання національно-територіального та територіального підходів (Росія).

II. Конфедерація – тимчасовий союз суверених держав, що об'єдналися для досягнення визначених цілей та сумісно здійснюючих ряд напрямлень державної діяльності (оборона країни, зовнішня торгівля, грошова-кредитна система) при збереженні в інших питаннях повної самостійності (через етап конфедерації пройшли США, Нідерланди, Швейцарія, остання конфедерація – Сенегамбія 1981-1989 рр., що об'єднує Сенегал і Гамбію).

Треба наголосити, що до основних ознак конфедерації відносяться:

- відсутність загальної для всієї конфедерації єдиної території та державних кордонів;

- відсутність загальних законодавчих органів та системи управління;

- відсутність загальних для всієї конфедерації конституції, системи законодавства, громадянства, судової та фінансової систем;

- відсутність суверенітету конфедерації, збереження суверенітету та міжнародно-правового статусу учасників конфедерації;

- наявність загального конфедеративного органу, що складається з делегатів суверених держав;

- рішення загальних конфедеративних органів, що приймається за принципом консенсусу; у випадку незгодності з ним членів конфедерації, не є обов'язковим та не тягне за собою ніяких санкцій (право відхилення);

- наявність права виходу із складу конфедерації у кожного з її суб'єктів.

- Конфедерації мають нестійкий, перехідний характер: вони або розпадаються, або еволюціонують у федерацію.

III. Співдружність – особлива форма об'єднання держав (СНД, Британська співдружність націй, Європейська співдружність в Західній Європі). Це рідке, більш аморфне, ніж конфедерація, але ж організаційно оформлене об'єднання держав, що виступають в якості асоційованих учасників при збереженні ними повного суверенітету та незалежності. В основі співдружності, як і при конфедерації, знаходяться міждержавний договір, устав, декларація, інші юридичні акти. Цілі, які висувуються при створенні співдружності, можуть бути різноманітні – економічні, культурні та ін.

Співдружність може мати перехідний характер: розвинути у конфедерацію і також у федерацію при наявності необхідних передумов, або, навпаки, привести до дезінтеграції, роз'єднання.

IV. Імперія – це складна держава, яка включає суверенну державу-метрополію і підвладні їй несuverенні держави – колонії. Ця форма державного устрою нині вже відійшла в історію (Римська імперія, Російська імперія). Варто розглянути класифікацію:

За формою державного політичного режиму: - демократичні конституції - діють в багатьох капіталістичних і в деяких постсоціалістичних країнах; - авторитарні - надмірно зміцнюють виконавчу владу, обмежують права людини, містять антидемократичні положення; - тоталітарні - у країнах тоталітарного соціалізму закріплюють юридичні передумови для створення неподільної політичної системи під конституційно закріпленим керівництвом однієї партії.

Форма правління і форма державного устрою дають уявлення про організацію держави, її зовнішню форму. Реальна ж сутність інституту держави, дійсний стан демократії знаходять вираз у понятті державного режиму.

Форма державного режиму — сукупність прийомів, методів, форм та способів здійснення державної влади.

Державний режим є функціональною характеристикою влади, яка ніколи прямо не визначається в конституціях держав (незважаючи на вельми поширені вказівки на їхній демократичний характер), проте завжди безпосереднім чином відображається на змісті конституції.

Здобувачам треба дати визначення державного режиму, як найбільш рухомого, мінливого елементу форми держави. Характер державного режиму визначається не тільки правовими нормами, а й існуючою в країні політичною системою, рівнем політичної та правової культури населення. Проте визначальним чинником служить характер державної влади.

Існує безліч класифікацій державного режиму. За характером органів, що визначають політику держави, розрізняють цивільні та військові в режими. Залежно від взаємин між державою і церквою розрізняють світські

та теократичні режими. Але найбільш поширеною є класифікація, заснована на рівні захисту прав і свобод громадян та ступеня допуску населення до управління державою. За цими ознаками розрізняють:

1) демократичний режим, для якого характерні: реальність політичних прав і свобод громадян; політичний та ідеологічний плюралізм; формування органів влади шляхом вільних загальних виборів; розподіл влади; діяльність і влади, і опозиції в строго конституційних рамках;

2) авторитарний режим. Його характерними ознаками є: обмеження об'єму політичних прав і свобод; обмежений політичний та ідеологічний плюралізм (наприклад, дозволяється існування тільки двох партій); фактична, а деколи і формальна відсутність розподілу влади; недемократичний характер виборів (відсутність реальної можливості вибору). Відмінною рисою авторитаризму є сильна виконавча влада, як правило, заснована на особі лідера. Авторитарний режим може бути заснований на праві, моральних засадах, але його не можна все ж таки віднести до режимів, де населення бере участь в управлінні, а влада здійснюється найбільш ефективним способом. Яскравий приклад тому — режим Наполеона за часів Першої імперії у Франції;

3) тоталітарний режим. Його характерні риси: принципова відмова від ідеї прав людини і громадянина; пріоритет партії або держави в системі соціальних цінностей; однопартійна політична система і заборона на існування опозиції; наявність загальнообов'язкової державної ідеології; формальність і декоративний характер виборів; принципова відмова від розподілу влади; вождизм, точніше, сакралізація (обожнювання) лідера, який підноситься як наймудріший, непогрішимий, найсправедливіший, який невпинно думає про благо народу. При тоталітаризмі встановлюється повний (тотальний) контроль над усіма сферами життя суспільства. Держава прагне буквально «злити» суспільство з собою, повністю його одержавити. Прикладами тоталітарного режиму є нацистська Німеччина, фашистська Італія, сталінський Радянський Союз, маоїстський Китай.

Іноді в окремій групі виділяють деспотичний і ліберальний режими, хоча ці типи режимів мають швидше історичний, ніж актуальний характер.

Доречно виділити ознаки, що характерні для ліберального режиму: визнання автономії (незалежності) людини від держави, захист природних прав людини, причому пріоритет надається особистим правам перед соціальними, конституційне обмеження втручання держави до сфери економічних відносин, розподіл державної влади, верховенство закону.

У сучасній державній практиці ліберальний режим збігається з демократичним. Відмінність між ними полягає перш за все в рівні забезпеченості соціальних прав трудящих. Ліберальний режим, як правило, покладає це завдання не на державу, а на установи громадянського суспільства (наприклад, добровільні організації, недержавні пенсійні фонди і тощо).

Здобувачам треба проаналізувати ознаки, характерні для деспотично режиму : ніким і нічим не обмежена влада правителя над усіма

членами суспільства, його цілковите свавілля, крайня централізація влади і безправність підданих. Класичні деспотії — стародавні (Вавилон, Ассирія, Єгипет) і середньовічні (Османська імперія, імперія Великих Моголів) держави.

Необхідно охарактеризувати держави за формою державного правління: - монархічні (Іспанія, Данія, Норвегія, Судан); - республіканські (Україна, Франція, Італія). Розрізняють також консолідовані та неконсолідовані конституції. Україна, Бразилія, Казахстан мають консолідовані конституції, це єдині тексти, прийняті одночасно. У Швеції, Ізраїлі, Фінляндії конституції неконсолідовані, тобто складаються із законів, прийнятих в різний час (в Швеції - іноді з проміжком навіть у століття), але проголошені основними законами країни, на відміну від інших законів.

Варто детально розглянути монархію та республіку. Монархія - форма державного правління, за якої вища державна влада реально або формально належить одній особі - монарху, який у більшості випадків водержує цю владу у спадок. Монархія має такі основні ознаки: влада монарха безстрокова; монарх успадковує владу за правом крові, тобто вона переходить у спадок в межах правлячої сім'ї (династії); монарх представляє державу не за дорученням, а за власним правом. Розрізняють необмежені й обмежені монархії. Необмежені монархії - в яких влада монарха нічим не обмежується. Відомі кілька видів необмеженої монархії: деспотична монархія (деспотія), в якій джерелом влади монарха вважається воля Бога, а він сам визнається божеством (рабовласницькі держави Давнього Сходу (Вавилон, Єгипет), Давній Рим часів імперії); абсолютна монархія, в якій особа монарха не обмежується, але його необмежена влада обґрунтовується належністю монарха до правлячої династії, яка одержала цю владу від Бога (Російська імперія, сучасна Саудівська Аравія). Обмежені монархії, в яких влада монарха тією чи іншою мірою обмежується приписами законів та повноваженнями певних державних органів. Їх види: дуалістична монархія, в якій вища державна влада поділяється між двома суб'єктами: законодавча влада належить парламенту, а виконавча - монарху. Така монархія була своєрідною спробою владного компромісу між історично відживаючим класом феодалів (в особі монарха) і новим панівним класом - буржуазією (в особі парламенту). Дуалістичні монархії свого часу існували, наприклад, у кайзерівській Німеччині, в Ефіопії, Ірані та в ряді інших країн; парламентарна (конституційна) монархія, в якій за монархом зберігається лише формальний статус глави держави і йому надаються виключно представницькі повноваження. Законодавча влада належить парламенту, а виконавча влада - уряду, що формується парламентом і якому підзвітний. Такими є більшість сучасних монархій - Англія, Японія, Іспанія та ін.

Здобувачам варто детально розглянути республіку як форму державного правління, за якої вищі державні органи обираються населенням або формуються загальнонаціональним представницьким органом влади. Види республік: парламентська республіка, в якій обраний народом парламент формує відповідальний перед собою уряд та всі інші вищі державні органи. У таких республіках парламент розглядається як єдиний і повноправний представник і

виразник волі народу. Тому всі інші державні органи тією або іншою мірою йому підзвітні й підконтрольні. Парламентськими республіками є ФРН, Італія, Індія та ряд інших держав. Президентська республіка, в якій поряд з обраним народом парламентом функціонує президент, що також обирається народом і формує відповідальний перед собою уряд. Раніше президентська республіка була досить поширена, але з часом її кількість почала зменшуватись. Сьогодні форма державного правління у чистому вигляді існує у ряді країн Латинської Америки та Африки. Слід мати на увазі, що факт існування в державі поста президента ще не свідчить про її належність до президентських республік. Так, у ФРН, Італії та Індії функціонують президенти, але ці держави є парламентськими республіками, оскільки президенти в них обираються не громадянами, а парламентами вказаних держав, а тому цілком їм підзвітні і мають, як правило, виключно представницькі повноваження. В останні роки набула поширення змішана (парламентсько-президентська або президентсько-парламентська) форма правління, що містить певні ознаки як парламентської, так і президентської республік. За такої форми правління парламент має певні повноваження щодо контролю за діяльністю обраного народом президента у сферах формування уряду та здійснення ним виконавчої влади. За певних умов парламент набуває і право усунути президента з поста. Але президент має широкі повноваження щодо формування й керівництва діяльністю уряду. У конституційновизначених випадках за президентом визнається право дострокового розпуску парламенту й призначення нових виборів його складу. До такого типу республік належать, наприклад, Франція, Португалія, Болгарія, а також і Україна.

Необхідно зазначити, що Конституція – це як правило, єдиний правовий акт або система таких актів, за допомогою яких народ, чи органи держави, які виступають від його імені, встановлюють основні принципи устрою суспільства і держави, форми безпосередньої демократії, визначають статус державної влади і місцевого самоврядування, механізм їх здійснення, закріплюють права і свободи людини й громадянина.

Конституцію України було прийнято Верховною Радою України на її п'ятій сесії 28 червня 1996 р. Цей день тоді ж було проголошено державним святом українського народу, оскільки Конституція є Основним Законом держави, який визначає та закріплює підвалини всього суспільного життя, статус людини й громадянина, основи організації та принципи діяльності державного апарату України.

Конституція України є основою правової системи нашої держави. Під останньою розуміють сукупність усіх правових явищ, що існують у суспільстві з приводу його створення, реалізації та охорони. Вона зміцнює державу, сприяє її політичному єднанню, соціально-економічному розвитку суспільства в цілому.

Здобувачам доречно дослідити визначальні риси сучасних конституцій:

- Конституції зазвичай пов'язані з закріпленням демократичного ладу, хоч історія знає і винятки з цього правила (конституції тоталітарних держав);

- Сучасні демократичні конституції спрямовані передусім на закріплення прав і свобод людини й громадянина;
- народ визнається основним джерелом влади в суспільстві;
- державна влада діє на основі принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки;
- демократичні конституції найважливішим принципом суспільного життя вважають принцип порозуміння, розумного компромісу між різними соціальними верствами населення та політичними угрупованнями;
- закріплюється принцип ідеологічної багатоманітності, яка звільняє особистість від диктатури панівної думки.

Слід зупинитись на юридичних властивостях конституції:

- конституція – ценасамперед, закон, тобто акт виняткової ваги і значення;
- конституції притаманне юридичне верховенство, найвища юридична сила у порівнянні з іншими правовими актами: ні один акт не може перевищувати конституцію;
- конституція є основою правової системи країни, її законодавства; поточне законодавство розвиває конституційні приписи, деталізує їх;
- конституції властивий особливий порядок її прийняття і зміни;
- існує досить складний механізм реалізації конституції, оскільки її дія відбувається на двох рівнях: на рівні реалізації конституції в цілому та на рівні реалізації конституційних норм.

Теми доповідей (на вибір, обсяг презентації – до 10 слайдів):

1. Форма і структура конституції
2. Конституція України - гарант волі і незалежності народу
3. Порядок внесення змін до конституції

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Конституційне право України : посіб. для підгот. до іспитів [Т. М. Слінько, І. І. Дахова, Л. І. Летнянчин та ін.]. Вид. 7-ме, перероб. та допов. Харків : Право, 2022. 372 с.
2. Конституційне право: підручник за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.
3. Основи конституціоналізму (нариси з історії, теорії і практики) / В.М. Шаповал. К.: Мишалов Д.В., 2021. 116 с.
4. Речицький В. Конституція, конституційна доктрина, конституційний процес і війна. Український часопис конституційного права. 2022. №2. С.53-58.
5. Сінькевич О. В. Функції конституційного права як галузі права України : монографія. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ : Ліра-К, 2020. 462 с.

Практичне заняття 10,11

Тема 8. Сутність та витоки конституціоналізму(4 години) .

Питання для обговорення:

1. Поняття конституціоналізму та основні етапи його становлення
2. Сутність та зміст конституціоналізму, його рівні й складові елементи.
3. Проблема виникнення та періодизація історії розвитку конституціоналізму в Україні та взаємозв'язок з європейським конституціоналізмом.
4. Конституціоналізм і конституція.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Варто висвітлення теми розпочати з поняття конституціоналізму, треба розглянути думки різних науковців з цього питання. В. Ф. Мелашенко розуміє конституціоналізм як складне системне утворення, елементами якого є: фактична і юридична конституція, конституційна теорія, конституційні відносини, конституційна правосвідомість, конституційна законність і правопорядок. С. П. Головатий розглядає конституціоналізм також в юридичному аспекті, додержуючись класичного розуміння цього феномена як ідеї про обмеження влади держави. На його думку, “конституціоналізм – це результат ідеї, згідно з якою жодна гілка державної влади не є вільною від обмежень”. Вчений виділяє “три загальні риси”, властиві конституціоналізму, а саме: “обмежена влада; дотримання верховенства права; захист основоположних прав і свобод людини”. Аналогічний підхід щодо розуміння конституціоналізму простежується в роботах М. О. Давидової, на думку якої, “конституціоналізм обмежує простір для влади”. При цьому до базових цінностей конституціоналізму віднесено “громадянську і політичну свободи, служіння держави суспільству і праву, громадянська згода”. На думку Ю. М. Тодики та В. С. Журавського, “конституціоналізм у політичному розумінні – це особливий характер відносин між державою і суспільством. Він є оформленням суспільної згоди щодо відповідних цінностей, принципів та механізмів” . Ю. Г. Барабаш зазначає, що конституціоналізм – складне державноправове явище, елементами якого виступають норми Конституції і практика їх реалізації. С. В. Шевчук розглядає конституціоналізм як “режим функціонування державної влади відповідно до Конституції, причому термін “конституціоналізм” у суспільстві, в якому існує конституційна держава (діяльність держави спрямовується тільки для забезпечення певних, нормативно визначених суспільних цілей згідно із загально визнаними правовими принципами та нормами), розуміється в широкому сенсі – як Конституція, що заснована на ідеології конституціоналізму” . М. М. Гультай стверджує, що “конституціоналізм – це динамічна система та діалектично складний і перманентний процес, заснований на законах розвитку природи й суспільства. Теорія, ідеологія і практика конституціоналізму розвивається згідно з певними тенденціями (політизації, соціологізації, біологізації, інформатизації та інтернаціоналізації тощо), постійно доповнюючись новими стандартами, кореспондуючись у суспільно-політичну та державно-правову практику, окреслюючи основні напрями їх удосконалення”.

О. М. Бориславська трактує конституціоналізм у широкому значенні як засновану на ідеології ліберального характеру політико-правову систему, що є сукупністю взаємопов'язаних відносин між людиною, суспільством та державою, у яких гарантовані права людини, суспільство є вільним, а державна влада обмежена конституційними засобами; у вузькому значенні – як конституційну систему правління (систему суб'єктів, форм, засобів та методів правління у державі), заснованих на ідеях прав та свобод людини, верховенства права, демократії та обмеженого правління. Автори підручника з Конституційного права України за редакцією М. В. Афанасьєва дають наступне визначення конституціоналізму: “сучасний конституціоналізм є складною публічно-правовою системою конституційної організації сучасного суспільства на основі права та демократії, що цілеспрямована на утвердження конституційно-правової свободи людини. Змістом цієї системи є сукупність елементів, до яких належать, зокрема, конституція та конституційне законодавство. Крім цих складових політико-правової системи конституціоналізму, важливе значення мають такі його елементи, як конституційна правосвідомість, конституційні правовідносини і конституційний правопорядок”. Отже, конституціоналізм – це складне і багатогранне явище. Тому у юридичній науці не існує єдиного визначення поняття конституціоналізму. Поряд зі спробами визначити конституціоналізм через його основну складову (конституцію) конституціоналізм тлумачать як політико-правове, історико-соціальне та культурне явище, яке поєднує моральні та юридичні критерії; теорію і практику конституційного будівництва; особливу систему конституційно-правових відносин, які опосередковують повновладдя народу та його суверенітет.

Доречно дослідити, що входить до складу конституціоналізму. Складовими елементами конституціоналізму є: фактична і юридична конституція, конституційна теорія, конституційні відносини, конституційна правосвідомість, конституційна законність і правопорядок. Конституціоналізм – це і соціальне явище, яке уособлює такі складові частини як конституційні ідеї і принципи, втілені в Основному Законі держави, а також конституційний устрій з його економічною, політичною та соціальною основами. Доречно відмітити, що невід'ємною складовою конституціоналізму є парламентаризм – система формування та діяльності верховного представницького органу, держави, а також політико-державних відносин та інститутів, пов'язаних з ним за умови існування у суспільстві демократичного режиму. Парламентаризм характеризується низкою вимог до представницького правління, які забезпечують належне виконання законодавчої функції та гарантують внутрішню обмеженість конституційної системи правління. Це – вільні та альтернативні вибори, в результаті яких парламентар наділяється представницькою владою; періодична змінюваність парламентарів, вільне здійснення ними представницьких функцій та забезпечення парламентського імунітету; репрезентативність парламенту завдяки представництву різних соціальних груп і політичних партій. За умов сучасної європейської моделі

конституціоналізму призначення судової влади полягає у гарантуванні та захисті основоположних прав та свобод, скасуванні незаконних актів органів виконавчої влади, захисті від можливого свавілля правоохоронних органів, визнанні законів неконституційними та забезпеченні непорушності конституційних норм, які передбачають гарантування прав та свобод людини і громадянина. Конституціоналізм характерний для сучасних розвинутих демократичних країн світу. Водночас треба наголосити, що конституціоналізмце й історичне явище, оскільки він розглядається як напрацювання попередніх епох, які знайшли своє світління у сучасній конституційно-правовій думці. Процес формування конституціоналізму у країнах світу мав свої особливості. Це дає підставу стверджувати, що він носить національний характер.

Доречно дослідити український конституціоналізм, який розвинувся під впливом європейських країн, які першими стали на шлях його формування. Існує точка зору, що виникнення конституціоналізму слід відносити до періоду античності. Проте більшість науковців вважають, що процес зародження конституціоналізму розпочався в результаті буржуазно-демократичних революцій у країнах Європи і відбувався поетапно. Слід детально розглянути етапи становлення конституціоналізму: перший період (XVII ст. – середина XVIII ст.) характеризується зародженням конституційних ідей та прийняттям перших конституційних актів, які закріпили досягнення буржуазно-демократичних революцій. На другий період (друга половина XVIII ст. – 1918 р.) припадає поширення конституційного права у більшості країн Європи і Америки. Третій період (1918-1945 рр.) характеризується розвитком двох напрямків: 1) демократизацією конституційного права у одних країнах; 2) антидемократичними змінами у конституційному праві тих країн, де було встановлено тоталітарні політичні режими. Для четвертого періоду (1945-1989 рр.) характерно поширення конституційного права у всіх країнах світу та ліквідація соціалістичного конституційного права. П'ятий період (1989 р. і до нашого часу) – це період найвищого рівня розвитку конституціоналізму у демократичних країнах світу. Виникнення перших конституційних ідей відноситься до періоду Просвітництва XVII-XVIII ст. Найважливіші конституційні ідеї були сформульовані у працях представників англійського та французького просвітництва Дж. Локка, Т. Гоббса, М. Гроційя, Ж. Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Вольтера, Д. Дідро, Г. Гельвеція, П. Гольбаха та інших. Основні ідеї Просвітництва вперше зародилися у XVII ст. в Англії, яка помітно випереджала більшість європейських країн в історичному розвитку і стала своєрідним зразком суспільного прогресу. Основи англійського Просвітництва заклав видатний мислитель Джон Локк (1632-1704 рр.). Він стверджував, що від народження всі люди створені рівними, а тому мають природні права на життя, свободу і власність. Для забезпечення і захисту цих прав люди добровільно укладають між собою суспільний договір, який слугує підґрунтям для створення держави. У разі порушення державною владою суспільного договору і зазіхання з її боку на особисту свободу і власність підданих, народ має законне право змінити таку

владу. Філософ переконував у необхідності поділу влади на законодавчу, виконавчу й федеративну.

Варто вивчити зміст конституціоналізму, а саме:

- сам факт наявності Конституції;
- факт активного впливу Конституції на політичне життя країни;
- конкретна визначена роль Конституції в системі нормативно-правових актів країни (як правило, визнання за Конституцією закону з вищою юридичною силою);
- регламентація Конституцією державного ладу і політичного режиму країни;
- конституційне визнання прав і свобод людини;
- реальне встановлення в державі за допомогою Конституції правового характеру відносин між державою і особою.

Доречно проаналізувати рівні конституціоналізму.

Ідеальний рівень: Це рівень, на якому формулюються ідеї та принципи конституціоналізму. Сюди входять загальні принципи демократії, верховенства права, захист прав і свобод людини тощо.

Юридичний рівень: Це рівень законів, правових актів, судової практики та інших юридичних засад, які визначають обмеження влади та захист прав громадян. Це може включати саму конституцію, конституційні закони, міжнародні конвенції тощо.

Політичний рівень: Це рівень, на якому здійснюється практична реалізація конституційних принципів через політичні інституції та процеси. Сюди входить діяльність парламенту, виконавчої влади, судової системи, політичних партій тощо.

Соціокультурний рівень: Це рівень, на якому конституціоналізм увібрався в культуру та соціальну поведінку суспільства. Це означає, що ідеї конституціоналізму стають частиною уявлень людей про права, обов'язки та роль держави.

Слід наголосити, що кожен з цих рівнів важливий для забезпечення ефективного функціонування конституціоналізму в демократичному суспільстві. Вони взаємопов'язані та взаємозалежні, і успіх конституціоналізму залежить від збалансованого розвитку на всіх цих рівнях.

Починаючи висвітлення настуного питання, треба перш за все розглянути терміни “конституція” і “конституціоналізм”, наголосити, що вони близькі за змістом, але не тотожні. Конституція – це Основний Закон, що закріплює суспільний і державний устрій країни, функції органів державної влади, основні права та обов'язки громадян. Доречно дослідити історію виникнення терміну. “Конституція” латинського походження, як і значна частина слів, пов'язаних зі сферою державного управління. У Стародавньому Римі цим терміном називали акти імператора у період принципату та домініату, які слід було неухильно виконувати. Основу цього терміну складає латинське слово “constitutio” – устрій, будова. Але давньоримські конституції не були джерелами конституційного права у сучасному розумінні. Вони були лише формою затвердження джерел

давньоримського публічного права. У середньовічній Європі конституціями називали нормативно-правові акти, що закріплювали привілеї феодалів (“Конституції про права князів духовних і світських” 1220 і 1232 рр. у Німеччині, Сеймові конституції Речі Посполитої). У сучасному розумінні термін “конституція” вперше почав вживати Ш. Монтеск’є у середині XVIII ст. Як вважає Г. Д. Берман, термін “конституціоналізм” введений в науковий обіг на межі XVIII-XIX ст. для позначення американської доктрини верховенства конституції над іншими законами. Питання визначення категорії конституціоналізму стало одним із ключових у сучасній теорії конституційного права. Це обумовлює безперечну актуальність аналізу проблемних аспектів конституціоналізму в нашій державі. Зазначену проблематику можна зустріти у працях вітчизняних вчених-конституціоналістів та фахівців у галузі теорії держави і права.

Конституціоналізм у сучасній науковій доктрині розглядається у історико-філософському, політичному та юридичному вимірах. Слід наголосити на юридичному розумінні конституціоналізму, що передбачає нормативне закріплення та практичну реалізацію ознак конституціоналізму, конституційних цінностей та принципів із формуванням відповідної регулятивної методології та механізмів. Бажано проаналізувати визначення конституціоналізму, що пропонують різні науковці, акцентуючи вагу на тих чи інших підходах.

А. З. Георгіца розглядає конституціоналізм як “новий політико-правовий режим”, який ґрунтується “на верховенстві прав і свобод людини та громадянина”. Слід наголосити, що у цьому понятті відображається, перш за все, один із основних принципів сучасного конституціоналізму – пріоритет прав людини над іншими соціальними цінностями та інтересами. Окрім того, в одній із своїх робіт А. З. Георгіца у співавторстві з І. Є. Словською пропонує розгорнуте визначення конституціоналізму: “Конституціоналізм – складна і специфічна політико-правова категорія, що включає як складові структурні елементи доктрину, чинне законодавство та юридичну практику реалізації відповідних ідей і норм, що їхз акріплюють”.

Доречно дослідити генезис українського конституціоналізму, його розвиток та взаємозв’язок з європейським конституціоналізмом.

Враховуючи державно-правовий статус України, розвиток конституційної думки, найважливіші особливості національної правової культури, соціально-економічного та політичного розвитку, слід розрізнати п’ять періодів історії розвитку вітчизняного конституціоналізму. Не зайвим буде детально розглянути кожен період.

Перший період – зародження вітчизняного конституціоналізму за часів Речі Посполитої та України-Гетьманщини (друга половина XVI – XVIII ст.). У другій половині XVI – першій половині XVII ст. з’явилися вчення про природне право та розподіл влади Станіслава Оріховського-Роксолана, ідеї української держави Йосипа Верещинського, Северина Наливайка, Симона Пекаліда та Петра Могили. Треба відмітити, що існують вагомі підстави вважати, що процес виникнення вітчизняного конституціоналізму слід відносити до середини XVII

ст., коли в результаті національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького утворилася Українська держава. Цей процес спирався на конституційні ідеї створення української національної держави та закріплення демократичних прав і свобод, що набули поширення у другій половині XVI – першій половині XVII ст. Носіями таких ідей стали впливові релігійні діячі-просвітителі Й. Борецький, Й. Верещинський, П. Могила, К. Острозький, М. Смотрицький, К. Терлецький. Обґрунтовували та намагалися втілити в життя ідею створення української козацької держави гетьмани М. Дорошенко, С. Кішка, С. Наливайко, П. Сагайдачний. Варто дослідити погляди цих вчених. Слід відмітити, що у період України-Гетьманщини козацьке звичаєве право, “Статут про устрій Війська Запорозького” 1648 р., Магдебургське право, міжнародні угоди як джерело конституційного права закріпили українську державність, права та вольності козацтва, демократичні принципи організації державної влади. Результатом розвитку конституційної думки України цього періоду стала Конституція Пилипа Орлика 1710 р. У XVIII ст. сформувалися погляди Григорія Сковороди і Якова Козельського про переваги республіканської форми правління.

Другий період – формування конституційних ідей за часів Російської та Австрійської імперій (кінець XVIII – початок XX ст.). Доречно відмітити, що за умов, коли Україна втратила національну державність, процес розвитку вітчизняного конституціоналізму відбувався у формі напрацювання конституційних ідей. У першій половині XIX ст. набули поширення конституційні погляди Товариства об’єднаних слов’ян. Слід звернути увагу на розроблені проекти конституцій декабристами Павлом Пестелем та Микитою Муравйовим. У другій половині XIX ст. конституційні проекти розробили Микола Костомаров у праці “Книга буття українського народу”, Георгій Андрузький у “Начерку Конституції Республіки”, Михайло Драгоманов у праці “Вільна спілка”. Значний вплив на становлення українського конституціоналізму мала буржуазно-демократична революція в Російській імперії 1905- 1907 рр. Доречним буде наголосити, що під її впливом на початку XX ст. сформувалося декілька напрямків українських конституційно-правових ідей: соціал-демократична конституційна концепція Михайла Грушевського; консервативна конституційна концепція В’ячеслава Липинського та Стефана Томашівського; націократична конституційна концепція Миколи Міхновського. Під впливом буржуазно-демократичної революції в Австрії 1848 р. Відбувся процес становлення вітчизняного конституціоналізму на території Західної України, сформувалися конституційно-правові погляди представників соціал-демократичної конституційної концепції Остапа Терлецького та Івана Франка.

Третій період – розвиток українського конституціоналізму за доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Доцільно згадати, що у цей період започатковано новітній етап розвитку вітчизняного конституціоналізму. Як наголошує А. Р. Крусян, за доби національно-визвольних змагань відбулося “формування парадигми українського конституціоналізму” та “створення української моделі конституціоналізму”. Варто зазначити, що люднева

буржуазно-демократична революція в Росії 1917 р. стала каталізатором для розвитку українського конституціоналізму, що спирався на ліберальну соціал-демократичну конституційну концепцію. Треба відмітити, що особливого значення набули конституційно-правові ідеї Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Симона Петлюри. Українська Центральна Рада 1917 р. ухвалила чотири Універсали – конституційно-правові акти і програмні документи, проекти Конституції України – Статут вищого управління України 1917 р., Конституцію УНР 1917 р. та Конституцію УНР 1918 р. Доречно нагадати, що за часів Української держави Павла Скоропадського 1918 р. відбулася спроба реалізації консервативних конституційних ідей. Значну законодавчу діяльність у галузі конституційного права здійснювала Директорія УНР. За основу конституціоналізму УНР доби Директорії було взято соціал-демократичну ліберальну концепцію УЦР. Конституціоналізм ЗУНР, де при владі перебували представники право-центристських політичних партій, орієнтувався на ліберальну націонал-демократичну конституційну концепцію. Варто відмітити, що результатом відродження державності в західних регіонах України стало прийняття Тимчасового Основного закону 1918 р. У період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Український конституціоналізм отримав часткове юридичне закріплення – його було втілено у низці конституційно-правових актів та програмних документів. Але через короткий період існування національної державності юридичний конституціоналізм не набув фактичного значення.

Четвертий період – радянське конституційне будівництво 1919- 1991 рр. Особливості радянського конституціоналізму стали предметом дослідження багатьох сучасних вітчизняних науковців. Варто вивчити думки А. Р. Крусян, В. Я. Тацій і Ю. М. Тодика з цього питання. Так, на погляд А. Р. Крусян, певний внесок у формування науково-практичної парадигми конституціоналізму зробили радянські конституції, але “якщо говорити про радянську модель конституціоналізму, то тільки як про фіктивну модель”. Автор підручника “Основи демократії” стверджують, що “конституціоналізм радянського періоду не був самостійним правовим явищем”. Конституційні акти УРСР копіювали конституційні акти СРСР, а отже вони не можуть вважатися джерелом формування вітчизняного конституціоналізму. В. Я. Тацій і Ю. М. Тодика вважають помилковим твердження про формування конституціоналізму в радянський період, адже “жодна з конституцій радянського типу не привела до створення правового механізму обмеження державної влади в інтересах суспільства і людини. Таким чином, головне завдання конституціоналізму не було вирішене”. Доречно наголосити, що у радянський період конституційне будівництво в Україні повністю залежало від більшовицької ідеології, яка була покладена в основу радянської конституційної доктрини. Конституції УСРР 1919 р., 1929, 1937 і 1978 рр. Встановлювали соціалістичний суспільний і радянський державний лад, суверенний державно-правовий статус. Радянські конституції носили формальний характер. За часів

перебудови розпочалося відродження українського конституціоналізму, що знаменувало ухвалення Декларації про державний суверенітет України 1990 р.

П'ятий період – вітчизняний конституціоналізм після проголошення незалежності України у 1991 р. і до нашого часу. Треба зазначити, що подіями, які започаткували виникнення сучасного вітчизняного конституціоналізму, як юридичного і фактичного явища, науковці здебільшого пов'язують з прийняття Декларації про державний суверенітет України 1990 р., проголошення незалежності України 1991 р. та прийняття Конституції України 1996 р. З цього питання слід вивчити думки вітчизняних вчених. Так В. В. Кравченко зазначає, що початок сучасного онституційного процесу в Україні слід пов'язувати з прийняттям Декларації про державний суверенітет України 1990 р. . С. П. Головатий прийняття Декларації про державний суверенітет України 1990 р. називає подією, що започаткувала “справжнє зародження українського конституціоналізму”. Але переважна більшість фахівців у галузі конституційного права України наполягають на тому, що прийняття Конституції України 1996 р. лише поклато початок процесу формування сучасного вітчизняного конституціоналізму. Так, М. В. Цвік звертав вагу на окремі недоліки Конституції України 1996 р. та необхідність проведення конституційних реформ, що свідчить про незавершений характер формування сучасного українського конституціоналізму. На переконання В. Я. Тація і Ю. М. Тодики “є підстави вважати, що в 26 Україні тільки йде процес становлення конституціоналізму, який базується на нормах Конституції України 1996 р., напрацюваннях вітчизняних державознавців і політичних діячів”. Ю. Г. Барабаш переконливо доводить, що з огляду на європейський досвід ідеологічних механізмів захисту демократії, Конституція України 1996 р. не стала антисталінською, а отже і підстав для висновку про те, що з прийняттям чинної Конституції сформувався справжній конституціоналізм немає . А. Р. Крусян вважає, що “сучасний період розвитку науково-практичної парадигми конституціоналізму характеризується здійсненням онституційних перетворень (реформування) в Україні”, котрі відбуваються після 1996 р. Доречно наголосити, що формування сучасного вітчизняного конституціоналізму розпочалося після проголошення незалежності України у 1991 р. Цей процес відбувався, спираючись на ліберальну європейську конституційну доктрину. 28 червня 1996 р. Верховна Рада ухвалила демократичну Конституцію України, котра стала важливою віхою на шляху формування конституціоналізму. Але юридична конституція не стала конституційною реальністю. Варто розглянути проблеми що існували, а саме: панування пострадянської деології, слабе громадянське суспільство, відсутність незалежного правосуддя та усталених традицій прав людини гальмували процес формування конституціоналізму. Треба відмітити, що на початку ХХІ ст. характерною рисою вітчизняного конституційного процесу стала боротьба політичних сил у Верховній Раді за проведення конституційної реформи з метою удосконалення механізму державної влади. Результативними стали дві конституційні реформи, які проводилися за умов Помаранчевої революції 2004 р. та Революції гідності 2013-

2014 рр. В результаті проведення цих конституційних реформ Україна стала на шлях формування сучасного європейського конституціоналізму.

Доречно прослідкувати зв'язок українського конституціоналізму та європейського конституціоналізму, наголосити, що вони взаємодіють та впливають один на одного у різних аспектах. Необхідно зупинитись на деяких з найбільш помітних взаємозв'язків:

Україна, як країна, що прагне інтеграції до Європейського Союзу, активно позичає правові засади з європейського конституціоналізму. Цев ключає стандарти прав людини, принципи демократії, незалежність судової системи тощо.

Варто наголосити на європейських стандартах та механізмах контролю: Україна зобов'язалася дотримуватися європейських стандартів у сфері прав людини та демократії через участь у Європейському Суді з прав людини та інших міжнародних органах контролю.

Треба відмітити, що Україна активно співпрацює з європейськими країнами та інституціями для сприяння розвитку конституціоналізму та реформування судової системи.

Необхідно зазначити, що європейські експерти надають поради та допомогу Україні в реформуванні її конституційної системи, щоб забезпечити відповідність європейським стандартам.

Варто зупинитись на впливі рішень та прикладів: Рішення Європейського Суду з прав людини та інших європейських органів часто мають вплив на українську конституційну практику та законодавство.

Слід наголосити, що демократичні інституції: Україна зосереджується на розвитку демократичних інститутів, які є основними складовими європейського конституціоналізму, таких як парламент, незалежна судова система, система державного управління тощо.

Теми доповідей (на вибір, обсягпрезентації – до 10 слайдів):

1. Історія розвитку конституціоналізму
2. Конституціоналізм як суспільне явище та процес його формування у розвинутих країнах світу
3. Зародження національних конституційно-правових ідей. Українське козацтво як основний носій конституційної ідеї у другій половині XVI – першій половині XVII ст
4. Конституційна і політико-правова думка України XVIII с
5. Конституційно-правові погляди Кирило-Мефодіївського товариства 1846-1847 рр. Конституційні проекти Г. Андрузького та М. Драгоманова
6. Основні етапи розвитку ітчизняного конституціоналізму
7. Проблеми Українського конституціоналізму
8. Конституція Пилипа Орлика 1710 р. як результат розвитку національної конституційної думки початку XVIII ст.
9. Розвиток конституційно-правової думки в Україні у першій половині XIX ст.

10. Вплив земського ліберально-демократичного руху на формування вітчизняного конституціоналізму у другій половині XIX – початку XX ст.

11. Законодавча діяльність Директорії Української Народної Республіки у галузі конституційного права

12. Конституційне право Західноукраїнської Народної Республіки. Конституційні проекти С. Дністрянського

13. Основні етапи конституційного будівництва у радянський період. Особливості радянського конституціоналізму

14. Конституційна реформа 1988-1991 рр.

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Конституційне право України : посіб. для підгот. до іспитів / [Т. М. Слінько, І. І. Дахова, Л. І. Летнянчин та ін.]. Вид. 7-ме, перероб. та допов. Харків : Право, 2022. 372 с.

2. Шевцова С. Конституції світу: різні у всьому, але однакові в одному. *Укрінформ*, 27.06.2021. [Конституції світу: різні у всьому, але однакові в одному \(ukrinform.ua\)](http://ukrinform.ua)

3. Слінько Т. М., Летнянчин Л. І., Веніславський Ф. В. Конституційне право України. Підручник, Харків, 2024. 670 с.

4. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 556 с.

Практичне заняття 12

Тема 9. Історія конституційного процесу на території сучасної України до проголошення незалежності(2 години).

Питання для обговорення:

1. Державно-конституційні традиції й акти України дореволюційного періоду (до жовтня 1917 р.).

2. Основні етапи вітчизняного конституційного будівництва.

3. Універсали Української Центральної Ради і Конституція Української Народної Республіки (1918 р.), Конституція УРСР 1919 р.

4. Конституція УРСР 1937 р., Конституція УРСР 1978 р., основні риси й особливості.

5. Передумови конституційного розвитку незалежної України.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Починаючи розгляд цієї теми, варто сказати, що витоки українського конституціоналізму виходять корінням зі звичаєвих законів хліборобів трипільської культури та їх потомків – слов'янських племен антів та венедів. У подальшому ці закони було уніфіковано у історичній письмовій пам'ятці – «Руській правді» Ярослава Мудрого. Треба наголосити, що значний вплив на формування вітчизняної правової системи справили положення Литовських Статутів. Вони стали основою не тільки стародавніх козацьких «вольностей», а й в 2 різних редакціях були свого часу основоположним джерелом права на значних українських територіях. Слід відмітити, що особливе місце серед витоків вітчизняного конституціоналізму займає «Конституція Пилипа Орлика»

– документ, який за висловом видатного українського історика Олександра Оглобліна, є «маніфестом державної волі української нації перед цілим культурним світом та віковим пам'ятником української державно-політичної думки». Не зайвим буде сказати декілька слів про автора цієї історичної пам'ятки. Разом з обранням Пилипа Орлика новим гетьманом Козацька Рада ухвалила «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького», більше відомі як «Конституція Пилипа Орлика». Слід розказати про зміст цього документу. Конституція складалася із преамбули та 16 параграфів і визначала засади побудови української держави – систему органів влади, територіальний устрій, військову організацію, соціально-економічні питання, державну релігію тощо. Доречно дослідити основні положення Конституції Пилипа Орлика. У преамбулі документу наголошується, що першим християнство прийняв не великий князь Володимир Святославович, а «стародавній хоробрий козацький народ». У такий спосіб саме народу, що мешкав на цих землях, надавався пріоритет у заснуванні Руської (Київської) держави на певному політико-ідеологічному підґрунті. Згадане положення лягло в основу ідеї політичної самостійності українського народу та його права на власну державу. Доречно згадати, що за устроєм Україна визначалась як республіка з виборними владними органами, державна влада в якій здійснюється за принципом її поділу на законодавчу (Генеральна Рада), виконавчу (на чолі з Гетьманом) та судову (Генеральний суд). Доцільно звернути увагу на зовнішню політику України, яка повинна була будуватися на засадах добросусідства та взаємовигідного співробітництва з іншими державами, а у розділі II Конституції в оригінальній формі було сформульовано принцип суверенітету України та недоторканності її кордонів. Треба відмітити, що особливу увагу надавалося боротьбі з корупцією та казнокрадством; соціальному захисту поранених та сімей загиблих козаків; держава також зобов'язувалася піклуватися про своїх громадян, які опинилися за її кордонами у полоні.

Варто сказати, Конституція Пилипа Орлика стала важливою підвалиною в подальшому розвитку української державницької думки, свого роду символом боротьби за створення незалежної Української держави. Треба наголосити, що початок нового етапу процесу національного відродження українського народу пов'язують з інтелектуальним об'єднанням «Кирило-Мефодіївське братство». Варто детально дослідити учасників та ідеї. Найбільш відомим документом цього періоду вважається проект Георгія Андрузького „Начерки Конституції Республіки“ 1850 року. Доречно детально розглянути зміст документу. У ньому, зокрема, передбачалося утворення Слов'янської держави (конфедерації), яка мала об'єднувати 7 штатів, що поділятися на області, області – на округи, а округи – на громади. Державна влада у Конфедерації повинна була здійснюватися за принципом поділу законодавчих, виконавчих і судових функцій державних органів. Зокрема, найвищим законодавчим органом держави автор бачив Законодавчі Збори, виконавчим – Державну Раду, а судовим – Совісний суд. При цьому, як зазначають історики, у Слов'янську конфедерацію, за задумом Георгія Андрузького, могли б об'єднатися, зокрема, український,

білоруський, литовський та інші народи. Слід зазначити, що при цьому місця для Росії у Конфедерації не передбачалося. Треба відмітити, що в Україні з падінням самодержавної влади також відбулося декілька спроб організації національної держави. З'явилися як самостійні державні утворення: Українська Народна Республіка, Західноукраїнська Народна Республіка, Гетьманат та Директорія. Відповідно за кожної з них створювалися й актиконституційного значення, покликані акріпити форми організації української держави (універсали, статuti, конституції тощо). Безумовно, ці акти мали відмінності в деталях побудови державного механізму, однак усі вони виходили з одних і тих же принципів, а саме: – по-перше, Україна є суверенною, незалежною державою з республіканською формою правління; – по-друге, вся влада в державі належить народові України, яку він реалізує, зокрема, через демократично обраний ним представницький орган; – по-третє, єдина державна влада має здійснюватися законодавчими, виконавчими та судовими органами; – по-четверте, в Україні реалізується місцеве самоврядування і конституційно закріплено права та свободи її громадян. Зазначені акти разом з проектами конституцій Михайла Драгоманова, Миколи Міхновського, Станіслава Дністрянського та інших вітчизняних конституціоналістів тих часів вважаються складовою частиною скарбниці національної конституційної думки. Треба відмітити, що перша Конституція радянського періоду з'явилася в Україні дуже рано – ще в 1918 році як антитеза усім попереднім конституційним проектам.

Прагнення Українців на початку 90-х рр. минулого століття стати незалежною суверенною державою об'єктивно спричинило початок процесу розробки і прийняття нової Конституції України. Варто детально вивчити етапи конституційного процесу цього періоду.

Першим етапом цього конституційного процесу слід вважати період від 16 липня 1990 р. до 26 жовтня 1993 р. Слід наголосити, що початок цього процесу пов'язується з прийняттям Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України. У цьому важливому політико-правовому документі вперше були закладені основоположні принципи, які пізніше знайшли своє правове закріплення у Конституції України 1996 р. В Декларації було проголошено, що державний суверенітет України — це верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. У Декларації закріплювалися державно-правові ознаки, які характеризували Україну як незалежну, суверенну державу.

Доречно зупинитись на роботі Конституційної комісії з розробки нової Конституції. 24 жовтня 1990 р. Верховна Рада України утворила Конституційну комісію (Комісія з розробки нової Конституції Української РСР). Комісія розробила Концепцію нової Конституції України, яка була ухвалена Верховною Радою УРСР 19 червня 1991 р.

Перший проект Конституції України був розроблений Конституційною комісією і постановою Верховної Ради, та винесений 1 липня 1992 р. на всенародне обговорення. Треба зупинитись на структурі, а саме: проект включав

в основному структурні підрозділи концепції Конституції 1991 р. і складався з 10 розділів і 258 статей.

Нарешті, наступний проект Конституції України було представлено Верховній Раді України 26 жовтня 1993 р. Він складався з 12 розділів і 211 статей.

Другий етап конституційного процесу почався після завершення дострокових парламентських, президентських виборів і охоплював період з 10 листопада 1994 р. по 8 червня 1995 р. Він характеризується відновленням конституційного процесу. Почалася робота Конституційної комісії над третім проектом Конституції України.

Завершився другий етап 8 червня 1995 р. Укладенням Конституційного договору між Президентом України і Верховною Радою України про організацію державної влади та місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України. Цей договір дав змогу прискорити конституційний процес в Україні.

Третій етап конституційного процесу охоплює період з 18 червня 1995 р. до 28 червня 1996 р.

Не зайвим буде розглянути діяльність Робочої групи з підготовки проекту Конституції України, яку було створено в липні 1995 р. На основі підготовлених нею матеріалів для підготовки проекту Основного Закону 24 листопада 1995 р. Конституційна комісія України утворила з числа її членів Робочу групу для підготовки проекту. Конституційна комісія згодом схвалила проект, підготовлений Робочою групою, і передала його разом з власними зауваженнями на розгляд Верховної Ради України. 5 травня 1996 р. Верховна Рада створила Тимчасову спеціальну комісію для доопрацювання проекту Конституції. В період з 5 травня по 28 червня 1996 р. Верховна Рада України постатейно обговорювала доопрацьований Тимчасовою комісією проект. 28 червня 1996 р. була прийнята Конституція України, яку 12 липня 1996 р. урочисто підписали Президент України і Голова Верховної Ради України.

Четвертий етап почався після прийняття Конституції України з 28 червня 1996 р.

Доречно зупинитись на побудові конституційного ладу в Україні з 1917 року. Детально треба зупинитись на Універсалах.

Вже I Універсал Української Центральної Ради “До Українського народу на Україні й поза Україною”, прийнятий 10 червня 1917 р., проголосив Україну вільною, закріпив демократичну виборчу систему.

Згідно з II Універсалом 3 липня (16 — за новим стилем) 1917 року, Тимчасовий уряд визнавав право України на автономію, а УЦР та Генеральний секретаріат — органами державної влади в Україні. Натомість, УЦР змушена була погодитися на те, що остаточно питання про форму автономії буде вирішено Всеросійськими Установчими зборами та визнати, що Україна не претендує на повну державну незалежність. Центральна рада приймала умови Тимчасового уряду про розширення її складу за рахунок представників національних меншин України. Вона взяла зобов'язання

розробити проекти законів про українську автономію для їх розгляду Установчими зборами Росії. Фактично до території автономної Української Народної Республіки входили території Київської, Подільської, Волинської, Чернігівської, Полтавської губерній. II Універсал неоднозначно сприйнятий українцями. Чимало з них розцінили його як зраду, назвавши «другим Переяславом». Гострій, почасти справедливій, критиці піддав його лідер українських націоналістів Микола Міхновський. Більше користі з українсько-російського договору (а саме таким були II Універсал у поєднанні з Декларацією Тимчасового уряду) отримали росіяни. Визнаючи право українців на автономію, Тимчасовий уряд, не давав їм нічого зверх того, що вони вже і без його благословення здобули. Більше того, УЦР навіть відмовилася від певної свободидій. Так, зокрема, вона запевнила, що налаштована рішуче «проти намірів самовільного здійснення автономії України» до скликання Установчих зборів. До того ж, УЦР добровільно віддавала Тимчасовому урядові право затвердження членів українського Генерального секретаріату, яке раніше належало їй. Отже, у політичному розумінні це був крок назад у розвитку української революції. Водночас це був компроміс.

Період відродження національної української держави (1917-1920) позначений появою значної кількості конституційно-правових актів, які передбачали певні варіанти організації державної влади в Україні. До них слідвіднести III Універсал Української Центральної Ради від 7 листопада 1917р.

Великого значення для подальшого розвитку конституційного ладу в Україні мав IV Універсал від 9 січня 1918 р., який проголосив Українську Народну Республіку самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу.

Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) — основний закон УНР, прийнятий Центральною Радою 29 квітня 1918 року, в останній день існування Центральної Ради.

Слід зупинитись на основних положеннях Конституції 1918 року. Вона проголошувала державну незалежність і територіальну цілісність Української Народної Республіки, рівність прав громадян, демократичні свободи. Республіка мала бути парламентською зі Всенародними Зборами як вищою законодавчою владою (без посади президента). Передбачався земельний адміністративно-територіальний устрій з широким місцевим самоврядуванням у всіх 30 землях. Підтверджувалося право національних меншин в Україні на національно-персональну автономію, закріплювалося право національних союзів на законодавчу ініціативу.

Українська Центральна Рада прийняла Конституцію Української Народної Республіки, яка складалася з 8 розділів і 83 статей:

- Розділ I. Загальні постанови.
- Розділ II. Права громадян України.
- Розділ III. Органи влади Української Народної Республіки.
- Розділ IV. Всенародні Збори Української Народної Республіки.
- Розділ V. Про Раду Народних Міністрів Української Народної Республіки.

- Розділ VI. Суд Української Народної Республіки.
- Розділ VII. Національні союзи.
- Розділ VIII. Про часове припинення громадянських свобод.

Варто відмітити, що конституційний процес ЦР розпочався відразу ж після проголошення Першого універсалу створенням конституційної комісії у складі 100 осіб на чолі з М. Грушевським. Конституцію передбачалося ухвалити Всеукраїнськими Установчими Зборами. Але революційні події, російська та німецька окупації завадили цьому і в останній день свого існування, 29 квітня 1918 р., ЦР затвердила її положення, але в життя не впровадила, бо сама припинила діяльність.

Конституція УНР мала підзаголовок — «Статут про державний устрій, права і вольності УНР» і складалася з 83 статей, об'єднаних у 8 розділів: I. Загальні постанови (статті 1-6); II. Права громадян України (статті 7-21); III. Органи влади УНР (статті 22-26); IV. Всенародні Збори УНР (статті 27-49); V. Про Раду Народних Міністрів УНР (статті 50-59); VI. Суд УНР (статті 60-68); VII. Національні союзи (статті 69-78); VIII. Про часове припинення громадянських свобод (статті 79-83).

Слід детально зупинитися на положеннях Конституції УНР, а саме в ній проголошувалася «державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною», суверенне право в якій належить народові (всім разом громадянам республіки). Територія її неподільна і без згоди 2/3 парламенту не може змінюватися кордон. Громадянином вважалася особа, яка набула це право законним шляхом, подвійне громадянство не передбачалося. Актова, громадянська і політична дієздатність наставала з 20 років. Всі громадяни, незалежно від віку, віри, раси, статі проголошувалися рівними у своїх правах. Їм гарантувалися всі права і свободи, як то: свобода слова, друку, совісті, обирати і бути обраним (активне і пасивне виборче право), вільне місце проживання, пересування, недоторканність особистого життя, таємниця листування тощо. Встановлювалися порядок виборів та законотворча процедура. Влада розподілялася на гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Законодавча належала Всенародним Зборам УНР, виконавча — Раді Народних Міністрів, судова — Генеральному Суду УНР. Національним меншинам надавалося право об'єднуватися у національні союзи, які формували органи самоуправління, видавали корпоративні закони, що не суперечили б Конституції держави, встановлювали бюджет тощо. На випадок війни чи повстання громадянські свободи обмежувалися спеціальним законом не більше як на 3 місяці, який ухвалювали Всенародні Збори або Рада Народних Міністрів. Отже, ЦР бачила УНР класичною парламентською республікою, без президента. На підставі Конституції передбачалося розробка цілої низки законодавчих актів. Одночасно 29 квітня 1918 р. було прийнято Закон «Про тимчасовий державний устрій України».

Безумовно, серед цих конституційно-правових актів чільне місце посідає Конституція УНР, яка юридично оформила відродження державності України. Конституція проголошувала Україну суверенною, самостійною і ні від кого не

залежною державою. Відзначалося, що вся влада в УНР належить народові України, а за формою правління УНР є парламентською республікою, верховним органом влади якої є Всенародні збори.

Треба зазначити, що ліквідація Української Центральної Ради, встановлення влади гетьмана П. Скоропадського призвели до того, що положення першої Конституції України 1918 р. не були реалізовані.

Варто відмітити, що за часів гетьманату діяли тимчасові конституційні закони: “Про тимчасовий державний устрій України” від 29 квітня 1918 р. та “Про верховне управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави ясновельможного пана Гетьмана всієї України” від 1 серпня 1918 р. Ці закони закріплювали монархічну форму правління в Україні, зберігаючи її унітарний державний устрій.

Доречно наголосити, що повалення гетьманського режиму внаслідок народного повстання, очолюваного Директорією, відкрило шлях до подальшого конституційного розвитку України. Велике значення для відновлення конституційних засад УНР відіграла Декларація Української Директорії від 13 грудня 1918 р., відповідно до якої Україна знову проголошувалася республікою, поновлювалася дія демократичних принципів, проголошених Центральною Радою в її Універсалах.

Не зайве зупинитися на Конституції 1919 року. У 1919 р. Урядова Комісія з розробки Конституції УНР підготувала новий проект Основного державного Закону УНР, який складався з 15 розділів і 345 статей. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки 1919 — нормативний акт, що закріплював встановлення радянської форми влади в Україні, перший Основний Закон УСРР. Її редакція російською мовою була затверджена Всеукраїнським з'їздом Рад на засіданні 10 березня 1919 року та прийнята в остаточній редакції Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом на засіданні 14 березня 1919 року.

Доречно розглянути зміст Конституції УРСР 1937 р., Конституції УРСР 1978 р.

Конституція УРСР 1937 р. складалася з преамбули і 13 розділів. У першому розділі Основного Закону республіка проголошувалася соціалістичною державою робітників і селян, закріплювалися політичні (ради депутатів трудящих) і економічні (соціалістична система господарства та соціалістична власність) основи УРСР. На конституційному рівні фіксувалася перемога диктатури пролетаріату, торжество гасла „Вся влада радам!”, панування принципів: „Хто не працює, той не їсть” і „Від кожного – за здібностями, кожному – за працею”, добровільне об'єднання УРСР з іншими радянськими республіками у СРСР, республіканський суверенітет, недоторканість кордонів і право виходу з Союзу. Встановлювався принцип подвійного громадянства, адміністративний поділ України на 7 областей (Вінницьку, Дніпропетровську, Донецьку, Київську, Одеську, Харківську і Чернігівську) та МАРСР. Декларації про суверенні права республіки різко обмежувались як обов'язковістю законів СРСР на території УРСР, так і викладеними у ст. 19 повноваженнями найвищих органів влади і

органів державного управління УРСР в особі Верховної Ради (далі – ВР) УРСР, її Президії, РНК і комісаріатів УРСР, порядок створення, функціонування і компетенція яких закріплювались у наступних розділах. Єдиний законодавчий і найвищий орган державної влади в Україні – ВР УРСР – обиралася на 4 роки (1 депутат від 100 тис. населення). Чергові сесії ВР скликалися двічі на рік, позачергові – за рішенням Президії чи на вимогу не менше третини депутатів. Закони ухвалювались простою більшістю й оприлюднювались за підписом голови та секретаря Президії. РНК як уряд УРСР і найвищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади республіки утворювалася ВР, була відповідальна перед нею і підзвітна їй та Президії ВР. Склад РНК поділявся на союзно-республіканські (зокрема Народний Комісаріат тВнутрішніх Справ – НКВС) і республіканські комісаріати.

Варто дослідити Конституцію УРСР 1978 р. та дати характеристику основних положень.

У преамбулі цього Основного Закону вказувалося на наступність конституційного розвитку України, ідей і принципів Конституцій 1919, 1929, 1937, а носієм влади проголошувалися не трудящі, а народ. Закріплювалося всевладдя рад народних депутатів, демократичний централізм, соціалістична демократія, соціалістична законність; комуністична партія визначалась як „керівна і спрямовуюча сила радянського суспільства, ядро його політичної системи, державних і громадських організацій”. Конституція передбачала систему прав і обов’язків громадян, декларувала суверенітет УРСР та її право вільного виходу з СРСР. Однак механізму реалізації цього права не було.

Ради депутатів трудящих були перейменовані на ради народних депутатів. Строк повноважень ВР УРСР збільшувався до 5 років, інших рад – до 2,5 років. Певною новацією стала окрема глава про народних депутатів, що закріплювала їхній статус як повноважних представників народу, які керуються загальнодержавними інтересами.

Згідно з Конституцією 1978 р. найвищий орган державної влади – ВР УРСР – складався з 650 депутатів і скликався на чергові сесії двічі на рік. У свою чергу Президія ВР УРСР визначалася постійнодіючим органом ВР, їй підзвітним, і в період між сесіями виконувала функції найвищого органу державної влади. Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади визначався уряд – Рада Міністрів (далі – РМ) УРСР. Для вирішення питань, пов’язаних з керівництвом народним господарством, державним управлінням, як постійний орган РМ діяла її президія. Республіканські міністерства та відомства підпорядковувалися РМ безпосередньо, союзно-республіканські перебували в подвійному підпорядкуванні. Обласні, міські, районні в містах, селищні та сільські ради народних депутатів виступали органами державної влади на відповідних територіях і мали вирішувати всі питання місцевого значення, виходячи з інтересів громадян. Їх виконавчими та розпорядчими органами були виконкоми.

Судова влада не визнавалася окремою гілкою влади; вона іменувалася правосуддями, що покладалося на Верховний Суд УРСР, обласні, Київський міський суди, районні (міські) народні суди, організація та порядок діяльності яких визначалися законами не тільки України, а й СРСР. Вищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів з боку державних органів, юридичних і фізичних осіб здійснювалося Генеральним прокурором СРСР через призначуванням ним і підлеглих йому Прокурора УРСР і обласних прокурорів.

Доцільно розглянути передумови конституційного розвитку незалежної України. Треба відмітити, що після розпаду СРСР і здобуття нашою країною незалежності розпочався новий етап у розвитку конституційного процесу в Україні, його вихідним пунктом стало проголошення Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990р. Варто зазначити, що важливе конституційне значення мав Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 який дістав всенародну підтримку на референдумі 1 грудня 1991 р., та деякі інші правові акти, що їх слід охарактеризувати детальніше.

Слід почати з Декларації. Насамперед зазначимо, що загалом суверенітет означає верховенство і незалежність влади. Розрізняють три види суверенітету: державний, національний і народний. Треба дати визначення кожного з них.

Державний суверенітет — це верховенство, єдність та недоторканість державної влади всередині країни та її незалежність і рівноправність у зовнішньополітичній сфері.

Національний суверенітет - це верховенство, єдність та недоторканість влади нації, її реальна можливість вільно вирішувати всі питання свого життя аж до створення самостійної держави.

Народний суверенітет - це верховенство, єдність та недоторканість влади народу, тобто усіх громадян, які його складають, його спроможність здійснювати владу самостійно й незалежно від інших соціальних сил.

Рекомендується дослідити зміст Декларації:

Розділ I. Самовизначення української нації. Україна як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Розділ II. Народовладдя. Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України. Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці.

Розділ III. Державна влада. Україна є самостійною у вирішенні будь-яких питань свого державного життя.

Розділ IV. Громадянство Української РСР. Українська РСР має своє громадянство. Усі громадяни мають гарантовані права та свободи, передбачені Конституцією України і міжнародним правом. Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки.

Розділ V. Територіальне верховенство. Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території. Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканною і не може бути змінена та використана без її згоди.

Розділ VI. Економічна самостійність. Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах. Народ України має виключне право на володіння, користування та розпорядження багатством України.

Розділ VII. Екологічна безпека. Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів.

Розділ VIII. Культурний розвиток. Українська РСР є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного та духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

Розділ IX. Зовнішня і внутрішня безпека. Українська РСР має право на власні Збройні Сили. Українська РСР має власні внутрішні війська та органи державної безпеки.

Розділ X. Міжнародні відносини. Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, бере участь у діяльності міжнародних організацій Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

Треба зазначити, що Декларацію було покладено в основу нової Конституції, низки прийнятих законів України; вона визначає позиції республіки під час укладення міжнародних договорів.

Необхідно вказати, що Декларація, прийнята ще за часів СРСР, була спрямована на забезпечення суверенітету України у складі СРСР, тому окремі її положення застаріли, хоча в цілому вона не втратила свого значення й дотепер.

Важливо наголосити, що юридичне закріплення повної самостійності України поза СРСР було здійснено Актом проголошення незалежності України, прийнятим Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Варто зупинитись на сутності цього документа, яка полягає в закріпленні трьох головних положень.

1. Проголошувалася незалежність України і створення самостійної Української держави з офіційною назвою "Україна".

2. Встановлювалося, що територія України є неподільною (єдиною) і недоторканною.

3. Закріплювалося, що (з моменту прийняття Акта) на території України діють виключно Конституція і закони України.

Слід відзначити, що з моменту проголошення незалежності України вищим органом державної влади в Україні є її Верховна Рада.

Треба відмітити, що до прийняття нової Конституції України діяла Конституція УРСР. Закони УРСР та інші акти діють на території України, якщо вони не суперечать законам України, прийнятим після проголошення незалежності України.

Доречно наголосити, що органи держави, сформовані на основі Конституції УРСР, діють до створення органів держави на основі нової Конституції України.

Державним кордоном України є її колишній кордон у складі СРСР станом на 16 липня 1990 р.

Треба зробити акцент на тому, що Україна підтверджує свої обов'язки за міжнародними договорами, укладеними УРСР до проголошення незалежності України, і є правонаступницею прав та обов'язків за договорами СРСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки.

Україна дала згоду на обслуговування зовнішнього боргу СРСР станом на 16 липня 1990 р., у частині, визначеній державною угодою.

Україна не несе відповідальності за кредитними договорами СРСР, укладеними після 1 липня 1991 р. без згоди України.

Усі громадяни СРСР, які постійно проживали на момент проголошення незалежності України на її території, є громадянами України.

Виходячи з Декларації про державний суверенітет, Акта проголошення незалежності України, Верховна Рада 1 листопада 1991 р. Прийняла Декларацію прав національностей України. Вона складається з невеличкої преамбули (вступу) і семи статей. Варто розглянути зміст цього документу.

Стаття 1 — встановлює рівноправність усіх народів і націй України.

Стаття 2 – гарантує національностям збереження їх традиційного поселення.

Стаття 3 – надає всім народам і національним групам право вільного користування рідною мовою в усіх сферах життя.

Стаття 4 - встановлює, що будь-яка національність має право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати національні свята та відправляти традиційні обряди своїх народів.

Стаття 5 - закріплює, що пам'ятки історії та культури народів і національних груп на території України охороняються законом.

Стаття 6 — гарантує всім національностям право створювати свої культурні об'єднання.

Стаття 7 - встановлює, що національні культурні об'єднання, представники національних меншин мають право на вільні стосунки зі своєю історичною батьківщиною.

Поряд з прийняття цих нормативно-правових актів в Україні велася робота з підготовки Конституції незалежної України.

Теми доповідей (на вибір, обсяг презентації – до 10 слайдів):

1. Конституційно-правові погляди О. Терлецького та І. Франка

2. Конституційне право і конституційні проекти Української Держави Павла Скоропадського 1918 р.

3. Законодавча діяльність Директорії Української Народної Республіки у галузі конституційного права

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с. URL: [489959_1.pdf \(osce.org\)](https://www.osce.org/files/migrations/489959_1.pdf)

2. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с. [Comparative Constitutional Law.pdf](#)

3. Слінько Т. М., Летнянчин Л. І., Веніславський Ф. В. Конституційне право України. Підручник, Харків, 2024. 670 с.

Практичне заняття 13

Тема 10. Історія конституційного процесу після проголошення незалежності України (2 години).

Питання для обговорення:

1. Історичні передумови, порядок та особливості прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.
2. Проблема забезпечення стабільності Конституції України в умовах перехідного періоду вітчизняного конституціоналізму.
3. Періодизація конституційного процесу до та після прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Вивчення цієї теми варто почати з висвітлення історичних передумов прийняття Конституції України 28 червня 1996 року, необхідно наголосити, що було результатом складного історичного процесу, який розпочався з отримання незалежності Україною у 1991 році. Доречно зупинитись на деякі ключових історичних передумовах, що передували прийняттю Конституції 1996 року:

Отримання незалежності Україною: Після розпаду Радянського Союзу в 1991 році, Україна проголосила свою незалежність. Це відкрило шлях для створення власної конституції.

Перехід від радянської системи до демократії: Після отримання незалежності України, країна зазнала серйозних змін у політичній системі. Відбулися перші вибори, формування нових політичних партій, розробка нових законодавчих актів.

Політичні перетворення: У період після незалежності України відбулися численні політичні зміни, включаючи прийняття декларації про державний суверенітет, зміни в системі уряду, реформи у судовій та адміністративній системах.

Конституційний процес: Починаючи з 1991 року, українське урядове та політичне керівництво працювало над створенням нової конституції. Цей процес включав обговорення, консультації з громадськістю, збирання пропозицій та внесення поправок до проекту Конституції.

Міжнародний вплив: Україна також брала до уваги міжнародний досвід у сфері конституційного законодавства та враховувала рекомендації міжнародних організацій у процесі створення власної конституції.

Політична угода: Прийняття Конституції 1996 року відбулося на основі політичної угоди між різними політичними силами України. Ця угода враховувала різні погляди і інтереси та сприяла стабільності в країні.

Ці історичні передумови відіграли важливу роль у формуванні та прийнятті Конституції України 28 червня 1996 року.

Доречно зупинитись на порядку прийняття конституції. Отже, 15 листопада 1995 р. проект Конституції України, підготовлений Робочою групою, був переданий у Конституційну комісію, яка після додаткового його доопрацювання, 11 березня 1996 р., схвалила цей проект і передала його 18 березня Верховній Раді України з додатком зауважень членів комісії. 2 квітня Верховна Рада прийняла рішення про включення до порядку денного пленарних засідань обговорення проекту Конституції України. 17 квітня почалося його перше читання. У цьому зв'язку 19 квітня прийняте рішення про необхідність утворення Тимчасової спеціальної комісії з доробки проекту Конституції, що була утворена 5 травня. 28 травня проект в редакції Тимчасової спеціальної комісії було публікований у „Голосі України” і почався його розгляд та обговорення, а 4 червня проект Конституції був прийнятий у першому читанні. До прийнятого в першому читанні на проект надійшло 1932 пропозиції і зауваження.

19 червня почалося друге читання. З метою прискорення обговорення і постатейного голосування Верховна Рада утворила робочі групи для доопрацювання статей із проблем мови, символіки, власності, організації влади і Автономної Республіки Крим.

27 червня і ніч з 27 на 28 червня були наповнені драматичними подіями, про які докладно розповів на прес-конференції 1 липня тодішній Голова Верховної Ради О.О. Мороз. В 9 годин 20 хвилин ранку 28 червня Конституція України кваліфікованою більшістю голосів (315 депутатів) була прийнята. У зв'язку з прийняттям Конституції Верховною Радою Президентом України визнаний таким, що втратив силу Указ від 26 червня 1996 р. „Про проведення всеукраїнського референдуму по питанню прийняття нової Конституції України”.

Варто зазначити, що подальший розвиток конституційної реформи в країні здійснюється на основі й у напрямку забезпечення реалізації конституційних норм. Адже ще при прийнятті Конституції було зрозумілим, що буде необхідним внесення змін та доповнень, певне редагування тексту Конституції України. Слід наголосити, що на відміну від проектів у діючій Конституції України не визначений як джерело конституційного права конституційний закон, тобто допускається тотожність між Конституцією і конституційним законодавством. Це ж можна стверджувати і стосовно, так званих, органічних законів. Фактично законодавець змушений знайти і легально визначити критерії розмежування Конституції, конституційних, органічних законів та звичайного законодавства. Необхідно відмітити, що одночасно з цим в теорії і практиці конституційного права України виникає гостра необхідність тлумачення конституційних норм Верховною Радою України, а після утворення Конституційного Суду – цим органом.

Треба відмітити, що здійснюючи конституційну реформу необхідно також врахувати, що світовий конституційний досвід представляє велику палітру соціально-правових інститутів захисту Конституції, що найчастіше одержують загальне найменування „конституційного контролю (нагляду)”. Доречно

наголосити, що пошук і визначення шляхів, методів, засобів захисту Конституції особливо важливо для країн, що орієнтуються на створення демократичної правової держави з безумовним визнанням верховенства права і вищої юридичної сили Конституції, це, насамперед, ст. 8 Конституції України. Крім того, плідною є думка, що захисником конституції є не тільки інституціоналізована юрисдикція Конституційного Суду, а насамперед – самі громадяни. Конституція несе гарантії в самій собі. Можна віднести до гарантій конституції „особливого виду” міжнародні зв’язки. Ці уявлення заслуговують підтримки, але цього не можна стверджувати по відношенню до України. А отже проблема сприйняття Конституції України її громадянами і їхня готовність до її захисту – складна задача сучасного етапу конституційної реформи.

Одночасно варто забезпечувати фактичну ефективність Конституції України – соціальну, економічну, екологічну й ін. Захист Конституції України значає не тільки відповідність соціальних дій змісту Конституції України, але і досягнення фактичних корисних для суспільства наслідків, результатів, що прямо або побічно визначені Конституцією.

Доцільно відмітити, що прийняття і забезпечення Конституції України – важливий етап вітчизняного державного будівництва, але ні у якому разі не завершення конституційної реформи в Україні.

Треба розглянути проблему забезпечення стабільності Конституції України в умовах перехідного періоду вітчизняного конституціоналізму.

Слід наголосити, що першою реальною акцією по оновленню Конституції України став всеукраїнський референдум за народною ініціативою, проголошений Президентом України 15 січня 2000 р. На референдум було запропоновано шість питань, два з яких Конституційний Суд України визнав не конституційними – про недовіру Верховній Раді України 14 скликання й у зв’язку з цим доповнення до Конституції України про вираження недовіри Верховній Раді України на всеукраїнському референдумі, що дає підставу Президентові України для розпуску Парламенту, і про прийняття Конституції України на референдумі.

Чотири питання, що залишилися для винесення на референдум це: 1) про дострокове припинення Президентом України повноважень Верховної Ради України, якщо протягом місяця не сформована постійно діюча парламентська більшість; 2) про обмеження депутатської недоторканності; 3) про зменшення загальної чисельності народних депутатів; 4) про формування двопалатного парламенту. Загалом вони одержали підтримку більше 70% громадян. Хоча, на превеликий жаль, згадані відповіді на питання практично не визначали майбутній зміст відповідного закону, а лише констатували позицію громадян, „лише... суспільна думка українців”, як говорив після референдуму Президент України.

Після референдуму виникла проблема реалізації його результатів. Юридичну сторону реалізації результатів референдуму визначив Конституційний Суд України, який вказав, що прийняті референдумом питання

є „обов'язковими для розгляду й ухвалення рішення в порядку, визначеному Конституцією України і законами України”.

Розглядаючи цей етап конституційної реформи не зайвим буде згадати Указ Президента України „Про внесення на всенародне обговорення проекту Закону України „Про внесення змін до Конституції України” від 6 березня 2003 року, найбільш істотними положеннями якого були: 1) запровадження в Україні двопалатного парламенту та визнання верхньої палати виразником інтересів регіонів; 2) зменшення кількості народних депутатів; 3) пряме прийняття найбільш важливих законів всенародним референдумом; 4) прийняття Законів України „Про Верховну Раду України”, „Про Регламент Верховної Ради України”, „Про тимчасові спеціальні, тимчасові слідчі та спеціальну тимчасову слідчу комісію”, „Про депутатські фракції”, „Про парламентську більшість”, „Про парламентську опозицію”; 5) анулювання абсолютної депутатської недоторканості та встановлення реальної відповідальності народних депутатів; 6) запровадження інституту народної законодавчої ініціативи у відповідності до якого певна кількість громадян України мали б право ініціювати прийняття чи припинення дії закону; 7) спрощення процедури проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою і т. д.

Неабияку роль в конституційній реформі відіграв Закон України № 2222 – IV „Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року, головні положення якого набрали чинності 1 січня 2006 року. Варто дослідити зміни, що він вніс. Даний Закон України вніс суттєві зміни щодо розподілу повноважень між Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України, а також щодо переходу до найбільш поширеної у демократичних країнах Європи парламентсько-президентської республіки. Хоча зміст ст. 5 Конституції (як і інших, які знаходяться в Розділі 1 Конституції України) не змінився.

Доречно приділити увагу і Рішенню Конституційного Суду України „У справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222 – IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України)” від 30 вересня 2010 р. № 20-рп / 2010 р. відповідно до якої Конституційний Суд України у мотивувальній частині посилається чомусь на власне Рішення від 14 грудня 2000 року № 15 – рп /2000, а у резолютивній – вирішує, що „Згідно з частиною другою статті 70 Закону України „Про Конституційний Суд України” покласти на органи державної влади обов'язок щодо невідкладного виконання цього Рішення стосовно приведення нормативно-правових актів у відповідність до Конституції України від 28 червня 1996 року в редакції, що існувала до внесення змін Законом України „Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222 – IV, не пояснюючи які саме нормативно-правові акти і у якому напрямку треба приводити у відповідність.

Беззаперечно, слід згадати Закон України „Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки

Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”, попередньо схвалений Верховною Радою України 19 листопада 2010 р., від 1 лютого 2011 р., № 2952-VI, згідно якого строк повноважень народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів був визначений у п’ять років та встановлено, щочергові вибори до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільських, селищних, міських, районних, обласних рад, сільських, селищних, міських голів відбуваються в останню неділю жовтня п’ятого року повноважень, чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п’ятого року повноважень, у зв’язку з чим розділ XV „Перехідні положення” було доповнено пунктами 15 і 16.

Доречно детально дослідити періодизацію конституційного процесу до та після прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.

Періодизація конституційного процесу до та після прийняття Конституції України 28 червня 1996 року може бути описана наступним чином:

Перший етап (1991-1993 роки):

Слід відмітити, що після отримання незалежності України у 1991 році, розпочався процес формування конституційних засад нової держави.

1991 рік був вирішальним у визначенні основних принципів майбутньої Конституції, таких як принципи державного суверенітету, прав людини та громадянських свобод.

В цей період було ухвалено Декларацію про державний суверенітет України (16 липня 1990 року), яка стала важливим кроком у напрямку конституційної демократії.

Другий етап (1993-1996 роки):

У 1993 році Верховна Рада України ухвалила Закон "Про основні засади Конституції України", який став основоположним документом для подальших робіт над Конституцією.

Варто зазначити, що протягом цього періоду проводилися обговорення, консультації з громадськістю, розгляд і аналіз різних концепцій структури майбутнього основного закону.

Значна частина 1994 року була присвячена обговоренню тексту майбутньої Конституції.

Третій етап (1996 рік):

28 червня 1996 року була ухвалена Конституція України.

Процес прийняття Конституції був результатом широкого обговорення та узгодження різних позицій політичних сил та громадськості.

Треба нагадати, що після прийняття Конституції розпочалася її імплементація та виконання, а також вирішення питань, що виникали у зв'язку з новими конституційними нормами.

Ця періодизація відображає ключові етапи та події у процесі створення та прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.

Темидоповідей (на вибір, обсягпрезентації – до 10 слайдів):

1. Декларація про державний суверенітет України 1990 р.
2. Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.
3. Конституційний процес у період з 1991 по 1996 рр
4. Конституційний процес в Україні у період з 1996 по 2004 рр.
5. Конституційний процес в Україні після Помаранчевої революції 2004 р

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Конституційне право: підручник за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваїте, 2021. 528 с. URL: [489959_1.pdf \(osce.org\)](#)
2. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с. [Comparative Constitutional Law.pdf](#)
3. Слінько Т. М., Летнянчин Л. І., Веніславський Ф. В. Конституційне право України. Підручник, Харків, 2024. 670с.
4. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 556 с.

Практичне заняття 14

Тема 11. Механізм реалізації Конституції України(2 години).

Питання для обговорення:

1. Поняття та способи реалізації Конституції України.
2. Соціальні, політичні та економічні чинники реалізації конституції.
3. Безпосередня реалізація та пряма дія норм Конституції України.
4. Тлумачення Конституції України.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Починаючи розгляд даної теми, варто наголосити на важливості даного питання та зупинитись на аспектах, що пояснюють необхідність захисту Конституції. Захист Конституції України є важливою складовою демократичного суспільства та правової держави. Доречно детально розглянути кожен аспект, що пояснює необхідність захисту Конституції України:

-Гарантія прав і свобод громадян: Конституція України закріплює основні права та свободи громадян, такі як право на життя, свободу слова, свободу віросповідання, право на справедливий суд тощо. Захист Конституції забезпечує, що ці права та свободи залишаються невід'ємними для кожного громадянина.

-Обмеження влади: Конституція встановлює межі та обмеження для дій органів влади, щоб запобігти зловживанням влади та корупції. Захист Конституції важливий для збереження принципів розділу влади, демократії та правової державності.

-Стабільність і прогнозованість: Конституція є основним законом країни, який забезпечує стабільність у правовій системі та прогнозованість для громадян, бізнесу та інших суб'єктів. Захист Конституції сприяє збереженню цієї стабільності та прогнозованості.

-Захист від зовнішніх загроз: Конституція також може містити положення про заборону зовнішнього втручання у внутрішні справи країни. Захист

Конституції забезпечує, що внутрішні справи країни вирішуються відповідно до її законів та конституційних принципів.

-Збереження національного ідентитету і суверенітету: Конституція України визначає основи політичного, економічного та соціального життя країни. Захист Конституції сприяє збереженню національного ідентитету та суверенітету України.

Варто відзначити, що усі ці аспекти підкреслюють важливість захисту Конституції України для забезпечення прав і свобод громадян, демократії, стабільності та суверенітету країни.

Доречно дати визначення поняттю «охорона конституції»- це процес забезпечення дотримання принципів, норм і положень, визначених у конституційному законодавстві країни. Варто наголосити, що це включає в себе різні аспекти:

Виконання законів: Уряд, законодавча та виконавча влада мають дотримуватися конституційних норм у своїй діяльності. Це означає, що всі закони, прийняті і виконані, повинні бути у відповідності з конституцією.

Слід наголосити щодо захисту прав і свобод громадян наступне: Конституція гарантує основні права та свободи людини і громадянина. Охорона конституції передбачає забезпечення захисту цих прав від будь-яких порушень, які можуть виникнути з боку державних органів або інших суб'єктів.

Треба відмітити щодо незалежності судової системи таке: Суди відіграють важливу роль у забезпеченні охорони конституції, тому що вони вирішують спори та конфлікти, що стосуються інтерпретації конституційних норм. Незалежність судів від політичного впливу є ключовою для забезпечення фактивного захисту конституції.

Доцільно сказати про механізми зміни конституції: Охорона конституції також передбачає наявність процедур для зміни або поправок до конституції, якщо це необхідно. Це може включати процедури референдуму, парламентських дебатів чи інші механізми, передбачені в самій конституції.

Варто зазначити щодо контролю за конституційністю наступне: Існують механізми для контролю за конституційністю законів та дій державних органів. Це може включати конституційний суд або інші установи, що відповідають за вирішення конституційних питань.

Важливо зауважити, що охорона конституції важлива для забезпечення демократії, правової державності та стабільності в країні, оскільки конституція визначає основні принципи та цінності, на яких ґрунтується суспільство.

Захист конституції включає в себе різні дії та механізми, спрямовані на забезпечення виконання конституційних норм, захист прав і свобод громадян, а також збереження конституційного ладу. Треба зупинитись на деяких аспектах захисту конституції:

-Судовий захист: забезпечення доступу до незалежної судової системи для захисту конституційних прав і свобод громадян, вирішення конституційних суперечок та контроль за конституційністю законів.

-Відповідальність владних структур: механізми відповідальності передбачають, що органи влади мають діяти в межах своїх повноважень, відповідати перед законом і конституцією за свої дії та рішення.

-Публічний контроль і громадянська участь: громадяни мають право висловлювати свою думку щодо дій влади, виступати за захист конституційних норм, участь у громадських обговореннях та акціях.

-Конституційний суд: у багатьох країнах існують конституційні суди, які відповідають за розгляд конституційних питань, інтерпретацію конституційних норм та вирішення конституційних суперечок.

-Міжнародний контроль: міжнародні організації та угоди також можуть забезпечувати захист конституційних норм шляхом нагляду за дотримання міжнародних стандартів прав людини та демократії.

Захист конституції є ключовим для забезпечення правової державності, демократії та стабільності в країні. Він гарантує, що основні принципи, закріплені у конституції, залишаються невід'ємною частиною життя суспільства.

Слід детально дослідити форми захисту конституції, а саме:

– конструктивні форми захисту, які встановлені самою конституцією у вигляді організаційних та процесуальних приписів конституції, які повинні запобігати зміні ключових конституційних цінностей. До конструктивних гарантій належить:

-особливий порядок внесення змін до конституції та її прийняття, заборона при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22 Конституції України);

– блокуючі форми (вето Президента на закон, призупинення актів Кабінету Міністрів України Президентом);

– репресивні форми, що застосовуються постфактум внаслідок дій, що мали своєю метою порушення ключових конституційних цінностей (заборона політичних партій та інших об'єднань, люстраційні обмеження);

– контроль-наглядові форми (попередній та наступний конституційний контроль, що передбачає визнання нечинними норм та актів, що суперечать конституції (конституційність актів органів влади), перевірка конституційності питань, що виносяться на всеукраїнський референдум тощо, дотримання конституційної процедури імпічменту, а також офіційне тлумачення конституції).

– надзвичайні (виключні) форми захисту: право на повстання (опір/непокору), інститути надзвичайного і воєнного стану.

Доцільно приділити увагу суб'єктам захисту конституції. До них належать:

- урядові органи (наприклад, Кабінет Міністрів України може скасувати акти місцевих органів виконавчої влади з мотивів їх неконституційності),

- парламент (наприклад, імпічмент Президенту України оголошує Верховна Рада України, вона ж затверджує указ про введення надзвичайного і воєнного стану),

- президент (право вето щодо законів, право оголошувати надзвичайний або воєнний стан),

- суди або спеціальні незалежні органи (конституційний контроль з боку конституційних (Конституційний Суд України), загальних судів, заборона політичних партій та інших об'єднань адміністративними судами в Україні),
- індивід (право на повстання (опір/непокору) .

Треба відмітити, що більш широкий перелік форм захисту конституцій притаманний країнам, що обрали концепцію «войовничої демократії» (англ. «militantdemocracy») (ФРН, Австрія, Італія, країни Східної Європи), які закріпили норми щодо заборони політичних партій, люстраційні обмеження тощо. Натомість країни, що тяжіють до концепції «процедурної демократії» (США, Великобританія) містять менший набір форм захисту конституції. Її захисту слугують в більшій мірі соціальні та інші засоби, а також рівень розвитку демократичних інститутів, громадянської свідомості та політичної культури, розвиненість і сприйняття конституційних цінностей як окремими громадянами, так і ефективна інституційна система органів влади, передусім, судова система. Якщо в країнах «войовничої демократії», стурбованих захистом основних цінностей, забороняється політична діяльність і виступи, скеровані проти демократичних принципів, то в державах «процедурної демократії» відсутні будь-які обмеження на політичну дискусію і висловлювання думок, включаючи й ті виступи, що спрямовані проти існуючого конституційного ладу. Варто наголосити, що Україна тяжіє до концепції «войовничої демократії», оскільки конституційно і законодавчо закріплені норми щодо можливості припинення діяльності політичних партій, інших об'єднань у випадку посягання на ключові конституційні цінності (ліквідація незалежності України, зміна конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення - ст. 37 Конституції України). Так само відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націоналсоціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317-VIII встановлені суттєві обмеження для організацій, що здійснюють відповідну пропаганду.

Слід наголосити, що стосується текстуального закріплення відповідних форм захисту в Конституції України, то остання не містить окремого розділу присвяченого її захисту, так само не є характерним виокремлення відповідних розділів і в зарубіжних конституціях. У концепції нової Конституції України, затвердженій постановою Верховної Ради УРСР 19 червня 1991 року N 1213- XII пропонувалося включити в текст Конституції України розділ «Охоронаконституції», проте ця ідея в остаточному тексті Конституції України не була втілена. Відповідні норми сьогодні містяться в різних розділах Конституції України, де згадуються обмеження права на об'єднання, повноваження КСУ, порядок внесення змін до Конституції України, повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України тощо.

Необхідно зупинитись на найважливіших суб'єктах охорони конституції:

- Урядові органи: Виконавча влада має обов'язок дотримуватися конституційних норм та забезпечувати їх виконання в усіх своїх діях і рішеннях.

- Законодавчі органи: Парламент або законодавчий орган має відповідальність за ухвалення законів, які не суперечать конституції, та за внесення поправок до неї у відповідності з встановленими процедурами.

- Судова система: Суди здійснюють контроль за дотриманням конституції, вирішуючи суперечки між законами та конституційними нормами, а також захищаючи права і свободи громадян від будь-яких порушень.

- Конституційний суд: У багатьох країнах існують спеціалізовані органи, такі як конституційні суди, які відповідають за інтерпретацію конституції, розгляд конституційних питань та контроль за конституційністю законів і рішень влади.

- Громадські організації і громадськість: Громадськість виконує важливу роль у захисті конституції, висловлюючи свою думку, моніторинг діяльності влади та виступаючи за права і свободи громадян.

- Міжнародні організації і правозахисні організації: Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи та Європейський суд з прав людини, можуть відігравати важливу роль у захисті конституційних норм та прав людини у країнах-членах.

- Мас-медіа: Засоби масової інформації мають великий вплив на формування громадської думки і можуть виступати як суттєвий суб'єкт захисту конституційних принципів через розкриття порушень та публічне обговорення цих питань.

Варто відмітити, що ці суб'єкти спільнопрацюють для забезпечення дотримання конституції та захисту основних прав і свобод громадян.

Теми доповідей (на вибір, обсяг презентації – до 10 слайдів):

1. Реалізація Конституції України: ефективність дії та напрями її забезпечення в умовах конституційно-правової реформи

2. Механізм дії Конституції України.

3. Конституційно-правові норми та форми їх реалізації.

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Конституційне право: підручник за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.

2. Конституційне право : підручник МВС України, Харків. нац. ун-твнутр. справ ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука ; [О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь. Харків, 2019. 484 с.

3. Гаврильців Т.М. Реалізація конституції України: ефективність дії та напрями її забезпечення в умовах конституційно правової реформи. Право і суспільство. 2022, №2. С. 5-31.

4. Ільєнко Л.І. Державна реєстрація нормативно-правових актів як механізм забезпечення реалізації Конституції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7632#:~:text

Практичне заняття 15, 16.

Тема 11. Правовий захист (охорона) Конституції України. Сутність та основні моделі конституційного контролю (4 години).

Питання для обговорення:

1. Необхідність захисту (охорони) Конституції України.
2. Захист (охорона) конституції: поняття, форми, суб'єкти.
3. Інститути конституційного нагляду і контролю, їх роль у забезпеченні конституційної законності і верховенства конституції.
4. Конституційний Суд України як єдиний орган конституційного контролю.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Доречно відмітити, що інститути конституційного нагляду і контролю є ключовими для забезпечення конституційної законності та верховенства конституції. Вони відповідають за тлумачення конституції, вирішення конституційних спорів і конфліктів, а також за контроль за дотриманням конституційних норм. Слід розглянути кілька типів інститутів конституційного нагляду і контролю та їх роль у забезпеченні конституційної законності:

- Конституційний суд, як спеціалізований судовий орган, який відповідає за тлумачення конституції, розгляд конституційних справ і суперечок, а також контроль за конституційністю законів і рішень органів влади. Рішення конституційного суду мають найвищу силу та є обов'язковими для виконання всіма іншими органами влади та громадянами.

- Парламентський контроль, як законодавчий орган (парламент) відіграє важливу роль у контролі за дотриманням конституції. Парламент має право встановлювати комітети з конституційних питань та проводити розгляд законопроектів щодо їх відповідності конституційним нормам.

- Президентський контроль: Глава держави, президент, також може відігравати роль у контролі за конституційністю законів і дій інших органів влади. Президент має право ветовати закони, які він вважає неконституційними.

- Конституційна комісія або комітет: Деякі країни можуть створювати спеціальні комісії або комітети, які відповідають за розробку пропозицій з питань змін до конституції, а також за вирішення конституційних питань.

- Міжнародні організації та механізми: Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй та Рада Європи, можуть мати свої механізми для нагляду за дотриманням конституційних норм та прав людини в країнах-членах.

Варто наголосити, що роль цих інститутів полягає у забезпеченні виконання конституції та захисті її норм від будь-яких порушень, що можуть виникнути з боку органів влади чи інших суб'єктів. Вони є гарантами конституційної законності і верховенства конституції.

Слід зупинитись на сутності контролю за конституційністю нормативно-правових актів, яка полягає у вирішенні питання про те, чи прийнято нормативно-правовий акт на основі, чи не суперечить Конституції, чи розвиває і конкретизує конституційні положення. Тим самим забезпечується єдність

правотворчої політики у державі. Тому інтерпретація норм конституції дозволяє органів конституційної юстиції узгодити зміст нормативних актів відповідно до конституції шляхом вирішення питання про нечинність окремих положень такого правового акта. Варто зазначити, що суперечність Конституції України нормативно-правового акта, що є предметом конституційного контролю, визначається через певну інтелектуальну діяльність Конституційного Суду. Предметом визначення органу конституційної юстиції в даному випадку є вирішення питання щодо узгодженості нормативно-правового акта із цілями, напрямками правового регулювання, основоположними принципами, визначеними Конституцією України. Якщо захист Конституції України здійснюється всіма органами держави, то забезпечення її верховенства як головного джерела національного права – виключна прерогатива Конституційного Суду України. Конституційний, який здійснює обмежений конституційний контроль.

Не зайвим буде дослідити як вирішується питання щодо контролю у країнах колишнього СРСР. Треба сказати, що в цих країнах склалися два основні підходи щодо здійснення конституційними судами контролю за нормативноправовими актами. В одній групі країн (Вірменія, Грузія, Казахстан, Молдова, Росія тощо) вирішується питання виключно верховенства конституції. В інших країнах (Азербайджан, Білорусь, Латвія, Литва та Узбекистан) верховенство конституції забезпечується через принцип ієрархічності відповідних нормативно-правових актів, а саме через їх різновиди та юридичну силу. Вирішення такого завдання Конституційним Судом України здійснюється за першим підходом. Вирішуючи спори про право, Суд вказує на права та обов'язки сторін, на правові форми їх реалізації. Треба відмітити, що у власній практиці Конституційний Суд України при здійсненні контролю за нормативноправовими актами сформулював доктрину «політичної доцільності», а також стоїть на позиції відмови від заповнення прогалін у законодавстві. Така правова позиція Суду обумовлена його завданням забезпечувати верховенство Конституції України шляхом контролю над правом відповідно до визначених законом процедур. Слід наголосити, що тим самим КСУ не вправі привласнювати повноваження зі творення норм права, а лише визначати форми та конституційні межі їх прийняття компетентними органами державної влади. Абстрактний конституційний контроль. Як орган конституційної юстиції, КСУ здійснює конституційний контроль за правовими актами парламенту, глави держави, уряду та представницького органу Автономної Республіки Крим.

Превентивний (попередній) конституційний контроль за правовими актами вищих конституційних органів передбачає забезпечення КСУ стабільності Основного закону та попередження випадків порушення єдності змісту конституційних норм. Закріплена нормативно (ст. 159 Конституції) та підтверджена практикою Суду така діяльність органу конституційної юстиції полягає у винесенні висновку про відповідність Основному Закону законопроекту про внесення змін до Конституції України перед внесенням його на розгляд Верховної Ради. Конституційний Суд у даному випадку надає

висновок щодо збереження сутнісного змісту основних прав, територіальної цілісності та незалежності України, дотримання матеріальних і процесуальних обмежень із внесення змін до Конституції. При розгляді справи про внесення змін до ст. 46 Конституції України Конституційний Суд констатував порушення належної правової процедури розгляду конституційних законопроектів, невиконання попереднього рішення КСУ, що стосувалося аналогічної правової справи, а також вимог ст. 159 Конституції про обов'язковість попереднього розгляду цього законопроекту Конституційним Судом перед внесенням його на розгляд у парламент. Варто зазначити, що Конституційний Суд пов'язує також здійснення попереднього конституційного контролю із вимогами системності змін до Конституції України: «Відсутність комплексних, системних змін до Конституції... унеможлиблює всебічний аналіз пропонованих змін до Конституції України на предмет їх відповідності статті 157 Конституції України». Слід наголосити, що конституційні законопроекти не можуть звужувати зміст або скасовувати конституційні права і свободи. Філософія основних прав і свобод ґрунтується на тому, що правовий захист визначається системою гарантій, які закріплені у позитивному законодавстві. Зокрема, у контексті положення статті 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів неприпустимим є «звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод».

Здійснюючи попередній конституційний контроль, орган конституційної юстиції забезпечує належну правову процедуру внесення змін до Конституції України, відстоює принцип верховенства права, основоположні принципи організації суспільства та держави, сутнісний зміст основних прав і свобод. Необхідно зупинитись на істотних проблемах розгляду Конституційним Судом справ щодо конституційного контролю законопроектів про внесення змін до Конституції України на предмет їх відповідності статтям 157 і 158 Конституції України. Доречно відмітити, що при здійсненні репресивного (остаточного) конституційного контролю за правовими актами вищих конституційних органів КСУ забезпечує баланс між різними гілками влади, визначаючи їх компетенцію та засоби реалізації. При реалізації такого повноваження конституційними судами не є прийнятним вирішення питання конституційності конституційних положень. Конституційний Суд, організація та діяльність якого встановлена Конституцією, не може бути вищим за Конституцію, а володіє рівним статусом з головою держави, парламентом та урядом, виконуючи специфічні функції. Оскільки установчою владою виступає народ України, то конституційному контролю не підлягають референдарні закони, а їх відповідність Конституції забезпечується через інші процедури. КСУ забезпечує верховенство Конституції в даному випадку шляхом контролю за дотриманням належної правової процедури призначення референдуму та конституційності положень, що виносяться на розгляд народу. При здійсненні репресивного конституційного контролю Конституційний Суд забезпечує вищу юридичну силу Конституції України – пряму дію конституційних норм та здійснює їх інтерпретацію, що властиво для будь-якого органу судової влади. Вища юридична сила Конституції

України зумовлює єдиний підхід при вирішенні справ Конституційним Судом. КСУ витлумачив цей принцип таким чином: «Однією з найважливіших умов визначеності відносин між громадянином і державою, гарантією закріпленого у ст. 21 Конституції України принципу непорушності прав і свобод людини є стабільність Конституції, яка, крім інших чинників, значною мірою визначається правовим змістом Основного закону. Доречно приділити увагу принципу правової визначеності, який передбачає чіткий і зрозумілий виклад закону, одноманітний режим його застосування, пропорційність і адекватність використання засобів для досягнення цілей конституційної юстиції. У матеріальному значенні принцип правової визначеності втілюється у фундаментальному характері конституційних принципів і норм, які не можуть тлумачитися довільно. У процесуальному значенні цей принцип проявляється, як безпосередньо зазначив Конституційний Суд, у стабільності конституційних норм у сенсі складної процедури внесення змін до Конституції України та встановлення певних процесуальних обмежень по суб'єктному, процедурному складу. Треба зазначити, що репресивний судовий конституційний контроль має більшу сферу застосування ніж превентивний і він більшою мірою відповідає природі органу конституційної юрисдикції. Превентивний та репресивний контроль виступає формами абстрактного конституційного контролю. В юридичній літературі також виділяється конкретний конституційний контроль, який реалізується конституційними судами при розгляді конституційних скарг. Опосередковано Конституційний Суд України здійснює його при наданні офіційного тлумачення Конституції і законів України.

Інцидентний конституційний контроль. Слід відмітити, що цей контроль здійснюється Конституційним Судом України у випадку, якщо при вирішенні питання відповідності нормативного акта Конституції або офіційного тлумачення Конституції та законів України, буде виявлено неконституційність інших нормативно-правових актів (ч. 3 ст. 61 Закону про КСУ). Також така форма конституційного контролю застосовується, якщо у процесі розгляду справи судом загальної юрисдикції виникає спір щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом, а суд звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який вносить відповідне конституційне подання до Конституційного Суду України.

Доречно згадати про контроль за забезпеченням механізму взаємодії норм та принципів міжнародного права і національного права. Цей різновид повноважень Конституційним Судом здійснюється насамперед через превентивний конституційний контроль за конституційністю схвалення міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Така форма контролю забезпечує правовий механізм виконання Україною міжнародних договорів відповідно до Конституції України. Розгляд справ здійснюється за конституційним поданням Президента України та Кабінету Міністрів України до прийняття парламентом відповідного закону. Варто зазначити, що КСУ призупиняє розгляд Верховною Радою питання щодо ратифікації міжнародного договору. Як правило, при укладанні міжнародних

договорів воля сторін спрямована на досягнення міжнародного співробітництва у певних сферах суспільного життя, реформування суспільних і державних інститутів, створення нових форм наддержавних утворень. Відповідно до доктрини «політичної доцільності» КСУ може надавати лише правову оцінку трансформації таких міжнародних договорів у вітчизняну правову систему та вказати, які конкретно положення не відповідають Конституції України. Необхідно відмітити, що при реалізації такого повноваження орган конституційної юстиції здійснює двоєдину функцію – забезпечує верховенство Конституції щодо міжнародних договорів (тобто здійснює стримуючу функцію), а також вказує парламентові на ті положення Основного закону, яким не відповідають положення міжнародного договору (тобто здійснює стимулюючу функцію щодо законодавця). Тому справедливою буде думка, що в такому разі висновок КСУ можна розглядати в сенсі ст. 159 Конституції як безпосередню підставу для внесення у парламент законопроектів про внесення відповідних змін до Основного закону. Доречно відмітити, що участь конституційної юстиції у механізмі трансформації міжнародних договорів у національну правову систему попереджує випадки суперечності конституції та міжнародних договорів, які є обов'язковими для держави. Треба зазначити, що конституційній перевірці підлягають міжнародні договори, які ще не набрали чинності в Україні. Ідея такої участі конституційної юстиції полягає у визначенні конституційного механізму виконання міжнародних договорів, оскільки держава не може відмовитися від їх виконання на тій підставі, що вони суперечать національному праву (ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів). Механізм співпідпорядкування публічної влади у цьому контексті спрямовує її органи на належне виконання міжнародних угод, тобто на їх ратифікацію парламентом з наступною промульгацією Президентом України. Насамперед через превентивний конституційний контроль за конституційністю схвалення міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Необхідно відмітити, що така форма контролю забезпечує правовий механізм виконання Україною міжнародних договорів відповідно до Конституції України. Розгляд справ здійснюється за конституційним поданням Президента України та Кабінету Міністрів України до прийняття парламентом відповідного закону. Водночас КСУ призупиняє розгляд Верховною Радою питання щодо ратифікації міжнародного договору. Як правило, при укладанні міжнародних договорів воля сторін спрямована на досягнення міжнародного співробітництва у певних сферах суспільного життя, реформування суспільних і державних інститутів, створення нових форм наддержавних утворень. Доречно зазначити, що відповідно до доктрини «політичної доцільності» КСУ може надавати лише правову оцінку трансформації таких міжнародних договорів у вітчизняну правову систему та вказати, які конкретно положення не відповідають Конституції України.

Теми доповідей (на вибір, обсяг презентації – до 10 слайдів):

1. Форми захисту Конституції України.

2. Заборона політичних партій як форма захисту Конституції: правова природа та порядок застосування.
3. Поняття і функції правової охорони Конституції.
4. Система правової охорони Конституції.
5. Зміст правової охорони Конституції.
6. Основні, сучасні підходи у захисті Конституції.
7. Поняття, види та моделі конституційного контролю.
8. Функції правової охорони Конституції.
9. Поняття та система правової охорони Конституції.

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Конституційне право: підручник за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.
2. Конституційне право : підручник МВС України, Харків. нац. ун-твнутр. справ ;за заг. ред.О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука ;[О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь. Харків, 2019. 484 с.
3. Софінська І.Охоронаконституції (концепт, суб'єкти, механізми та інструменти).Український часопис конституційного право 2024.
4. Терлецький Д. С., Афанасьєва М.В., Батан Ю. Д. та ін. Конституційне право України: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти. Одеса, 2019. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12412/КПУ_НМП_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. Тетарчук І., Дяків Т. Конституційне право України. Навчальний посібник для підготовки до іспитів. К., Центр учбової літератури, 2021. 218 с.

Практичне заняття 17.

Тема 12. Конституційний суд України як єдиний орган конституційного контролю (2 години).

Питання для обговорення:

1. Конституційний Суд України як єдиний орган конституційного контролю: склад та порядок формування.
2. Функції та повноваження Конституційного Суду України.
3. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України.
4. Конституційна скарга: поняття, критерії прийнятності, особливості розгляду.
5. Поняття та юридична природа актів Конституційного Суду України.
6. Порядок ухвалення та виконання актів КСУ.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Перш за все треба розглянути склад та порядок формування КСУ. До складу Конституційного Суду України входять вісімнадцять суддів Конституційного Суду України:

Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України;

відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України здійснюється на конкурсних засадах у визначеному законом порядку.

Варто проаналізувати, хто ж може бути суддею Конституційного Суду, а саме:

- громадянин України;
- який володіє державною мовою;
- на день призначення досяг сорока років;
- має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років;
- має високі моральні якості;
- є правником із визнаним рівнем компетентності.

Доречно звернути увагу на обмеження, які застосовуються до кандидатів на пост Судді Конституційного Суду. Суддя Конституційного Суду України не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

Суддя Конституційного Суду України призначається на дев'ять років без права бути призначеним повторно.

Суддя Конституційного Суду України набуває повноважень з дня складення ним присяги на спеціальному пленарному засіданні Суду.

Конституційний Суд України на спеціальному пленарному засіданні Суду обирає зі свого складу Голову шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк.

Варто вивчити Закон України "Про Конституційний Суд України" від 13.07.2017 року, який визначає порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, статус суддів Конституційного Суду України, підстави і порядок звернення до нього, процедуру розгляду ним справ і виконання його рішень.

Доречно наголосити хто не може бути Суддею Конституційного Суду, зокрема, не може бути призначена на посаду особа, яка на день призначення:

- є членом або обіймає посаду в політичній партії, іншій організації, яка має політичні цілі або бере участь у політичній діяльності;
- є обраною на виборну посаду в органі державної влади чи органі місцевого самоврядування, має представницький мандат;
- бере участь в організації або фінансуванні політичної агітації чи іншої політичної діяльності.

Необхідно розказати про конкурсні засади відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду:

- Відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду на конкурсних засадах щодо осіб, яких призначає Президент України, здійснює конкурсна комісія, яку створює Президент України.

- Підготовку питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатур на посаду судді Конституційного Суду у Верховній Раді України здійснює комітет,

до предмета відання якого належать питання правового статусу Конституційного Суду України (далі – Комітет), у порядку, визначеному Регламентом Верховної Ради України, з урахуванням положень статті 12 Закону України “Про Конституційний Суд України”.

- Підготовку питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатур на посаду судді Конституційного Суду з'їздом суддів України (далі – З'їзд) здійснює Рада суддів України.

Про початок конкурсу для відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду оголошується на офіційному веб-сайті відповідно Президента України, Верховної Ради України, Ради суддів України не пізніше ніж за три місяці до дня закінчення строку повноважень чи досягнення граничного віку перебування на посаді судді Конституційного Суду або не пізніше одного місяця з дня виникнення вакансії на посаду судді Конституційного Суду в разі, якщо повноваження судді Конституційного Суду припинено чи його звільнено з посади з підстав, передбачених статтею 149¹ Конституції України.

Треба відмітити, щодо складу конкурсної комісії, а саме: склад конкурсної комісії, створеної Президентом України, формується з числа правників з визнаним рівнем компетентності, які не беруть участі в конкурсному відборі на посаду судді Конституційного Суду.

Конкурсна комісія, Комітет, Рада суддів України упродовж одного місяця з дня оголошення про початок конкурсу в межах загального строку проведення конкурсу, передбаченого частиною шостою статті 12 Закону України “Про Конституційний Суд України”, приймає заяви від осіб, які виявили намір обійняти посаду судді Конституційного Суду і відповідають встановленим Конституцією України вимогам.

Доречно нагадати які документи додаються до заяви особи, яка виявила намір обійняти посаду судді Конституційного Суду:

- автобіографія;
- мотиваційний лист, у якому викладаються мотиви бути призначеним суддею Конституційного Суду;
- копія документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України;
- документи, що підтверджують стаж професійної діяльності у сфері права;
- декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, декларація родинних зв'язків судді та декларація доброчесності судді;
- копія диплома про вищу юридичну освіту (з додатками), здобуту в Україні, та/або копії документів про вищу юридичну освіту, здобуту за кордоном, разом із копіями документів, що підтверджують їх визнання в Україні, а також копії документів про науковий ступінь, вчене звання (за наявності);
- письмова згода на обробку персональних даних та оприлюднення копій документів, визначених цією статтею, крім копії документа, визначеного

пунктом 3 частини четвертої статті 12 Закону України “Про Конституційний Суд України”;

- заява про проведення перевірки, передбаченої Законом України “Про очищення влади”, або висновок за результатами такої перевірки (за його наявності);

- письмова згода на проведення спеціальної перевірки відповідно до закону;

- інші документи, передбачені Законом України “Про запобігання корупції” для проведення спеціальної перевірки.

Варто відмітити, що конкурсна комісія, Комітет, Рада суддів України після закінчення строку прийняття вище зазначених заяв встановлює відповідність осіб, які виявили намір обійняти посаду судді Конституційного Суду, встановленим Конституцією України та Законом України “Про Конституційний Суд України” вимогам. Щодо кандидатів, які відповідають зазначеним вимогам, оприлюднюються їх автобіографії та мотиваційні листи, а також проводиться спеціальна перевірка порядку, передбаченому Законом України “Про запобігання корупції”. Стосовно кандидатів, призначення яких здійснюється З’їздом, організовує проведення спеціальної перевірки Рада суддів України.

Слід зазначити, що за результатами вивчення документів та відомостей, наданих кандидатами, та співбесіди з ними конкурсна комісія, Комітет, Рада суддів України ухвалює рекомендацію щодо кожного кандидата на посаду судді Конституційного Суду. Конкурсна комісія, Рада суддів України складають списки кандидатів, рекомендованих на посаду судді Конституційного Суду, на підставі яких суб’єкти призначення приймають відповідні рішення. Такі списки мають містити кількість кандидатур, яка що найменше втричі перевищує кількість вакансій.

Треба сказати, що загальний строк проведення конкурсу для відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду становить два місяці.

Необхідно розглянути порядок призначення судді Конституційного Суду Президентом України:

- За результатами конкурсного відбору Президент України видає указ про призначення на посаду судді Конституційного Суду.

- Президент України призначає особу на посаду судді Конституційного Суду не пізніше трьох місяців із дня припинення повноважень або звільнення з посади судді Конституційного Суду, якого призначив Президент України.

- Порядок призначення судді Конституційного Суду Верховною Радою України:

- Порядок призначення судді Конституційного Суду Верховною Радою України встановлюється Законом України “Про Регламент Верховної Ради України” від 10.02.2010 року:

- Верховна Рада призначає суддів Конституційного Суду України списком, визначеним за підсумками рейтингового голосування, відповідно до кількості вакантних посад відкритим голосуванням більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради.

- У разі якщо вакантною є одна посада судді Конституційного Суду України, Верховна Рада призначає, відкритим голосуванням більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради, на посаду того кандидата, який за підсумками рейтингового голосування отримав найбільшу кількість голосів народних депутатів.

- Рішення про призначення на посади суддів Конституційного Суду України оформлюється постановою Верховної Ради

- Порядок призначення судді Конституційного Суду з'їздом суддів України:

- За результатами конкурсного відбору З'їзд відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх делегатів З'їзду включає кандидатури на посаду судді Конституційного Суду до бюлетеня для таємного голосування.

- Призначеним на посаду судді Конституційного Суду вважається той кандидат, який у результаті таємного голосування одержав більшість голосів від числа обраних делегатів З'їзду.

- Якщо за результатами голосування суддя Конституційного Суду не призначений, проводиться повторне голосування щодо двох кандидатів, які набрали більшу кількість голосів порівняно з іншими кандидатами.

- З'їзд призначає особу на посаду судді Конституційного Суду не пізніше трьох місяців із дня припинення повноважень або звільнення з посади судді Конституційного Суду, якого призначив З'їзд.

- Рішення З'їзду про призначення на посаду судді Конституційного Суду підписують головуючий на З'їзді та секретар.

- Порядок скликання та порядок проведення з'їзду суддів України визначаються Законом України "Про судоустрій і статус суддів" від 02.06.2016 року.

Необхідно відмітити, що суд є повноважним здійснювати конституційне провадження, якщо у його складі є щонайменше 12 суддів Конституційного Суду, які набули повноважень згідно зі статтею 17 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Варто дати визначення функції Конституційного Суду України — це основні напрями та види діяльності цього суду, що здійснюються відповідно до Конституції та законів України.

Слід наголосити, що пріоритетним напрямом діяльності Конституційного Суду є здійснення конституційного судочинства в Україні. Втім, це не єдина функція суду, також виділяють функції конституційного контролю, офіційного тлумачення (Конституцію), арбітражну та функцію конституційного правосуддя.

Необхідно проаналізувати Закон України Про Конституційний Суд України та особливу увагу приділити ст.7 і відмітити, що доповноважень Суду належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України;

3) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

4) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України(конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

5) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України;

6) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

7) надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

8) вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України;

9) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

Треба наголосити, що суд не розглядає питання щодо відповідності законам України актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, актів інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, крім випадків, передбачених пунктом 28 частини першої статті 85 та частиною другою статті 137 Конституції України.

Вирішення питань про відповідність Конституції України відбувається, коли до Конституційного Суду надійде подання від Президента України, Верховного Суду України, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини або Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Рішення і висновки Конституційного Суду є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Конституційний Суд також за зверненням Президента чи Уряду дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або таких договорів, що вносяться до парламенту для ратифікації.

Суб'єктами права на конституційне звернення з питань дачі висновків Конституційним Судом України є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи.

Обов'язково відмітити, що правові акти, визнані Конституційним Судом неконституційними повністю, або у певній частині втрачають свою чинність з моменту ухвалення Конституційним Судом відповідного рішення.

Необхідно зазначити, що рішення та висновки Конституційного Суду оприлюднюються наступного робочого дня після їх підписання і публікуються у «Віснику Конституційного Суду України», а також в інших офіційних виданнях («Офіційний вісник України», «Відомості Верховної Ради України», «Голос України», «Урядовий кур'єр»).

Доречно сказати, що матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичними чи юридичними особами актами і діями, що були визнані неконституційними, відшкодовуються державою у встановленому законодавством України порядку.

Слід дослідити, хто може звертатися до Конституційного Суду та які форми звернення можуть бути. Варто наголосити, що громадяни та юридичні особи відповідно до статті 151¹ Конституції України можуть звертатися до Конституційного Суду України з конституційними скаргами щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України за умови, що автор клопотання вважає застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України таким, що суперечить Конституції України. Необхідно наголосити, що конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Звертаючись до Конституційного Суду України, громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи повинні знати межі повноважень Конституційного Суду, питання, з яких вони можуть звертатися до нього, вимоги, встановлені Законом України „Про Конституційний Суд України“ від 13 липня 2017 року № 2136–VIII (далі – Закон) до конституційної скарги. Варто детально зупинитися на повноваженнях Конституційного Суду.

I. Конституційний Суд є органом конституційної юрисдикції. Він не належить до судів системи судоустрою України, найвищим судом у якій є Верховний Суд.

До повноважень Конституційного Суду України, визначених статтями 147, 150, 151, 151¹ Конституції України, статтею 7 Закону, належить: вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; офіційне тлумачення Конституції України; надання висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; надання висновків про відповідність Конституції України питань, які виносяться на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з

поста в порядку імпічменту; розгляд питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Треба зазначити, які питання він не розглядає. Згідно з частиною третьою статті 8 Закону Суд не розглядає питання щодо відповідності законам України актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, актів інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, крім випадків, передбачених пунктом 28 частини першої статті 85 та частиною другою статті 137 Конституції України.

Також до повноважень Конституційного Суду не належить вирішення питань, віднесених до компетенції судів системи судоустрою України. Він не є контролюючою інстанцією щодо цих судів, не може втручатися в їх діяльність, давати вказівки та доручення, перевіряти правильність застосування ними норм законодавства, розглядати питання конституційності прийнятих ними рішень. Конституційний Суд не уповноважений розглядати скарги на дії та рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб, давати оцінку цим діям та рішенням.

Конституційний Суд не вирішує питань встановлення та відновлення соціальних пільг, нарахування та перерахунку пенсій, інших питань, віднесених до компетенції органів законодавчої та виконавчої влади, судів та органів місцевого самоврядування. Він не дає роз'яснень та консультацій з правових питань, що виникають під час застосування чинного законодавства.

II. Варто наголосити, що є формою звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб до Конституційного Суду є конституційна скарга.

Згідно зі статтею 55 Закону конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу.

Доречно детально розглянути зміст конституційної скарги. В ній зазначаються:

1) прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса зареєстрованого місця проживання особи (для іноземця чи особи без громадянства – місця перебування) або повна назва та місцезнаходження юридичної особи, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;

2) відомості про уповноважену особу, що діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу;

3) короткий виклад остаточного судового рішення, в якому було застосовано відповідні положення закону України;

4) опис перебігу розгляду відповідної справи в судах;

5) конкретні положення закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України, та конкретні положення Конституції України, на відповідність яким належить перевірити закон України;

6) обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону;

7) відомості про документи і матеріали, на які посилається суб'єкт права на конституційну скаргу, із наданням копій цих документів і матеріалів;

8) перелік документів і матеріалів, що додаються.

Треба відмітити, що копія остаточного судового рішення у справі суб'єкта права на конституційну скаргу має бути засвідчена в установленому порядку судом, щойого ухвалив.

Слід звернути увагу, що згідно зі статтею 77 Закону скарга вважається прийнятною у разі, якщо з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), сплинуло не більше трьох місяців. Відповідно до статті 56 Закону суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України.

Доречно зазначити, що згідно зі статтею 74 Закону конституційна скарга подається до Суду державною мовою. Конституційні скарги надсилаються до Конституційного Суду поштою або передаються безпосередньо до Секретаріату Суду (далі – Секретаріат) без стягнення державного мита.

Необхідно наголосити, що узв'язку з тим, що до Конституційного Суду України (як і до конституційних судів інших країн) значна кількість клопотань вноситься з порушення вимог Закону, Законом та Регламентом Конституційного Суду передбачено їх попереднє опрацювання відповідним підрозділом Секретаріату. Так, статтею 57 Закону передбачено, що попередню перевірку звернень до Суду здійснює Секретаріат. Якщо конституційна скарга за формою не відповідає вимогам Закону, керівник Секретаріату повертає її суб'єкту права на конституційну скаргу. Повернення конституційної скарги не перешкоджає повторному зверненню до Суду з дотриманням вимог цього Закону.

III. Варто зауважити, що Конституційний Суд не здійснює офіційного тлумачення законів України. Питання офіційного тлумачення Конституції України розглядаються Конституційним Судом лише за конституційними поданнями Президента України, що найменше сорока п'яти народних депутатів України, Верховного Суду, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

IV. Треба зазначити, що листи, скарги, клопотання, заяви, в тому числі позовні заяви, інші звернення з питань, вирішення яких не належить до повноважень Конституційного Суду, опрацьовуються Секретаріатом в порядку, передбаченому Законом України „Про звернення громадян“.

V. Слід відмітити, що необхідні консультації щодо звернення до Конституційного Суду можуть бути надані на особистому прийомі громадян, який здійснюється з понеділка по четвер з 10.00 до 17.00 (у п'ятницю з 10.00 до 15.45). У ці ж години надаються роз'яснення і в телефонному режимі (тел. 238-13-65, 238-13-74). Докладніше про порядок особистого прийому можна дізнатися на офіційному веб-сайті Конституційного Суду (www.ccu.gov.ua) у підрубриці „Прийом громадян“ рубрики „До відома громадян“.

Перш за все треба дати поняття: конституційна скарга – це подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу.

Варто дослідити умови прийнятності конституційної скарги. Критерії прийнятності конституційної скарги закріплені статтею 77 Закону, за якою конституційна скарга вважається прийнятною за умов її відповідності вимогам, передбаченим статтями 55, 56 Закону, про які йшлося раніше, та інших умов, які досліджуються колегіями (в певних випадках сенатами) Суду під час вирішення питання щодо відкриття провадження у справі. На них зупинимося детальніше.

Перш за все, конституційну скаргу може бути подано, якщо особою вичерпано всі національні засоби юридичного захисту (за наявності ухваленого в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження – судового рішення, винесеного в порядку касаційного перегляду).

Необхідно вивчити думку Ставнійчук М.І., Єзерова А.А., Запорожця В.І. та Терлецького Д.С. з цього питання.

Варто відзначити, що як правило, особа є достатньо обмеженою у часі подання конституційної скарги, а тому приписи пункту 2 частини першої статті 77 Закону однією з умов прийнятності конституційної скарги визначають трьохмісячний строк на звернення з конституційною скаргою з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення).

У разі спливу строку на звернення з конституційною скаргою Суд традиційно визнає останню поданою з порушенням такого строку, наприклад:

Остаточним судовим рішенням у своїй справі автор клопотання вважає постанову Великої Палати Верховного Суду від 3 грудня 2019 року. Конституційна скарга прийнята оператором поштового зв'язку для направлення до Конституційного Суду України 27 серпня 2020 року та фактично надійшла до нього 31 серпня 2020 року, отже, строк її подання пропущено.

Таким чином, автор клопотання не дотримав вимог пункту 2 частини першої статті 77 Закону України „Про Конституційний Суд України“, а його конституційна скарга є такою, що подана з порушенням встановленого цим законом строку.

Слід зазначити, що водночас законодавець передбачив певні винятки із загального правила. Так, конституційна скарга може бути прийнята поза межами

вимог, установлених пунктом 2 частини першої статті 77 Закону, якщо Суд визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу.

Треба дослідити думку Михайла Савчина, який виділяє три чинника, які можуть зумовити Суд прийняти рішення про розгляд конституційної скарги з мотивів суспільного інтересу, а саме:

а) предмет конституційної скарги стосується певної інституційної проблеми, яка існує в національному правопорядку та потребує свого вирішення, оскільки її подальше невирішення породжує типові порушення прав і свобод людини, які мають бути гарантовані конституційними засобами;

б) порушення певного основоположного права, гарантованого конституційними засобами, породжує настільки тяжкі і невідворотні наслідки для її носія (навіть, якщо вони не становлять певної інституційної проблеми для національного правопорядку) з огляду на порушення фундаментальних засад належної правової процедури, що це потребує невідкладного втручання Суду шляхом розгляду конституційної скарги;

в) існує необхідність уніфікації або зміни усталеної практики Суду, оскільки з матеріалів конституційної скарги видно, що існуюча практика застосування положень Конституції України має наслідком надмірне і непропорційне обмеження права, яке є предметом розгляду конституційної скарги.

Необхідно зупинитись на другому винятку із загального правила щодо строків подання конституційної скарги – це пропущення такого строку у зв'язку з тим, що суб'єкт права на конституційну скаргу не мав повного тексту судового рішення. В такому випадку він має право висловити у конституційній скарзі клопотання про поновлення пропущеного строку.

З правозастосовної практики Суду з цих питань вбачається, що, заявляючи таке клопотання, особа має надати Суду відповідну інформацію та навести належні докази. При цьому слід зважати, наскільки відтермінування в отриманні судового рішення реально впливає на строк подання конституційної скарги.

Окремо варто акцентувати увагу на тому, що Закон надає право Суду відмовити у відкритті конституційного провадження, визнавши конституційну скаргу неприйнятною, якщо зміст і вимоги конституційної скарги є очевидно необґрунтованими або наявн єзловживання правом на подання скарги.

Необхідно проаналізувати практики Суду щодо розгляду конституційних скарг, зокрема так званих „відмовних ухвал“ та виділити певні критерії очевидної необґрунтованості.

Доречно дослідити акти Конституційного Суду України як спеціальні правові акти, що приймаються Конституційним Судом в особливому процесуальному порядку з метою реалізації своїх повноважень як органу конституційної юрисдикції і є остаточними та загальнообов'язковими на всій території України.

Важливо наголосити, що чинне законодавство не містить поняття актів Конституційного Суду України. Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», а також Регламентом Конституційного Суду України визначені лише види таких актів: ними є рішення, висновки і ухвали.

Акти Конституційного Суду України є засобом юридичного оформлення результатів розгляду ним матеріальних, процесуальних чи організаційних питань. Актам Конституційного Суду України притаманні певні особливості, які зумовлені насамперед природою органу конституційної юрисдикції. Варто наголосити, що особливості актів Конституційного Суду України полягають в тому, що вони: - мають спеціальний предмет (об'єкт) – актами Конституційного Суду України вирішуються питання, віднесені до його виключної компетенції. Жоден інший державний орган не уповноважений вирішувати питання, які є предметом діяльності Конституційного Суду України; - приймаються в особливому процесуальному порядку; - є загальнообов'язковими на всій території України; - є остаточними і оскарженню не підлягають; - є засобом гарантування верховенства Конституції України на всій території держави, забезпечення прямої дії норм і формування єдиного конституційного право розуміння. З означеного випливає, що особливості актів Конституційного Суду України свідчать, що вітчизняний орган конституційної юрисдикції, по-перше, має виступати важливою інституцією у сфері державотворчих процесів в Україні, по-друге, зобов'язує його бути певним «мозковим центром», який, здійснюючи тлумачення відповідних положень Конституції України та законів України або ж вирішуючи питання про відповідність Конституції України (конституційність) окремих положень чинного законодавства України, повинен керуватися не тільки позитивістським підходом, а й природно-правовою концепцією права і виробляти при цьому нові доктрини у галузі права взагалі та конституційного права зокрема. Необхідно уважно ставитися до правових позицій Конституційного Суду України та враховувати згадані позиції в аналізі відповідних законодавчих норм та їх правозастосуванні на практиці.

Варто замітити, що актами, які приймаються під час розгляду справ на пленарних засіданнях Конституційного Суду України, є рішення та висновки; актами, які виносяться, - процесуальні ухвали та протокольні ухвали.

Слід зазначити, що Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки іменем України. З інших питань, які розглядаються на пленарному засіданні Конституційного Суду, виносяться процесуальні та протокольні ухвали.

Необхідно наголосити, що рішення приймаються, висновки даються Конституційним Судом України поіменним голосуванням шляхом опитування суддів Конституційного Суду. Рішення у справі приймається, висновок дається Конституційним Судом на закритій частині пленарного засідання Конституційного Суду за участю суддів Конституційного Суду, які брали участь у розгляді справи. Рішення Конституційного Суду приймаються та його висновки даються на пленарному засіданні, якщо за них проголосувало не менше десяти суддів Конституційного Суду України. Конституційний Суд приймає рішення у справах щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України та правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Доречно детально зупинитись на тому, що Конституційний Суд України дає висновки у справах з питань:

- а) офіційного тлумачення Конституції України та законів України;
- б) про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання нею згоди на їх обов'язковість для України;
- в) щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

На закриту частину пленарного засідання вноситься проект рішення, висновку у справі, підготовлений суддею-доповідачем на основі матеріалів справи, досліджених Конституційним Судом у процесі її розгляду. Кожен суддя Конституційного Суду, який бере участь у розгляді справи, має право подати власний проект рішення, висновку у справі або перелік питань, які визначають суть рішення, висновку.

На закритій частині пленарного засідання судді Конституційного Суду вільно викладають свої думки з питань, що обговорюються, вносять пропозиції, поправки до проекту рішення, висновку у справі. Пропозиції та поправки суддів Конституційного Суду до проекту рішення, висновку у справі вносяться у письмовій формі, голосування по кожній з них проводиться окремо. Суддя Конституційного Суду може на будь-якій стадії обговорення проекту рішення, висновку у справі зняти свою пропозицію чи поправку.

Необхідно зазначити, що судді Конституційного Суду України не мають права утримуватися від голосування.

Варто відмітити, що рішення та висновки Конституційного Суду мотивуються письмово, підписуються окремо суддями Конституційного Суду, які голосували за їх прийняття і які голосували проти їх прийняття, та оприлюднюються. Вони є остаточними і не підлягають оскарженню.

Треба наголосити, що підписання суддею Конституційного Суду рішення, висновку Конституційного Суду є обов'язковим. Суддя Конституційного Суду, який підписав рішення чи висновок Конституційного Суду, має право, незалежно від того, голосував він "за" чи "проти" прийняття рішення або дачі висновку, на свою окрему думку у справі, яка викладається у семиденний строк від дня голосування у письмовій формі і додається до відповідного рішення чи висновку.

Слід зазначити, що рішення і висновки Конституційного Суду України підписуються не пізніше семи днів після прийняття рішення, дачі висновку. Вони офіційно оприлюднюються наступного робочого дня після їх підписання і публікуються у "Віснику Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України. Рішення і висновки Конституційного Суду офіційно оголошуються головуючим на пленарному засіданні Конституційного Суду. Це оголошення і є офіційним оприлюдненням рішення, висновку Конституційного Суду.

Необхідно відмітити, що Конституційний Суд України після офіційного оприлюднення рішення, висновку може з власної ініціативи або за заявою однієї

із сторін конституційного провадження виправити допущені у рішенні, висновку неточності, описки, редакційні або технічні огріхи. Рішення, висновок Конституційного Суду можуть бути роз'яснені Конституційним Судом за клопотанням однієї із сторін конституційного провадження. Конституційний Суд України може відкрити нове провадження у справі при виявленні нових обставин по справі, які не були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або дачі висновку в справі.

Важливо наголосити, що рішення і висновки Конституційного Суду України рівною мірою є обов'язковими до виконання. З метою забезпечення обов'язковості виконання рішень і висновків Конституційного Суду законом передбачено здійснення низки юридичних дій. Так, копії рішень і висновків Конституційного Суду України надсилаються наступного робочого дня після їх офіційного оприлюднення суб'єкту права на конституційне подання чи конституційне звернення, з ініціативи якого розглядалася справа, до Міністерства юстиції України, а також до органу влади, що прийняв правовий акт, який був предметом розгляду в Конституційному Суді України. Конституційний Суд має право зажадати від зазначених органів письмового підтвердження виконання свого рішення, додержання свого висновку. У разі необхідності Конституційний Суд України може визначити у своєму рішенні, висновку порядок і строки їх виконання, а також покласти на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення виконання рішення, додержання висновку. Невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України тягнуть за собою відповідальність згідно із законом.

Теми доповідей (на вибір, обсяг презентації – до 10 слайдів):

1. Конституційний суд України і його роль у забезпеченні верховенства конституції.

2. Функції Конституційного суду

3. Повноваження Конституційного суду

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Конституційне право: підручник за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.

2. Конституційне право : підручник/ МВС України, Харків. нац. ун-твнутр. справ ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука ; [О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь. Харків, 2019. 484 с.

3. Терлецький Д. С., Афанасьєва М.В., Батан Ю. Д. та ін. Конституційне право України: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти. Одеса, 2019. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12412/КПУ_НМП_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y

4. Тетарчук І., Дяків Т. Конституційне право України. Навчальний посібник для підготовки до іспитів. К., Центр учбової літератури, 2021. 218 с.

Практичне заняття 18

Тема 13. Конституційно-правова відповідальність та санкції в

Конституційному праві (2 години).

Питання для обговорення:

1. Поняття, ознаки, принципи і функції конституційної відповідальності.
2. Види конституційно-правової відповідальності.
3. Підстави конституційно-правової відповідальності.
4. Політико-правовий характер конституційної відповідальності.
5. Суб'єкти конституційної відповідальності.
6. Об'єкти конституційно-правової відповідальності.
7. Конституційний делікт.
8. Підстави конституційно-правової відповідальності.
9. Санкції в конституційному праві.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Розгляд цієї теми треба розпочати з поняття: конституційно-правова відповідальність – це вид соціальної та юридичної відповідальності, який існує у сфері конституційно-правових відносин, передбачений нормами конституційного права і характеризується специфічним колом суб'єктів, механізмів реалізації, санкціями й полягає у примусовому застосуванні засобів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект), виступає найважливішою гарантією реалізації й захисту Конституції.

Варто зупинитись на особливих ознаках конституційно-правової відповідальності та слід відносити до них ті кваліфікуючі особливості цього виду юридичної відповідальності, що вирізняють її від інших самостійних видів юридичної відповідальності. Слід детально дослідити ці ознаки.

По-перше, конституційно-правова відповідальність має конститууючий (системоутворюючий) характер, тобто конституційно-правова відповідальність визначає загальні принципи для інших видів юридичної відповідальності.

По-друге, конституційно-правова відповідальність через особливості предмета конституційно-правового регулювання має чітко виявлений політичний характер, оскільки відповідальність настає за порушення суспільних відносин, пов'язаних зі здійсненням влади в державі. Необхідно наголосити, що конституційно-правова відповідальність не може ототожнюватися з політичною, оскільки існує в межах конституційно-правового припису і має відповідні юридичні, а не політико-моральні санкції.

По-третє, конституційно-правова відповідальність передбачає конституційні санкції як міру юридичної відповідальності. Слід зазначити, що конституційно-правові санкції передбачають такі особливі міри і форми юридичної відповідальності, як дострокове припинення повноважень органу держави або посадової особи; відмова у реєстрації політичної партії, громадської організації; скасування чи призупинення дії конституційного нормативно-правового акта тощо.

По-четверте, специфічність підстав конституційно-правової відповідальності: підставою ретроспективної відповідальності є юридичний

факт конституційного делікту, а проспективної – юридичний факт набуття статусу суб'єкта конституційно-правової відповідальності.

По-п'яте, особливе коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності, що є вужчим за коло суб'єктів конституційного права. Необхідно наголосити, що суб'єктами конституційно-правової відповідальності можуть бути виключно орган публічної влади або його посадова особа, а також об'єднання громадян, державні органи й органи місцевого самоврядування. Принципи конституційно-правової відповідальності тісно взаємопов'язані і взаємообумовлені та складають єдиний комплекс, який забезпечує цілісність інституту конституційно-правової відповідальності. Треба наголосити, що дотримання одного принципу сприяє реалізації інших і, навпаки, порушення будь-якого принципу негативно впливає на реалізації інших. Тільки у взаємодії принципи здатні виконати свої функції і призначення, адекватно відобразити закономірності конституційно-правової відповідальності.

Варто до основних принципів конституційно-правової відповідальності віднести наступні та детально їх дослідити: принципи справедливості, гуманізму, законності, невідворотності, винності діяння. Принцип справедливості конституційно-правової відповідальності є системоутворюючим принципом, оскільки ґрунтується на принципах рівності, поваги і захисту прав і свобод людини і громадянина, відповідності правових норм моральним нормам, категоріям розумності і добросовісності. Встановлення конституційно-правової відповідальності повинно бути справедливим і відповідати всім критеріям справедливості як морально-правової категорії. Зміст принципу справедливості юридичної відповідальності розкривається також через принципи законності, індивідуалізації, невідворотності діяння. Юридична відповідальність справедлива, якщо вона законна, невідворотна, індивідуалізована та настає за винні діяння. Значну роль при реалізації конституційно-правової відповідальності відіграє принцип гуманізму. Він ґрунтується на конституційному визнанні в Україні людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Сутність його полягає в недопустимості законодавчої регламентації та застосування мір конституційно-правової відповідальності, які принижують честь і гідність особи, спричиняють їй фізичні страждання, порушують її права і свободи. Основу принципу гуманізму складають норми ст. 28 Конституції України, як і визначають, що кожен має право на повагу до його гідності. Проявом принципу гуманізму є також недопустимості зворотної сили закону, який обтяжує відповідальність. Варто наголосити, що при призначенні конституційно-правових санкцій мають враховуватись пом'якшуючі обставини і мотиви правопорушення, щиросердечкяття особи тощо. Принцип законності конституційно-правової відповідальності означає, що її підстави та санкції завжди мають бути прямо встановлені законом і вона повинна застосовуватись у повній відповідності з вимогами чинного конституційного законодавства. Доречно зазначити, що конституційно-правова відповідальність застосовується лише за діяння, яке передбачене законом як протиправне, якщо цей закон

вступив у законну силу та його зміст оприлюднено. Не може розглядатися підставою конституційно-правової відповідальності порушення будь-яких політичних та моральних норм, якщо вони не знайшли відповідного закріплення у нормах конституційного права. Реалізація конституційно-правової відповідальності та застосування конституційно-правових санкцій повинно здійснюватись у встановленій процесуальній формі, яка гарантує забезпечення прав і законних інтересів осіб, які притягуються до конституційно-правової відповідальності. З принципом законності тісно пов'язаний принцип невідворотності настання конституційно-правової відповідальності, сутність якого полягає у забезпеченні дієвості конституційного права, ефективності його впливу на конституційно-правові відносини та їх суб'єктів. Основний зміст принципу невідворотності розкривається в тому, що будь-яке правопорушення повинно бути своєчасно виявлене, встановлений винний у його вчиненні суб'єкт і притягнений до міри відповідальності у передбаченому законом порядку.

Важливим питанням для розуміння конституційної відповідальності є виділення її функцій. Різноманітність суспільних відносин, щорегламентуються конституційно-правовими відносинами, визначає багатоманітність функцій конституційної відповідальності. Варто їх класифікувати за такими критеріями:

1. За характером впливу на суб'єктів визначають: - регулятивні, призначенням яких є впорядкування відносин між суб'єктами конституційної відповідальності шляхом визначення змісту суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що їм належать; - охоронні, що забезпечують гарантування конституційних законів шляхом встановлення можливостей застосування санкцій.

2. За призначенням для конституційно-правових відносин: - інформаційні, змістом яких є забезпечення суб'єктів правовідносин інформацією про можливу та необхідну поведінку; - превентивні, що гарантують можливість усвідомленого ставлення до конституційно-правових приписів; - правопоновлюючі, що забезпечують відновлення порушених конституційних прав людини і громадянина. Відповідальність виступає як гарантія конституційних норм і у своєму позитивному аспекті, виконуючи стимулюючу та правозабезпечувальну функцію; і у ретроспективному, виконуючи завдяки санкціям правоохоронну роль. Стимулююча функція полягає у впливі на свідомість суб'єктів з метою активізації, реалізації конституційних норм, створення стимулів при виборі варіанта поведінки. Правозабезпечувальна функція полягає у безпосередньому забезпеченні реалізації конституційних норм. Це здійснюється завдяки застосуванню різних методів. Однак при цьому завжди відповідальність відіграє певну роль, виступаючи у двох аспектах. Вона справляє дисциплінуючий вплив на учасників правозастосовчого процесу, забезпечує гідну поведінку держави, представленої своїми органами, щодо особи. Складовою частиною правового статусу посадової особи, органу є його відповідальність. При цьому позитивний аспект відіграє все ж таки значну роль і постійний стан позитивної відповідальності, щоденна підзвітність, підконтрольність, спрямовують

діяльність суб'єктів у потрібному напрямі. Звичайно ж, це забезпечується наявністю конкретних санкцій. Конституційна відповідальність виконує правоохоронну функцію. Специфічність правоохоронної функції відповідальності полягає й у тому, що її можливо визначити лише крізь категорію санкцій. Посилення регулюючої функції публічного права виражається в формулюванні чітких правил поведінки для вищих посадових осіб. За не виконання цих правил накладається онституційно-правова відповідальність. При цьому важливо розмежування функцій управління і відповідальності між усіма органами державної влади, її суб'єктами, органами місцевого самоврядування. Отже, конституційно-правова відповідальність – це самостійний різновид юридичної відповідальності, передбачений нормами конституційного законодавства як засіб реалізації, розвитку та гарантування конституційноправових приписів, прав, свобод та інтересів суб'єктів конституційноправових відносин.

Необхідно зупинитись на видах конституційно-правової відповідальності і відмітити, що у юридичній літературі конституційно-правову відповідальність прийнято також розглядати у двох аспектах – позитивному та ретроспективному. Залежно від цього виділяються відповідно два її види – позитивна та ретроспективна конституційно-правова відповідальність. Позитивною прийнято вважати відповідальну поведінку, відповідальне ставлення суб'єкта конституційно-правових відносин до своїх обов'язків, належне їх виконання. Підставами такої відповідальності є належне здійснення суб'єктом конституційних правових відносин певних функцій. Отже, державний орган, посадова особа несуть відповідальність саме тому, що до цього зобов'язує їх правовий статус. Ретроспективною вважається конституційно-правова відповідальність за протиправні дії або бездіяльність, які мали місце в минулому, її підставою є вчинення конституційного правопорушення. Критерії такої класифікації різні.

Вона може поділятися на види, зокрема, залежно:

а) від джерел, у яких передбачено відповідальність за порушення норм конституційного права;

б) від правових інститутів, на котрі поділяється сукупність онституційно-правових норм;

в) від суб'єктів конституційно-правової відповідальності, тобто від того, хто може притягатися до неї;

г) від підстав розглядуваної відповідальності, тобто від того, за що повинен нести відповідальність суб'єкт конституційного правопорушення;

д) від інстанцій, тобто від того, перед ким передбачена відповідальність суб'єкта такого правопорушення. Поділ зазначеної відповідальності на види може здійснюватися також

г) за формами контролю, які застосовуються з метою забезпечення додержанн вимог, щ омістяться в нормах конституційного права, особливостями конституційних правопорушень та специфікою мір відповідальності за них.

Доречно розглянути суб'єктів конституційних деліктів і наголосити, що більшість дослідників поділяють на два види: індивідуальних суб'єктів і колективних. До індивідуальних суб'єктів відносяться: громадяни України, іноземці, біженці; народні депутати України, депутати представницьких органів місцевого самоврядування; посадові особи. Колективними суб'єктами, що мають конституційно-правову деліктоздатність, є органи державної влади; органи місцевого самоврядування; об'єднання громадян і інші соціальні утворення (комітети і комісії представницьких органів, виборчі комісії і т.д.).

Доречно зупинитись на підставах відповідальності та відмітити, що за конституційним правом, є нормативні та фактичні умови. Нормативна основа передбачає лише можливість юридичної відповідальності, а реальною вона стає за наявності юридичних фактів. Отже, зазвичай виділяють складові підстав юридичної відповідальності – фактичну підставу (склад правопорушення) та нормативну підставу (норми права), що уявляється цілком логічним і може бути застосовано в аналізі підстав конституційно-правової відповідальності. І справді, підстава конституційно-правової відповідальності – це і конкретна норма конституційного права, яку було порушено, і одночасно – наявність у діянні особи (органу, держави) конкретного складу конституційного делікту. Нормативною підставою конституційно-правової відповідальності може бути визнано порушення норм Конституції України та інших джерел галузі конституційного права. Водночас конституційно-правові норми досить часто не містять чітких юридичних підстав притягнення суб'єкта до конституційно-правової відповідальності. Фактична підстава конституційно-правової відповідальності – це конкретний конституційно-правовий делікт, склад якого передбачає об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону. Конституційних правопорушень та специфікою мір відповідальності за них.

Треба розглянути політико-правовий характер конституційної відповідальності, зазначити, що підставами відповідальності, за конституційним правом, є нормативні та фактичні умови. Нормативна основа передбачає лише можливість юридичної відповідальності, а реальною вона стає за наявності юридичних фактів. Отже, зазвичай виділяють дві складові підстав юридичної відповідальності – фактичну підставу (склад правопорушення) та нормативну підставу (норми права), що уявляється цілком логічним і може бути застосовано в аналізі підстав конституційно-правової відповідальності. І справді, підстава конституційно-правової відповідальності – це і конкретна норма конституційного права, яку було порушено, і одночасно – наявність у діянні особи (органу, держави) конкретного складу конституційного делікту. Нормативною підставою конституційно-правової відповідальності може бути визнано порушення норм Конституції України та інших джерел галузі конституційного права. Водночас конституційно-правові норми досить часто не містять чітких юридичних підстав притягнення суб'єкта до конституційно-правової відповідальності. Фактична підстава конституційно-правової відповідальності – це конкретний конституційно-правовий делікт, склад якого передбачає об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону.

Треба зазначити, що конституційна відповідальність має політико-правовий характер, оскільки вона поєднує в собі як юридичні, так і політичні аспекти. З одного боку, вона ґрунтується на юридичних принципах, зокрема на положеннях Конституції та інших законодавчих актів, що визначають порядок дії та механізми відповідальності для державних посадовців. З іншого боку, конституційна відповідальність пов'язана з політичними процесами, оскільки вона застосовується у контексті роботи законодавчих, виконавчих та судових органів влади.

На рівні політики, конституційна відповідальність відображає здатність суспільства контролювати своїх лідерів та забезпечувати їх відповідність конституційним нормам і цінностям. Це включає в себе механізми інституційної та громадської контрольної функції, такі як процедури імпичменту, парламентське розслідування, а також громадську мобілізацію та активізацію.

Юридичний аспект конституційної відповідальності визначається конституційними нормами і законами, які встановлюють правові рамки для здійснення відповідальності державних посадовців за порушення конституційних обов'язків або законів. Цей аспект включає в себе процедури, такі як імпичмент, судові розгляди та адміністративні дії, спрямовані на відновлення конституційного порядку та захист прав і свобод громадян.

Отже, конституційна відповідальність є комплексним явищем, яке об'єднує в собі як політичні, так і правові аспекти, і відображає важливий елемент функціонування конституційного ладу в країні.

Доречно розглянути суб'єкти конституційної відповідальності:

1) держава (ч.2 ст. 3 Конституції, в статті зазначено, що «держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»);

2) органи державної влади;

3) органи місцевого самоврядування;

4) громадські об'єднання: політичні партії і громадські організації;

5) посадові особи — депутати;

6) фізичні особи: громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства.

Треба дослідити, що суб'єктами притягнення до відповідальності виступають:

1) парламент;

2) Конституційний Суд;

3) президент;

4) територіальна громада (виборці).

Необхідно розглянути, що прикладами заходів конституційно-правової відповідальності виступають, наприклад, імпичмент президента, розпуск парламенту, висловлення недовіри та відставка уряду, відставка окремих міністрів, висловлення недовіри депутатам та їх відкликання виборцями, визнання неконституційними актів чи окремих їх частин, призупинення актів виконавчих органів влади та інші.

Доцільно дослідити об'єкти правопорушення та відмітити, що за конституційним правом, є ті відносини, які регламентуються нормами цієї галузі права. Сутність даних відносин полягає в тому, що це – найбільш важливі, фундаментальні відносини, в основі яких лежать ідеї і практика повновладдя народу України. Ось чому об'єктом правопорушень можуть бути владні відносини у сфері реалізації прав і свобод громадян, видання актів державних органів, виборчих прав громадянтощо. Об'єктивна сторона конституційно-правового делікту містить саме діяння, його негативні наслідки та причинний зв'язок між ними. Слід підкреслити, що конституційно-правова відповідальність може наступати лише у випадках прямого порушення конституційно-правової заборони чине виконання функцій, завдань, обов'язків, покладених конституційно-правовою нормою на суб'єктів конституційного права.

Треба дати визначення поняттю конституційний делікт – це дія (діяння або бездіяння) суб'єкта конституційно-правових відносин, яка не відповідає належній поведінці і тягне за собою вживання заходів конституційної відповідальності.

Варто зупинитись на складі делікту та детально його вивчити. Конституційне правопорушення (делікт) має відповідний склад: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. Об'єктом конституційного правопорушення виступають певні матеріальні або нематеріальні блага, цінності яким завдається або може завдатися шкода. Серед об'єктів конституційно-правової відповідальності є такі «традиційні» для юридичної відповідальності, як власність, здоров'я, майно тощо, та ціла низка особливих об'єктів – територія, суверенітет, влада, розподіл повноважень та ін. Об'єктивна сторона характеризує конституційний делікт зовні, тобто розкриває саме діяння й ті наслідки, з якими пов'язаний збиток, заподіяний об'єкту конституційного делікту. Необхідно наголосити, що важливим елементом об'єктивної сторони є протиправність поведінки (діяльності) суб'єкта конституційного права. Протиправними визнаються ті діяння, які не відповідають вимогам конституційних норм. Але поряд із цим необхідно відзначити, що у певних випадках об'єктивна сторона може проявлятися у формі невідповідності поведінки (діяльності) не стільки конституційно-правовим приписам, скільки політико-правовому статусу (положенню) суб'єкта конституційно-правових відносин. Варто звернути увагу, що як правило, це зовні проявляється у вигляді неналежного виконання органом публічної влади або їх посадовою особою своїх конституційних функцій та повноважень. Це означає, що формальної невідповідності діяльності (поведінки) суб'єкта нормам конституційного права може не бути, але повинна бути їх якісна невідповідність, яка обумовлюється статусом суб'єкта, його призначенням в механізмі державної влади, в політико-правовій системі держави в цілому (діяльність була неефективною, малоактивною, нераціональною та ін.). Доречно наголосити, що суб'єктом конституційно-правової відповідальності є учасники суспільних відносин, що наділені конституційною правосуб'єктністю і, зокрема, деліктоздатністю – можливістю нести юридичну відповідальність за свої протиправні вчинки. Ними є: держава в цілому; органи державної влади (у тому

числі і Президент, як одноосібний орган влади); народні депутати України; місцеві ради; об'єднання громадян: політичні партії, і громадські організації; фізичні особи: громадяни України, в тому числі й ті громадяни, які мають специфічний правовий статус осіб, що претендують на зайняття виборних посад (кандидати у депутати, кандидати на пост Президента України) та ін. Варто наголосити, що особливістю конституційно-правової відповідальності є те, що основними відповідальними особами виступають саме вищі органи державної влади. В інших видах юридичної відповідальності, як правило, основними відповідальними суб'єктами є фізичні особи або недержавні юридичні особи. Суб'єктивною стороною складу конституційного елікту є передусім вина, яка відображає певне внутрішнє психічне ставлення суб'єкта до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Слід відмітити, що особливістю вини в конституційно-правовій відповідальності є те, що це поняття є не тільки психологічним, а і соціальнополітичним. Цим пояснюється те, що суб'єкти конституційного права несуть відповідальність перед державою та суспільством не тільки за пряме порушення конституційно-правових приписів, але й за несумлінне ставлення до реалізації свого політико-правового статусу, за неналежне здійснення своїх конституційних функцій та задач. Досить часто в конституційному праві вина асоціюється з наявністю у суб'єкта можливості належним чином виконати свої конституційні функції та задачі і неприйняттям ним всіх необхідних засобів для того, щоб не допустити конституційного правопорушення. Отже, соціально-політичний аспект суб'єктивної сторони правопорушень у конституційному праві залежить від характеру суб'єктів правопорушень.

Варто дослідити санкції в конституційному праві. Наголосити, що санкції в конституційному праві відносяться до заходів, які передбачені в конституції країни для забезпечення дотримання її положень та забезпечення відповідальності за їх порушення. Ці санкції можуть включати різноманітні заходи від адміністративних штрафів до судових вироків. Треба детально розглянути деякі типові санкції, які можуть бути визначені в конституції:

1. Штрафи або грошові санкції: Конституція може передбачати штрафи для осіб або установ, які порушують її положення.

2. Судові вирокі: Конституція може визначати судові наслідки для осіб, винних у порушенні конституційних норм. Це може включати адміністративні судові санкції, такі як арешт, або кримінальні судові вирокі у випадках серйозних порушень.

Відсторонення від посади: якщо конституція передбачає, що певні посади або функції мають виконуватися з дотриманням конституційних принципів, порушення цих принципів може призвести до відсторонення особи від посади.

Суспендування конституційних прав: У деяких випадках конституція може передбачати можливість тимчасового або постійного суспендування певних конституційних прав для осіб, які порушують конституцію або загрожують її збереженню. Суспендування конституційних прав - це захід, за якого частина або всі конституційні права громадян можуть бути тимчасово призупинені або

обмежені в умовах виняткової ситуації, такої як воєнний стан, надзвичайний стан або інші надзвичайні обставини.

Це засіб, який може застосовуватися у демократичних країнах у випадках, коли виникає загроза національній безпеці, громадському порядку або іншим важливим інтересам держави. Суспендування конституційних прав може надавати владі розширені повноваження для вжиття заходів, які в іншому випадку можуть бути заборонені або обмежені.

Важливо зауважити, що суспендування конституційних прав зазвичай є тимчасовим заходом і повинно бути обмеженим у часі та обсязі. Крім того, воно повинно відповідати принципам законності і демократії, а також повинно бути суворо обґрунтованим та підкріпленим необхідністю у зв'язку з винятковою обставиною, що виникла. У більшості випадків суспендування конституційних прав також підлягає контролю з боку судової влади або парламенту для забезпечення дотримання законності і захисту основних прав і свобод громадян.

Інші адміністративні або судові заходи: Крім вище названих санкцій, конституція може передбачати інші заходи або процедури, спрямовані на забезпечення дотримання її положень.

Ці санкції можуть варіюватися в залежності від конкретної конституції, а також від контексту та історичних умов країни.

Доцільно зупинитись на тому, що конституційно-правовій відповідальності властиві такі специфічні санкції:

- 1) усунення з посади і примусової відставка;
- 2) дострокове припинення повноважень депутата за рішенням представницького органу, а також дисциплінарні санкції, передбачені парламентськими регламентами;
- 3) скасування і припинення дії актів;
- 4) позбавлення громадянства;
- 5) позбавлення державних нагород тощо.

Теми доповідей (на вибір, обсяг презентації – до 10 слайдів):

1. Види конституційно-правових санкцій
2. Санкції як міра конституційно-правової відповідальності
3. Конституційно-правова відповідальність Глави держави
4. Особливості конституційно-правова відповідальність Верховної Ради.

Джерела, рекомендовані до заняття:

1. Конституційне право: підручник за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.

2. Конституційне право : підручник/ МВС України, Харків. нац. ун-твнутр. справ ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука ; [О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь. Харків, 2019. 484 с.

3. Заяць Н. Конституційно-правова відповідальність органів в Україні. Право України. 2014. № 12. С. 95-103.

4. Терлецький Д. С., Афанасьєва М.В., Батан Ю. Д. та ін. Конституційне право України: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти.

5. Тетарчук І., Дяків Т. Конституційне право України. Навчальний посібник для підготовки до іспитів. К., Центр учбової літератури, 2021. 218 с.

Практичне заняття 19

Контрольна робота за змістовим модулем 2

Основні питання, які виносяться на контрольну роботу (тестування):

1. Поняття, ознаки та сутність конституції.
2. Юридична і фактична Конституція.
3. Юридичні властивості конституції.
4. Функції конституцій та їх характеристика.
5. Конституція як конкретно-історична, політична і правова категорія.
6. Гарантії стабільності Конституції України.
7. Роль тамісце конституції в демократичному суспільстві та державі.
8. Класифікація конституцій: мета та критерії класифікації.
9. Писана, неписана, кодифікована та не кодифікована конституції
10. Класифікація конституцій за способом прийняття та часом дії.
11. Внесення змін в конституцію як критерій їх класифікації.
12. Види конституцій за формою правління, політичним режимом та формою територіального устрою.
13. Відповідність конституції реальним відносинам у суспільстві.
14. Поняття конституціоналізму та основні етапи його становлення
15. Сутність та зміст конституціоналізму, його рівні й складові елементи.
16. Конституціоналізм і конституція.
17. Проблема виникнення та періодизація історії розвитку конституціоналізму в Україні та взаємозв'язок з європейським конституціоналізмом.
18. Державно-конституційні традиції й акти України дореволюційного періоду (до жовтня 1917 р.).
19. Основні етапи вітчизняно го конституційного будівництва.
20. Універсали Української Центральної Ради і Конституція Української Народної Республіки (1918 р.), Конституція УРСР 1919 р.
21. Конституція УРСР 1937 р., Конституція УРСР 1978 р., основні риси й особливості.
22. Передумови конституційного розвитку незалежної України.
23. Історичні передумови, порядок та особливості прийняття
24. Конституції України 28 червня 1996 року.
25. Проблема забезпечення стабільності Конституції України в умовах перехідного періоду вітчизняного конституціоналізму.
26. Періодизація конституційного процесу до та після прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.
27. Необхідність захисту (охорони) Конституції України.
28. Захист (охорона) конституції: поняття, форми, суб'єкти.

29. Інститути конституційного нагляду і контролю, їх роль у забезпеченні конституційної законності і верховенства конституції.

30. Конституційний Суд України як єдиний орган конституційного контролю.

31. Конституційний Суд України як єдиний орган конституційного контролю: склад та порядок формування.

32. Функції та повноваження Конституційного Суду України.

33. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України.

34. Конституційна скарга: поняття, критерії прийнятності, особливості розгляду.

35. Поняття та юридична природа актів Конституційного Суду України.

36. Порядок ухвалення та виконання актів КСУ.

37. Поняття, ознаки, принципи і функції конституційної відповідальності.

38. Види конституційно-правової відповідальності.

39. Підстави конституційно-правової відповідальності.

40. Політико-правовий характер конституційної відповідальності.

41. Суб'єкти конституційної відповідальності.

42. Об'єкти конституційно-правової відповідальності.

43. Конституційний делікт.

44. Підстави конституційно-правової відповідальності.

45. Санкції в конституційному праві.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ З ДИСЦИПЛІНИ КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ Ч.1.

1. Поняття, предмет і метод конституційного права як галузі права.
2. Особливості предмета конституційно-правового регулювання в умовах формування громадянського суспільства і правової держави.
3. Особливості методу конституційно-правового регулювання.
4. Поняття і предмет науки конституційного права.
5. Основні категорії і система науки конституційного права.
6. Методологія науки конституційного права.
7. Джерела науки конституційного права.
8. Плюралізм ідей і світоглядна основа.
9. Співвідношення юридичного, соціологічного і політологічного початку в конституційному праві.
10. Методи дослідження конституційного права.
11. Конкретні методи дослідження: порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-юридичний.
12. Роль (функції) конституційного права.
13. Задачі і тенденції розвитку конституційного права на сучасному етапі політичного і правового реформування в країні та суспільногорозвиткукраїни.
14. Конституційне право як навчальна дисципліна: поняття, система, функції.
15. Поняття та предмет конституційного права України як галузі права.
16. Загальна характеристика системи конституційного права України як галузі права.
17. Побудова системи конституційного права.
18. Поняття та види принципів конституційного права, їх системоутворююча роль.
19. Поняття та види конституційно-правових інститутів.
20. Характеристика основних конституційно-правових інститутів.
21. Поняття та особливості конституційних норм.
22. Структура норми конституційного права.
23. Класифікація конституційних норм та їх види.
24. Джерела конституційного права: поняття і види.
25. Конституція – основне джерело конституційного права.
26. Декларації: правова природа і роль у конституційному праві.
27. Європейська стратегія в єдності декларативного і конституційного права
28. Значення і роль Закону в конституційному праві.
29. Види законів: конституційні, органічні, звичайні.
30. Нормативні акти державних органів, що містять норми конституційного права.
31. Конституційний звичай.
32. Договори (міжнародні, внутрішньодержавні) у системі джерел

- конституційного права.
33. Релігійне право як джерело конституційного права.
  34. Проблема використання на території України законодавства Союзу РСР.
  35. Ієрархічна система і юридична чинність джерел конституційного права, їхнє співвідношення з принципами і нормами міжнародного права.
  36. Поняття, ознаки, й особливості конституційно-правових відносин: склад, види, класифікація.
  37. Суб'єкти конституційно-правових відносин.
  38. Об'єкти конституційно-правових відносин.
  39. Зміст державно-правових відносин.
  40. Підстави виникнення і динаміка державно-правових відносин
  41. Поняття, ознаки та сутність конституції.
  42. Юридична і фактична Конституція.
  43. Юридичні властивості конституції.
  44. Функції конституцій та їх характеристика.
  45. Конституція як конкретно-історична, політична і правова категорія.
  46. Гарантії стабільності Конституції України.
  47. Роль та місце конституції в демократичному суспільстві та державі.
  48. Класифікація конституцій: мета та критерії класифікації.
  49. Писана, неписана, кодифікована та не кодифікована конституції
  50. Класифікація конституцій за способом прийняття та часом дії.
  51. Внесення змін в конституцію як критерій їх класифікації.
  52. Види конституцій за формою правління, політичним режимом та формою територіального устрою.
  53. Відповідність конституції реальним відносинам у суспільстві.
  54. Поняття конституціоналізму та основні етапи його становлення
  55. Сутність та зміст конституціоналізму, його рівні й складові елементи.
  56. Конституціоналізм і конституція.
  57. Проблема виникнення та періодизація історії розвитку конституціоналізму в Україні та взаємозв'язок з європейським конституціоналізмом.
  58. Державно-конституційні традиції й акти України дореволюційного періоду (до жовтня 1917 р.).
  59. Основні етапи вітчизняного конституційного будівництва.
  60. Універсали Української Центральної Ради і Конституція Української Народної Республіки (1918 р.), Конституція УРСР 1919 р.
  61. Конституція УРСР 1937 р., Конституція УРСР 1978 р., основні риси й особливості.
  62. Передумови конституційного розвитку незалежної України.
  63. Історичні передумови, порядок та особливості прийняття
  64. Конституції України 28 червня 1996 року.

65. Проблема забезпечення стабільності Конституції України в умовах перехідного періоду вітчизняного конституціоналізму.
66. Періодизація конституційного процесу до та після прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.
67. Необхідність захисту (охорони) Конституції України.
68. Захист (охорона) конституції: поняття, форми, суб'єкти.
69. Інститути конституційного нагляду і контролю, їх роль у забезпеченні конституційної законності і верховенства конституції.
70. Конституційний Суд України як єдиний орган конституційного контролю.
71. Конституційний Суд України як єдиний орган конституційного контролю: склад та порядок формування.
72. Функції та повноваження Конституційного Суду України.
73. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України.
74. Конституційна скарга: поняття, критерії прийнятності, особливості розгляду.
75. Поняття та юридична природа актів Конституційного Суду України.
76. Порядок ухвалення та виконання актів КСУ.
77. Поняття, ознаки, принципи і функції конституційної відповідальності.
78. Види конституційно-правової відповідальності.
79. Підстави конституційно-правової відповідальності.
80. Політико-правовий характер конституційної відповідальності.
81. Суб'єкти конституційної відповідальності.
82. Об'єкти конституційно-правової відповідальності.
83. Конституційний делікт.
84. Підстави конституційно-правової відповідальності.
85. Санкції в конституційному праві.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативні акти

1. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 з наст. змінами. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7, 8, 9. ст.48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. №31. Ст. 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
3. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2002. №10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
4. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 50. Ст. 3381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята 1950 року в Римі, ратифікована Верховною Радою України від 17 липня 1997 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
7. Конституція Автономної Республіки Крим, затверджена Законом України від 23.12.1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №5-6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-14#Text>
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. з наст. змінами. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
9. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України. *Відомості Верховної ради України*. 2012. №16. ст.146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>
10. Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою: Закон України від 17.04.2014 № 1223-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 26. ст.896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1223-18>
11. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7-8. Ст. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>
12. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 24. ст.212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>
13. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08.04.2014 № 1188-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014, № 23, ст.870. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18>

14. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26.01.2021 року. URL: [Про всеукраїнський референдум | від 26.01.2021 № 1135-IX \(rada.gov.ua\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-IX)
15. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 18, 19-20. Ст.132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text>
16. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст.2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>
17. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>
18. Про Державний Гімн України: Закон України від 6 березня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-15#Text>
19. Про Державний прапор України: Постанова Верховної Ради України від 28 січня 1992 р. № 2067. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. М 19. Ст. 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2067-12>
20. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. ст.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
21. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України від 15 квітня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. ст.892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
22. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року. №2866-1У. *Урядовий кур'єр*. 2005. 19 жовтня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
23. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. ст.81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>
24. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст.2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
25. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05 лютого 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. ст.90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>
26. Про імміграцію: Закон України від 7 червня 2001р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 41. Ст. 197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14>
27. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. ст.222. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>

28. Про корінні народи України: Закон України від 01.07.2021 року. URL: [Про корінні народи України | від 01.07.2021 № 1616-IX \(rada.gov.ua\)](#)
29. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>
30. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
31. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №31. Ст.241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
32. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. ст.70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>
33. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.001.2018 року. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 10. ст.54. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>
34. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>
35. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року з наст. змінами. URL: [Про правовий режим воєнного... | від 12.05.2015 № 389-VIII \(rada.gov.ua\)](#)
36. Про правовий статус закордонних українців: Закон України від 4 березня 2004р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>
37. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України» від 22.09.2011. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. №19-20. ст.179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>
38. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти: Закон України від 12.07.2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №38. Ст.280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>
39. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. № 1427. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1427-12>
40. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/en/116/95-%E2%F0>
41. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998р. №183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. №35. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>

42. Про Рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 36. Ст. 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>

43. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. ст.545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

44. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 14-15, № 16-17. ст.133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1488021>

45. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент): Закон України від 10 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2019, № 40. ст.212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text>

46. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>

Основна література

1. Алмаші І.М. Конституційне право України. Підручник. Ужгород, 2023. 534 с.

2. Слінько Т. М., Летнянчин Л. І., Веніславський Ф. В. Конституційне право України. Підручник, Харків, 2024. 670 с.

3. Слінько Т. М., Конституційне право України. Підручник. 2021. 592 с.

4. Конституційне право : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука ; [О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь та ін.] ; передм. М. І. Марчука. – Харків, 2019. – 484 с.

5. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, О.М. Лисенко, А.А. Мелешевич. – К.: ВАІТЕ, 2021. – 528 с.

6. Конституційне право України : посіб. для підгот. до іспитів / [Т. М. Слінько, І. І. Дахова, Л. І. Летнянчин та ін.]. Вид. 7-ме, перероб. та допов. Харків : Право, 2022. 372 с.

7. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с. [489959_1.pdf \(osce.org\)](#)

8. Терлецький Д. С., Афанасьєва М.В., Батан Ю. Д. та ін. Конституційне право України: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти. Одеса, 2019. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12412/КПУ_НМП_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y

9. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 556 с. [1562065972 Конституційне право України. Повний курс.pdf \(nsj.gov.ua\)](#)

10. Якимович Я. В. Конституційне право України: курс лекцій. Ужгород, 2022. URL: [https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/45632/1/ Конституційне 20право%20України.%20Курс%20лекцій%202022.pdf](https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/45632/1/Конституційне%20право%20України.%20Курс%20лекцій%202022.pdf)

Додаткова література

1. Агафонова Н. Конституційна реформа в Україні: механізми реалізації та проблеми ефективності. К.: Ін-т законодавства ВР України, 2016. 416 с.
2. Бисага Ю. М., Крегул Я. М., Куцин М. М., Нечипорук Г. Ю. Праксеологія парламентського контролю: порівняльно-аналітичне дослідження: монографія. Видавничий дім "Гельветика", 2020. 262 с.
3. Гультай М. М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя: курс лекцій / М. М. Гультай. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 269 с.
4. Гультай М. М. Історичні витоків і чизняного конституціоналізму: звичаї, традиції, пам'ятки права та філософські концепції: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 239 с.
5. Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної і Східної Європи: зб. матеріалів учасників Третьої міжнарод. наук.-практич. конференції (Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 24 червня 2021 р.) [Текст]/ Упоряд. І. Д. Софінської. Львів: Каменяр, 2021. 318 с.
6. Коцюруба О. Вплив держави на політичні партії : погляд крізь призму агресії Російської Федерації проти України. *Український часопис конституційного права*. 2022. №2. С. 23-42.
7. Кузнєцов Е. А., Кузнєцова З. В. Професійний менеджмент в системі базових принципів лібертаріанства. *Ринкова економіка : сучасна теорія і практика управління*. Т. 19, Вип. 2 (45): збірка наукових праць. О.: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2020. С. 11-31.
8. Кузнєцова З. В. Дотримання конституційних норм в механізмі реалізації Конституції України. *Правова держава*. № 15-16. 2012. С. 44-49.
9. Кузнєцова З. В., Мамедова А. Е. Права людини як фактор впливу на державний лад (На прикладі Туреччини). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Випуск 45. Том 1. С. 19-23.
10. Кузнєцова З. В., Мамедова А. Е. Впровадження та дотримання міжнародних стандартів з захисту прав внутрішньо переміщених осіб на прикладі співпраці України з Туреччиною. *Імплементация міжнародних стандартів у сфері дотримання і захисту прав людини в правову систему України: кол. моногр. / за ред. д.ю.н., проф. Л. О. Корчової, к.ю.н., доц. З. В. Кузнєцової*. О.: Фенікс, 2017. С. 89-110.
11. Куйбіда В. Відповідальність представницьких органів місцевого самоврядування в Україні: реалії та перспективи: монографія / В. Куйбіда, Л. Смолова. К.: НАДУ, 2016. 324 с.

12. Левенець А.В., Садовська О.М. Конституційний суд Республіки Болгарія: повноваження, функції та місце у системі розподілу влади. *Наукові записки. Серія: Право. Спецвипуск 2020*. С.15-19.

13. Основи конституціоналізму (нариси з історії, теорії і практики) / В.М. Шаповал. К.: Мишалов Д.В., 2021. 116 с.

14. Ольховик Л.А. Іванова О.М. Набуття громадянства України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 3. С.45-49.

15. Ольховик Л.А. Право на життя – основне конституційне право людини. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»*. 2023. №11 (25). С.275-286. <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/6274/6307>

16. Ольховик Л.А. Захист конституційного права людини на життя під час збройної агресії РФ. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія Право*. 2023. №9(15). С.508-519.

17. Речицький В. Конституція, конституційна доктрина, конституційний процес і війна. *Український часопис конституційного права*. 2022. №2. С.53-58.

18. Савчин М.В. Конституційна юстиція та забезпечення конституційного порядку: 2005-2020. Монографія. Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2020. 384с.

19. Савчин М. Конституціоналізм і війна. *Український часопис конституційного права*. 2022. №2. С.3-14.

Електронні інформаційні ресурси

1. <http://ovu.com.ua> – Офіційний Вісник України
2. <http://www.rada.gov.ua> – Верховна Рада України
3. <https://constitutionalist.com.ua/katalog/> - Інформаційна платформа з конституційного права
4. <http://www.nbuv.gov.ua> – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського
5. <http://lib.onu.edu.ua> – Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова

Навчальне видання

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Частина I

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до практичних занять
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 Право

Електронне практичне видання

Укладачі:

Кузнєцова Зоя Вікторівна
Ольховик Людмила Анатоліївна

В авторській редакції

Затв. авт. 03.03.2026.

Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним забезпеченням
для читання файлів формату PDF.
Обсяг 2,4 МБ. Зам. № 3108.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
вул. Університетська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua